

کونسی آذربایجان موہاجرت سری

ماہمیزر مئہدیووا

ماهميزر مئهديبووا

گونئی آذربایجان
موهاجیرت سیری

(۱۹۴۷-۱۹۹۰ جی ایلر)

کیتاب آذربایجان میلی علملر آکادئمیاسی نین نیظامی آدینا
ادبیات اینستیتوتونون علمی شوراسی نین قراری ایله چاپ اولونور.

علمی رئاكتورو: پروفور تیمور احمدوو
رایچیلر: فیلولوگیا علملری دوكتورو : صابیر امیروو،
فیلولوگیا علملری دوكتورو : اسلام قریلی

مونوقرافیادا جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثرینین یارانماسی، تشککولو و
اینکیشاف مرحله لری آراشیریلیر. تدقیقاتا جلب اولونان حکایه، پووئست و
رومانلارین ایدئیا-بدیعی و صنعتکارلیق مسله لری باره ده مولاچیظه لر ایره لی
سورولور، جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری عموم آذربایجان ادبیاتی
کونتئکستیه تدقیق اولوناراق قییمتلندیریلیر.

گوئی آذربایجان موهاجیرت نثری بارده یئی آراشدیرما

سون زامانلار بوتون دونیادا باش وئرن قلوبال اجتماعی-سیاسی حادثه لر آذربایجان ادبیاتشوناصلیغیندا دا بیر سیرا ادبی-بدیعی حادثه لره یئیندن یاناشماق، اونلاری یئی تفککور ایشیغیندا نظردن کئچیرمک احتیاجینی آکتواللاشدیرمیشدیر. ماهمیزر مئه‌دیویوانین «جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری (۱۹۴۷-۱۹۹۰-جی ایللر)» آدلی مونوقرافیاسی دا چاغداش ادبیاتشوناصلیغیمیز اوچون محض بو جور چوخ ضروری و آکتوال اولان بیر موضوعون تدقیقینه حسر اولونموشدور. بوراسی دوغرودور کی، عومومیتله گوئی ادیبیاتیندان، گوئی نثریندن بحث ائدن مقاله لرده، علمی-تدقیقات اثرلرینده بو و یا دیگر حده گوئی موهاجیرت نثری بارده ده بیر سیرا رایلر ایره لی سورولموشدور. لاکین م.مئه‌دیویوا همین موضوعونو مستقیل علمی-تدقیقات اثری اوچون اویئکت سئچمکله تقدیره لاییق تشبوس گوسترمیشدیر. مونوقرافیا ایله یاخیندان تانیشلیق گوستریب کی، مؤلیف تدقیق اوچون سئچدیگی موضوعیا یئترینجه رغبت و محبتله یاناشمیش، موجود اولان کوللی میقداردا ادبیاتی تدقیق و تحلیلله جلب ائتمه یه چالیشمیشدیر. بو ایسه، طبیعی اولاراق، مونوقرافیاینین علمیمز اوچون اوغورلو بیر اثر اولماسینا گتیریب چیخارمیش، اونون گله جک موفقیییتلرینی تامین ائدن بیر عامله چئوریلیمیشدیر.

مؤلیفین موهاجیرت ادبیاتی نین کولرینی اثرامیزین ۵ عصرینده مئیدانا گلن ادبی-بدیعی، علمی-نثری اثرلرله علاقه‌لندیره رک ۲۰- یوزیللییه قدر گتیریب

چيخارماسي، طبعي كي، آغير زحمت طلب ائسه ده، مؤلف ادبياتي ميزين موختليف مرحله لرينده اوزونو گوسترن موهاجير احوال-روحيبه سيني آچيقلاماقلا، اساس موضويا گيريش اوچون ثمره لي زمين حاضيرلاماغا نايلا اولموشدور.

چاغداش علمي تٲرمينرله ايفاده ائديله جك اولسا، آذربايجان ادبياتيندا موهاجيرت نثري نين ۱۹۱۸-۱۹۲۰-جي ايللرده فورمالاشديغيني دقيق موعينلشديرن مونوقرافيا مؤلفي، بو سيرادا ۱۹۴۷-جي ايللرين خصوصي مرحله تشكيل ائتديغيني وورغولا-ماقلا قارشيا قويودوغو تدقيقات اوبيئكتينه بلا واسطه نوفوذ ائتميشدير.

موهاجيرت نثري نين تدقييني حكايه ژايرينده يازيلميش بديعي اورنكلرين آراشديريلماسي ايله باشلايان مؤلف بو باخيمدان گونئي موهاجيرت نثرينده خصوصي سوز صاحبي اولان حمزه فتحى خوشگينابي نين كيچيك ژايرده يازديغي اثرلري تحليله جلب ائتميش، اونلارين اوبيئكتيو قيمتيني وئرمه يه چالشميشدير. البته، خصوصن سوسياليزم رئاليزمي ايله باغلي مولاحيظه لرينده موعين قدر پولئميكايا يئر وئرسه ده، عوموميليكده چاغداش تفككور ايشيغيندا موهاجيرت نثرينه وئرلن قيمت اينانديريجي و منطقي تاثير باغيشلايير. بو سيرادا مونوقرافيا نين تدقيقات اوبيئكتي نين گئيشليغي و حجمين محدودلوغو دا تحليله جلب اولونان مول-ليفلرين بير سيرا نثر اورنكلري نين آراشديرمادان کنار قاللماسينا گتيريب چيخارميشدير كي، بونو دا مؤلف داها خاراكتريك حكايه لرين تحليلي حسابينا كومپئنساسيا ائتمه يه چالشميشدير.

عئيني سوزلري عباس پناهي ماکولونون حكايه ياراديجيلغي نين آراشديريلماسينا موناسيبتده ده سويله مك مومكوندور. حس اولونور كي، مؤلف بوتولوكده تدقيقات اوبيئكتيني احاطه ائتمك خاطرينه بير سيرا اورنكلرين تفررواتي ايله تحليليندن يان كئچير، نئجه دٲرلر، قوربا نين داها كيچيگيني

سچیر. عدالت نامینه اونو دا قئید ائتمک لازیمدیر کی، دوغرودان دا، داها چوخ تاریخی رومانلار موللیفی کیمی تانینمیش پناهی ماکولونون «یوردسوزلار» حکایه سی بوتوولوکده همین مؤلیفین حکایه یاردیجیلیغی حاققیندا تصوور یاراتماق اوچون کیفیت قدر معلومات وئریر و تدقیقاتچی نین همین بدیعی ورنگین تحلیلی ایله کیفایتلنمسینه موعین درجه ده حاق قازاندیرماق مومکوندور.

گوئی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتیندا داها چوخ شاعیر کیمی تانینمیش، سونرالار ایسه گوزل نثر اثرلری ده قلمه آلمیش الی توده نین بیر نائیر کیمی خاراکتئریزه ائدیلمه سینده ایسه م.مئهدییووا اولکی مؤلیفلره موناسیبیتینده گوستردیگی «خسیسلیکدن» ایمتیناع ائتمیش، نتیجه ده ه.توده نثری نین بوتوو علمی منظره سین وئرمه یه نایل اولموشدور. مونوقرافییا نین بو بولمه سین، ان اوغورلو اوبیئکتیو علمی تحلیل اورنکلریندن بیر کیمی قییمتلندیریه بیلر.

داها سونرا گوئی حکایه یازارلاریندان سوهراب طاهیرین، حمید محمدزاده نین، فیروز صادیقزاده نین، محمدرضا عافیتین، محمد داداشزاده نین اثرلرینی تحلیلله جلب ائدن تدقیقاتچی وز علمی فیکرلرینی اومومیلشدیررک حاقلی اولاراق بو قناعته گلیر کی، «...گوئی آذربایجان موهاجیرت نثری نین تاریخی اینکیشاف یولو اینقیلابی رومانئیکادان و سوسیالیزم رئالیزمیندن گئرجکلیگین اولدوغو کیمی درکینه و بدیعی عکسینه دوغرو آغریلی بیر یول کیمی قییمتلندیریه بیلر».

مونوقرافییا نین ایکینجی فسلی گوئی آذربایجان موهاجیرت رومانی نین علمی آراشدیریلماسینا حسر ائدیلمیشدیر. بورادا حمزه فتحی خوشگینابی نین، عباس پناهی ماکولونون، سوهراب طاهیرین رومان یارادیجیلیغی اساسیندا گوئی آذربایجان موهاجیرت نثرینده بو ژائیرین ان خاراکتئریک اورنکلری تحلیلله جلب اولونماقلا بوتوولوکده موهاجیرت رومانی نین اینکیشاف یولو ایزله نیلیر. البته، بورادا دا موعین پولئمیک فیکرلره راست گلمک مومکوندور. خصوصن خوشگینابی نین و ماکولونون رومان یارادیجیلیغیندا سوسیالیزم رئالیزمی

عونسورلری آختارماق و بو باخیمدان اونلاری تنقید ائتمکده بیر قدر ایفراطا واریلدیغینی سویلمک اولار. حالبوکی، پناهی ماکولونون «ستارخان» رومانی نین داها اویئکتیو تحلیلی و تاریخن قییمتلندیریلمه سی ایله راستلاشیریق کی، بو تحلیل اوسولونو بوتوولوکده موهاجیرت رومانینا آید ائتسیدی، م.مئهدييووا داها چوخ اوغور الده ائده بیلردی. آنجاق اوزونون ده قئید ائتدیگی کیمی، بوتوولوکده کئچن اسرین ۵۰-۹۰-جی ایللری نین ادیبیاتی کیمی، گوئی آذربایجان موهاجیرت نثری نین ده همین دوورونه یئنی تفککور ایشیغیندا یاناشماغین هله لیک ایلك آدیملاری آتیلیر و بو جهندن ایلك واختلاردا موغین پولئمیکا نین اولماسی دا طبیعی سایلمالیدیر.

سوهراب طاهیرین رومان یارادیجیلیغی چاغداش گوئی آذربایجان نثرینده آیریجا بیر ادبی حادیثه کیمی گوتورلوب قییمتلندیریلسه ده، مؤلیف دوغرو اولاراق بونون خصوصی بیر مونوقرافیک آراشدیرمایا احتیاجی اولان بدیی ماتریال کیمی تقدیم ائدیر و بونا گوره ده تفررواتا گیریشمیر. دوغرودان دا، س.طاهیرین رومان یارادیجیلیغی تکجه موهاجیرت نثرینده دئییل، بوتوولوکده چاغداش آذربایجان ادبیاتیندا یئنی بیر حادیثه کیمی هله لایقلى قییمتینی آلامیشدیر و خصوصی تدقیقاتچیا احتیاجی واردیر. مونوقرافیا نین سونونجو فصلینده موهاجیرت نثری چاغداش گوئی آذربایجان نثری نین کونتئکستینده تدقیقاتا جلب ائدیلمیر. بورادا اساس اعتباریله تدقیقات اویئکتی نین بلا واسطه قاینالاری و وزندن سونراکی نثره تائیری آراشدیریلیر، بیر سیرا نتیجه لر اومومیلشدیریلیر. دئدیکلریمیز یومومیلشدیره جک اولساق، قئید ائتملییک کی، ماهمیزر خانیم چوخ گرکلی و موهوم بیر موضوعون تحلیلینه قول قویموشدور. تدقیقات پروسسینده مؤلیفین اوغورلو آدیملاری یئترینجه دیر. اثرین عومومی پولئمیک روحو ایسه، یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز کیمی، هله بو ساحه ده «یاغین

یاغ اوسته چیخیب، آیرانین آیرانلیق اولماماسی»، بو ادبی حادیثه یه یاناشما مئتودولوگیاسی نین سونا قدر ایشله نیب حاضیرلانماماسی ایله باغلیدیر.

صاییر امیروو، فیلولوگییا ائلملری دوکتورو

گیریش

بشر تاریخینده دفعه لرله موشاهیده اولوندووو کیمی، دونیانین بیر سیرا خالق‌لاری نین حیاتیندا سیاسی-تاریخی گٲدیشاتین تاثیرى آلتیندا ائله حادیثه لر باش وئیریر کی، سونرالار اوزون مدت اونون عکس-صداسی بئیینلرده و شعورلاردا سسلنمکده داوام ائدیر. بو جور طالعیوکلو حادیثه لردن بیرى ده، موختلیف سبیلردن، ان باشلیجاسی ایسه باشقا بیر میلتین و یا دؤولتین اینتروئئسییاسی، کوبود موداخیله سی نتیجه سینده میلتین ان یاخشی اوووللاری نین وطندن دیدرگین دوشمه سی، میلت اوچون فعالیتلرینی خاربیجه داوام ائتدیرمه یه مجبور اولماسی حادیثه سیدیر. سیاسی تئرمینلرله «ائمیقراسییا»، یاخود «موهاجیرت»، یعنی اؤز یورد-یوواسیندان کؤچمه یه مجبور اولماق آدلانان بو حادیثه نین ایشتیراکچیلاری دا سیاسی موهاجیرلر، کؤچکونلر، ائمیقرانتلار آدلانیر و اونلارین اجتماعی، سیاسی، ادبی، مدنی فعالیتی ده بو تئرمین آلتیندا عومومیلشدیریلیر.

اؤز گئوسییاسی مؤوقئییینه گؤره قریله شرقین تماس رٲگیونوندا و موختلیف تاریخی-سیاسی ماراقلارین کسیشمه نقطه سینده یئرلشن آذربایجان تاریخین موختلیف دؤورلرینده موختلیف تجاووزلره معروض قالمیش و اونون اؤولادلاری دووما ائل-اوبانی ترک ائده رک موهاجیرت حیاتی یاشاماوا مجبور اولموشلار. تاریخه موراجیعت ائتسک، آذربایجان موهاجیرت ادبیاتی نین ایلك اؤرنکلری نین هله ائرامیزین ۷-۱۲ یوز ایللیکلرینده یاراندیغین شاهیدی اولاریق. عربلر آذربایجانى ایشغال ائتدیکن سونرا مینلرله آذربایجانلى خیلافتین مرکزی

شهرلرینه اسیر کیمی آپارلمیش، اونلاردان ان قابیلیتلیری بورادا، طبیعی کی، عرب دیلینده تحصیل آلمیش، عربدیلی آذربایجانلی ضیالیلار طبقه سینی یاراتمیشدیلار. طبیعی کی، «موالی»، ینی آزاد اسیر آدلانان بو ضیالیلارین آراسیندا شاعیرلر ده یوخ دئییلدی و بونلارین یارادیجیلیوینی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتی نین بیزه معلوم اولان ایلك اؤرنکلری کیمی نظردن کئچیرمک مومکوندور. «اونلارین (آذربایجانلی شاعیرلرین - م.م.) یارادیجیلیغی ثبوت ائدیر کی، آذربایجان خالقی نین همین دؤورده کی بدیعی تفککورو دیگر موسلمان خالقاری نین مدنی سوییه سیندن هئچ ده گئری قالمامیش، بیر چوخ میلترلرین بیرگه سعی نتیجه سینده مئیدانا گلیمیش عربدیلی پوئزیانین یئنی کئیفییتلر کسب ائتمه سینده، فورما و مضمونجا درینلشمسینده، اجتماعی و سیاسی حیاتا دریندن نوفوذ ائتمه سینده اؤز فایداسینی اسیرگمه میشدیر. آذربایجانلی روحو، آذربایجانلی تفککورو، آذربایجانلی دؤوقو عربدیلی ادیبیاتا داخل اولاراق بو ادبیاتین موضوعا گئیشلمسی نین اساس عامیلریندن بیرینه چئوریلیمیشدیر».

اورتا عصرلرین بو آذربایجان موهاجیرت پوئزیاسینی فرقلندیرن خصوصیتلردن بیرى ده، بورادا وطن حسرتی نین اوچلو شکیلده اؤزونو ایفاده ائتمه سیدیر کی، بو دا اؤزونون آردینجا قریبلیک موضوعوسونو مآوالی شاعیرلرین اثرلرینه گئیرمیشدیر. مثلن، اونلارین ایلك نومایندلریندن بیرى اولان ایسمایل ایبن یثارین شعرلرینده بونون باریز اؤرنکلرینه راست گلمک مومکوندور. وی اسرین سونو، وییی اسرین اوللرینده یاشاییب یاراتمیش، نيسای ادبی تخلوصو ایله یازدیوی شعرلره مشهورلاشمیش بو آذربایجانلی موهاجیر شاعیر ایسلام خیلافتی نین اساس سیاسی-مدنی مرکز لریندن اولان مدینه ده ادبی فعالیت گؤستمیش، لاکین شعوبیلییه گؤستردیگی رعبت اوزوندن اموی خلیفه لر اونو حیجازا سورگون ائتمیشلر. بئله لیکله، شاعیر ایکیقات موهاجیرت ائتمه یه معروض

قالمیش و قریلیک موضوعوسونو چوخ درین ائموسیونال دووولارلا یاشایاراق اؤز اثرلرینده بونو یوکسک صنعتکارلیقلا ایفاده ائتمیشدیر. جنوبی آذربایجان موهاجیرت پوئزییاسی نین نومایندلریندن بیرى اولان ابولفضل حوسئینی نین دیلیمیزه ترجمه سینده ایسماعیل این یثارین قریلیک موضوعوسونداکی بیر شعرى بو جور تاثیرلی نوتلارلا سسله نیر:

شامدا قریب مزارا تاپشیردیم بیر جاوانی،
 آلاسه اونا یار اولسون، چاتدی ویدا زامانی.

قبیرلردن اوزاقدا، تنها یئرده یاتدی او،
 ووجودونو بو دویماز تورپاقلارا قاتدی او.
 قملی-قملی دایاندیم، مزارینا باش آیدیم،
 ماتمینده تک اؤزوم اینیمه قارا گئیدیم.

آغلادیم هؤنکور-هؤنکور آیریلیرکن من اوندان،
 اوزاق-اوزاق ائلرین قریب دوشموش اوولوندان.

سونراکی یوز ایلیکلرده ده آذربایجان شاعیرلری موهاجیر صنعتکار طالعیندن یاخا قورتارا بیلمه میس، موختلیف سبیلر اوزوندن دووما یوردلارینی ترک ائتمه یه، قور-بئده وطن حسرتی ایله جان وئرمه یه مجبور اولموشلار. بونلارین آراسیندا گنجه ده دووولوب تحصیل آلمیش و روبای شاعیری کیمی مشهورلاشمیش، سونرا ایسه اورتا آسیایا موهاجیرت ائتمه یه مجبور اولموش مهستی خانیم گنجوی نین، قدیم بئیلقان شهری نین یئتیرمه سی اولان، بیر مدت شیرواندا بؤیوک خاقانیدن درس آلان، سونرا ایسه آذربایجان آتابیلری نین سارای شاعیری اولان، تبریزده قتله یئتیریلن موجیرددین بئیلقانی نین، شاعیرلر و

عالملر مسکه نی شیروان تورپاویندا پوئزیا اولدوزو کیمی مشهورلاشمیش، سونرا ایسه دؤزولمز اجتماعی-سیاسی شرایط اوزوندن جلائی-وطن اولموش افزلدین خاقانی نین و بیر چوخ باشقالاری نین آدلارینی چکمک اولار. بونلاردان داها چوخ خاقانی یارادیجیلیویندا قریبلیک موضوعوسونون یوکسک صنعتکارلیق و ائموسیوناللیقلا ایشلندیگی نین شاهیدی اولوروق. اؤز وطنینده تکرارسیز ایستعدادینا و صنعتینه قییمت قویولمایان، اوسته لیک اینجیدیلن، تحقیر ائدیلن، سویوق و روتوبتلی زیندانلاردا چورومه یه محکوم ائدیلن شاعیر ایلک فورصت دوشن کیمی قوربتله اوز توتور؛ آنجاق تأسوف کی، بورادا دا اونون قدیر-قییمتینی بیلنلر آزدیر:

خاقانی قوربتله باسالی آیاق،
اولموش تک قاپیلی بیر ائوده دوستاق.

نه ائوین ایچینده راحت اولور جان،
نه ده وار باییرا چیخماغا گومان...

...نفسی آلودور، گؤز یاشی جئییهون،
قلبی اود کوره سی، آهی اود اونون...

...خاقانی، خوش حیات فیکریندن ال چک،
دونیادا تاپیلماز دردسیز بیر اورک...

شاعیرین قوربتده کی احوال-روحییه سینی اوبرازلی بیر شکیلده ایفاده ائدن مرحوم خاقانیشوناس، اورتا عصرلر آذربایجان ادبیاتی نین آراشدیریجیسی، اؤزو ده

قربیلیک آجیسینی چکمیش، گونئی آذربایجان موھاجیرت ادبیاتشوناصلیغی نین گۆرکملی نوماینده لریندن بیرى اولان ق. کندلی اۆز فوندامنتال اثرینده یازیر:

«یورد ایتیرمک، اوبماقدان اوزاق دوشمک یوردسئورلر اوچون اؤلومدن بئتردیر. یوردسئورلیک یانیق کرمین سازینی نیسگیللی سۆزلرله دیله گتیردی. آشیق قریب وطن دئییه اولادی. توفارقانلی عباسی یادا سالین. کۆنول روبابى (خاقانى نین - م.م) ایللر بویو بو اویلازلا سیزلامیشدیر. اورگی برک دؤیونوردو، بامسى بئیرک

کیمی یوردو سوراویندا سئوگیلیسینی اناراق اولار ایدی...»

سیاسی-ایدئولوژی تعقیبلر اوزوندن بوتون حیاتی موھاجیرتده کئچمیش، اثرلری موھاجیرتده یازیلیمیش، مزارى دا قوربت طالعی یاشایان عماد الدین نسیمینی (۱۳۶۹-۱۴۱۷) ده اورتا عصرلر آذربایجان موھاجیرت پوئزییاسی نین ان گۆرکملی نوماینده لری سیراسیندا نظردن کئچیرمک زورونداییق.

خصوصن آذربایجان تاریخی نین ان کئشمککشلی و فاجیه لی زامان کسیکلریندن سایلان ۱۵-۱۶ یوز ایللیکلرین سیاسی حادیشه لری بوتؤو بیر سیرا شاعیرلریمیزین یا زورلا وطندن سورگون ائدیلمه سینه، یا دا احتیاج اوزوندن قریب ائللره موھاجیرت ائتمه سینه، قوربتده یازیب یاراتماسینا سبب اولموشدور.

۱۵ یوز ایللیکده «حرب تانریسی» تئیمور بیر چوخ قونشو اؤلکهلر کیمی، آذربایجانى دا ایشغال ائتدیکن سونرا گۆرکملی صنعتکارلارین سیراسیندا شاعیرلری ده ایمپئرییانین سمرقند، بوخارا کیمی مرکزی شهرلرینه آپارمیش و بو یوز ایللیکده آذربایجان موھاجیرت ادبیاتی اساسن اورتا آسیادا یارانیب فورمالاشماوا باشلامیشدیر. آنجاق ویران قالمیش اؤلکه دن احتیاج اوزوندن اۆز خوشونا موھاجیرت ائدن صنعتکارلار دا وار ایدی کی، بونلاردان بیرى ده تورکییه یه موھاجیرت ائتمیش آذربایجانلى شاعیر خلیلیدیر (۱۴۰۸-۱۴۸۵). خلیلی سوفی بیر شاعیر اولدوووندان، اونون یارادیجیلیویندا آیریلیق، قوربت موضوعو ساها قاباریق شکیلده اؤزونو بوروزه وئیریر. او، حتى آیریلیغا حسر ائدیلمیش «فیرقنامه»

پوئماسینی دا قلمه آلمیشدیر. نسیمی ادبی-فلسفی مکتبی نین و نسیمی پوئتیک اوسلوبونون داوامچیلاریندان بیریدیر.

اصلا تبریزی اولوب، هنرات و سمرقنده یاشایان شاه قاسیم انوار (۱۳۵۶-۱۴۳۴) آذربایجان موهاجیرت پوئزییاسی نین اورتا آسیا قولونون تمثلچیلریندن و ان بؤیوک نواینده لریندن بیریدیر. قاسیم انوار «اورتا آسیادا سوفیزم و سوفی شعرین اینکیشافینا موهوم تاثیر گؤستریمیش، الیشیر نوای کیمی شاعیر اونون شعرلری ایله تربیلنمیشدیر»^۱. خصوصن، تئیمورون نوه سی - گؤرکملی معاریفچی-حؤکمدار میرزه اولوو بی آذربایجان شاعیرینه بؤیوک حؤرمت بسله میس و اونو حمایه ائتمیشدیر. شاعیرین وفاتیندان سونرا اولوو بی اونون مزاری اوزرینده ازه-متلی بیر توربه تیکدیرمیشدیر. اساسن اؤز سوفی ایدئیلارینا فارس دیلینده پوئتیک دون گئیندیرن قاسیم انوارین ساده آذربایجان تورکجه سینده یازدیوی شعرلرده صمیمی دویوولار، آیریلیق و قوربت موضوعو اوستونلوک تشکیل ائدیر. دووما یورد-یوواسیندان اوزاق دوشموش شاعیر قوربت آجیسی ایله یاناشی، اونودولماق آوریسی نین دا تهلوکه سینی حس ائده رک یازیر:

صباحین اولو مبارک،

چلبی، بیزی اونوتما.

سالام ایله جان وئردیک،

چلبی، بیزی اونوتما.

عاشیق اولدوم بیلیرسن،

جانیم جفا قیلورسن.

حالی-زاریمی سئویرسن،

چلبی، بیزی اونوتما.

اودا یاخاسان خانیم سن،
یئرہ تۆکە سن قانیم سن،

چلبی، دلبیم-جانیمسن،
چلبی، بیزی اونوتما.²

۱۵ یوزلیلیگین گۆرکملی موھاجیر شاعیرلریندن بیرى دە حامیدیدیر. ۱۴۰۷-
جی ایلده ایسفاھاندا دونیا یا گۆز آچمیش ھامیدی ایلك تحصیلینى بورادا آلب
شاعیرلیک ایستعدادینی ثوبوت اتندیکن سونرا اوزونموددلی سیاحتە چیخمیش،
نهایت، روما (تورکیه) کۆچرک بۆیوک علم و صنعت مئسناتی فاتتھ سولطان
محمد خانین سارايندا حۆرمتلە قارشیلانمیش و تام ۲۰ ایل خوشبخت بیر
صنعتکار طالعی یا شامیشدیر. لاکین بیر دفعه سولطانا احتیاطسیر جاواب قایتاران
شاعیر گۆزدن دوشموش و بورسایا سورگون ائدلمیشدیر. حامیدی نین ایلك
باخیشدا محبت لیریکاسی کیمی نظره چارپان بیر چوخ اثرلرینده آیریلیق و قوربت
موضوعوسو آپاریجی یئر توتماقدادیر. باشدان-باشا ریتوریک سوالار اساسیندا
قورولموش آشاغیداکی قزل ھمین قیلدندیر:

نئجه دیل صبر ائده ھیجران ایچینده؟
نئجه دیل قم چکه دؤوران ایچینده؟

نئجه آخا گۆزومدن قانلی یاشلار،
نئجه بیر اوزه کۆنلوم قان ایچینده؟

نئجه بیر شؤعلنسنین برقی - آهیم
گئجه لر گونبدی - گردان ایچینده؟

نئجه بیر اول پریرو فیرقتینده
نئجه گون نالوو افغان ایچینده؟

دخی وقت اولمادی کول شاهی - خوبان
بنی یاد ائيله یه یاران ایچینده؟

۱۶ یوز ایلیکده ایکی تورک دؤولتی - عوئمانلی ایمپئریاسی ایله صفوی خاندانی آراسیندا گئدن قانلی موچارویه لر آذربایجان شاعیرلری نین طالعیندن ده یان اؤتوب کئچمه میشدیر. خصوصن ۱۵۱۴ - جو ایله چالدیران دوزونده سولتان سلیمه مغلوب اولان شاه ایسماییلین حمایه ائتدیگی اکثر شاعیرلر یا زورلا، یا دا خوشلا تورکییه یه آپاریلدی. بصیری، سوروری، اؤزو ده بؤیوک شاعیر اولان شاه ایسماعیلین ساراییندا ملیک الشعرا روتبه سینه چاتمیش حبیبی و بیر چوخ باشقا سؤز اوستالاری بو جور موهاجیر صنعتکارلارداندیر.

۱۶ عصر ادبیاتیندا موهاجیرتدن صؤحبت آچارکن عیراقی عربده - باغداد و اونون اطرافیندا یاشاییب یاراتمیش آذربایجان شاعیرلری نین اوزریندن ده سوکوتلا کئچمک اولماز. بو باخیمدان تکجه فوضولی یارادیجیلیوینداکی قریبلیک، قوربت، وطن حسرتی موضوعوسو ایسته نیلن قدر ماتئریال وئریر کی، اونلاردان یالیز بیر نئچه بیت اؤرنک گتیرمکله کیفایتله نیریک:

نولا آغلارسا فوضولی رؤوضه یی - کویین آنیب،
لاجرم گیریان اولور قیلغاج وطن یادین قریب.

یاخود:

یار ایله اویاری ھمدم گۆرمگه اولسایدی صبر،
ترکی-قوربت ائيله ییب، عزمی دییار ائتمز میدیم؟³

فوضولی پوئزیاسینا افلاتون، جلال الددین رومی و باشقا بؤیوک شخصیتلرین
تائیری ایله گلمیش نئی اوبرازی دا وطندن آیری دوشمه، قریبلیک موضوعوسو
ایله بیرباشا بولیدیر، دئسک، یانیلماریق:

نئی کیمی هر دم کی، بزمی-وصلینی یاد ائیلرم،
تا نفس واردیر قورو جیسمیمده، فریاد ائیلرم.⁴

آنچاق بوتون بو دئدیکلریمیزله بیرگه، آیدیندیر کی، ادبیاتدا موھاجیرت
موضوعوسو یالیز ۱۹-۲۰- عصرلرده باش وئرمیش حادثه لرین نتیجه سی
کیمی علمی توتوم آلمیش و خصوصی بیر ادبی حادثه کیمی آراشدیریلماغا
باشلامیشدیر. یاخین شرقده آنالوقو عرب ادبیاتلاریندا موشاءیده ائدیلن چاغداش
موھاجیرت ادبیاتی شرقشوناصلیقدا «مھجر ادبیاتی» تترمینی آلتیندا تانینماقدادیر.
بو ادبیاتین اساس اؤزللیکلرینی موعین ائتمیش گۆرکملی شرقشوناس عالیم،
پروف. آیمانقولیئوانین علمی یارادیجیلیغی باره ده پروف. و.محمد دهلییئو یازیر:
«مھجر ادبیاتی نین اساس خصوصیتلری، اونون چوخسرلیک عرب ادبیاتی ایله
اوخشار و فرقلی جهتلری، أوروبا ادبیاتی ایله علاقه لری، بوتؤولوکده عرب
ادبیاتینا گئیردیگی یئنیلیکلر، موعاصیر عرب ادبیاتی اوچون آچدیوی اوفوقلر و
س. بو کیمی عومده مسله لر شرق-قرب سینتئزینده اؤز دوورو-دوزگون علمی

حلیلی محض آیدا ایمانقولیئوئانین چوخ-سایلی مونوقرافییک تدقیقاتلاریندا تاپمیش، اونون گلدیگی نتیجه لر بین الخالق علمی اجتماعیت طرفیندن یوکسک قییمتلندیریله رک نوفوذلو علمی فیکیر کیمی قبول ائدیلمیشدیر.^۵

بو جهتدن آذربایجان ادبیاتیندا مهاجیرت پروبلئمی اساسن ۱۹۱۸-۱۹۲۰-جی ایلرده مؤوجود اولموش آذربایجان دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی سوقوت ائتدیکن سونرا بؤیوک بیر حیصه سی تورکییه یه، آیری-آیری نوهایندلری ایسه باشقا اولکه لره مهاجیرت ائتمیش یازیچی و شاعیرلریمیزین یارادیجیلیوی ایله باولی اؤیره نیلیر. خصوصن کئچن اسرین ۹۰-جی ایلریندن بو یانا بو موضوعو داها اویئکتیو شکیلده آراشدیریلماوا باشلانمیش و بیر سیرا سانباللی تدقیقات اثرلری اورتایا چیخمیشدیر. اونلاردان و.سولتانلی، ن.جاببارلی، ع.طاهیرلی و ب. زنگین فاکتیکی ماتریال اساسیندا یازیلیمیش آراشدیرمالارینی گؤستره بیلریک.^۶

بونونلا یاناشی، ایراندا ۱۹۷۹-جو ایلده باش وئرمیش ایسلام اینقیلابیندان سونرا اجتماعی-سیاسی اتموسفئرن نیسبتن ایلیقلاشماسی نین نتیجه سی اولارات گوئی آذربایجاندا آنادیللی مطبوعاتین ایتیشار تاپماسی، آذربایجان تورکجه سینده ادبیاتین چوخالماسی ایله موشایعت اولونان ادبی پروسئس، گوئی آذربایجانین مهاجیرت نثرینی ده داها دریندن و یئی تفککور ایشیغیندا دیرلندیرمه ایمكان وئردی. بو باخیمدان ص.امیروون، ع.علیقیزینین، گ.آغایئوئانین مونوقرافییک آراشدیرمالارینی خصوصی قئید ائتمک لازیمدیر. آنجاق اونو دا ووروولاییریق کی، همین تدقیقاتلار عمومون گوئی آذربایجان ادبیاتی باره ده یازیلدیویندان، بورادا خصوصی اولارات مهاجیرت نثری سیستئملی آراشدیرمایا معروض قالمامیش، اونون یارانما اؤزومخصوصوقلاری و اینکیشاف قانونا اویونلوقلاری موعین ائدیلمه میش، عمومیلدیگده آذربایجان ادبیات تاریخینده اوینادیگی رول اوزه چیخاریلمامیش و اصلینده مؤلیفلر بونو بیر مقصد کیمی ده قارشیا قویمامیشلار.

بیزیم مقصدیمیز ایسه بوتون بو بدیعی و نظری ماتئربالا سوئکنمکله سون ۵۰ ایلین جنوبی آذربایجان موھاجیرت نثرینی دیشین دونیانین یئنی تفککور ایشیغیندا مومکون قدر اوبیئکتیو شکیلده آراشدیرماق و کئچیلیمیش تجروبه نین چاغداش دؤوروموز، ائلجه ده پئرسپئکتیو گله جگیمیز اوچون ھانسی عبیرتامیز فایدالارا مالیک اولاییله جگینی اوزه چیخارماقدیر.

موضوعو حددن آرتیق گئئیش اولدوووندان، اساس دیققت اتمیزی بدیعی- ائستتیک جهندن داھا یوکسکده دوران، چاغداش آذربایجان ادبیاتشوناصلیغی نین ایدئیا-ائستتیک طلبلرینه جاواب وئره بیلن و اؤز تربییوی، پوئتیک اھمییتینی ھله ده ساخلاماقدان اولان نثر اؤرنکلری اوزرینده جمله مگی داھا مقصدویوون و سمره لی سایدیق. بوندان علاوه ، ایندییه قدر آراشدیرمادان کناردا قالمیش بدیعی اوزنکلر اوزرینده داھا اطرافلی دایانماقلا اونلارین اوبیئکتیو قییمتینی وئرمه یه سی گوسترمیشیک.

چاغداش گوئی آذربایجان موهاجیرت نثرینین ژانر تیپولوگیاسی

اوزون عصرلر بویو یاخین و اورتا شرق ادبیاتلاری نین آیریلماز ترکیب حیصه سی اولموش آذربایجان ادبییاتی اساس اعتباریله بو ادبیاتلاردا موجود اولان ژانرلاردان ایستیفاده یولو ایله زنگین ادبی-مدنی ایرس یاراتمیشدیر. «دوغرودور، عصرلر بویونجا آذربایجاندا و اومومییتله شرق ولکه لرینده بیر عنعنه اولاراق آنجاق شعر یازماق و دیوان باغلاماق هونر سایلمیش، آنجاق شعره و شاعیره یوکسک قییمت وئرلمیش، نثره ایسه اصل ادبیات کیمی باخیلمامیشدیر. ائلجه ده قدیم و اورتا عصرلر ادبییاتی میزدا وز یارادیجیلیق طالعینی بوتولولکله بو ژانر ایله باغلایان، اونو وزونه اصل یارادیجیلیق یولو سئچن، اونولا آردیجیل و سیستماتیک مشغول اولان یازیچیمیز اولمامیشدیر».⁷

عئینی سوزلر آذربایجان نین ایستر شیمالیندا، ایسترسه ده جنوبدا گئدن ادبی پروسسسه برابر درجه ده آید ائدیله بیلر. بونا گوره ده چاغداش جنوبی آذربایجان نثری نین ژانر تیپولوگیاسیندان دانیشارکن ورنک و آنالوگیا اولاراق ایلك نوبه ده چاغداش قرب ادبیاتلاریندا ایشلک اولان ژانرلار و اونلارین فورما و مضمون علامتلی گوز ونونده توتولمالیدیر.

آیدیندیر کی، ۱۸۲۸-جی ایلدن سونرا آذربایجاندا واحید ادبی پروسس موعین معنادا بولونه رک ایکی مجرادا اینکیشاف ائتمه یه باشلادی. شیمالدا یاشایب یارادان صنعتکارلاریمیز اوزلرینی اساسن روس و قربی أوروبا ادبییاتینا توتدولارسا، جنوبدا هله ده دیوان شعری عنعنه لری آپاریجی موقئیینی

ساخلاما قدا ایدی. لاکین عومومیلیکده ایران ادبیاتینا دا قاباقجیل آوروپا ادبیاتی نین ائپیک ژانرلاری تاثیر گوسترمه یه بیلمیردی. تدقیقاتچیلار بونو چوخ زامان بیرباشا تاثیر کیمی دئییل، شمالی آذربایجان ادبیاتی نین قاباقجیل نوماینده لری نین تاثیر کیمی قییمتلندیریرلر. چاغداش ایران نثری نین آپاریجی آراشدیرجیلاریندان اولان روس عالیمی د.س. کومیسساروو، بو نثرین فورمالاشماسیندا آذربایجان ادیبی و موتفککیری م.ف. آخوند-زاده نین رولونو یوکسک قییمتلندیره رک یازیر: «یئنی ایران نثری نین فورمالاشماسی پروسسینده آذربایجان رئالیست ادبیاتی نین بانسی م.ف. آخوندوون موستثنا رولو اولموشدور... آخوندوون ادبی اثرلری ایله ایران ضیالیلاری اولجه آذربایجان دیلینده تانیش اولموش، آنجاق تنزلیکله بو اثرلر ایران اجتماعی خادیمی میرزه جعفر قاراجاداغی طرفیندن فارس دیلینه ترجمه ائدیلمک ۱۸۷۴-جو ایله تهراندا لیتوقرافییا اوسولو ایله نشر ائدیلمیشدیر».⁸

دئمه لی، بیرباشا آوروپا نثری ایله تانیلیقدان اول، بو نثر و دراماتورگییا حاقیندا ایلیک تصوورلری ایران و جنوبی آذربایجان یازیچیلاری بیرباشا میرزه فتحلی آخوندزاده واسیطه سیله تانیش اولموشلار. اونو دا گوسترمک یئرینه دوشردی کی، میرزه فتحلی نین اثرلری فارس دیلینه ترجمه ائدیلمکدن سونرا تکجه ایران نثری نین یئنیلشمه سینه و چاغداش مجرایا دوشمه سینه یاردیم گوسترمیشدیر. قاراجاداغی نین ترجمه سینده بو اثرلر دفعه لرله لوندوندا نشر اولونموش و ایرانداکی اینگیلیس صفارتی نین امکداشلاری، هیندیستانداکی اینگیلیس طلبه لری و توریستر اوچون فارس دانیشیق دیلی نین اویره نیلمسینده وسایط کیمی تووصیه ائدیلمیشدیر.⁹

بورایا میرزه فتحلی نین آلتی پیسی نین و «آلدانمیش کواکب» پووئستی نین ترجمه سی داخیلیدیر. م.ف. آخوندزاده اثرلری نین فارس دیلینه ترجمه سی نین یئنی فارس نثر دیلی نین فورمالاشماسیندا و اینکیشافیندا کونکرئت نه کیمی رول

اوبنادیغینی آچیقلایان د.س. کومیسساروو یازیر: «قاراجاداغی نین ترجمه لری نین دیلی او دورکو فارس ادبی دیلی نین مورککب، غلیظ عیاره لرله دولو اولان دیلیندن خئیلی فرقلیردی و نثرین یئنی ستیلینی یاراتدی کی، سونرالار بو استیل باشقا ایران ناثیرلری اوچون ده بیر اورنک اولدو».¹⁰

کومیسساروون یازدیغینا گوره، م.ف. آخوندزاده نین و قاراجاداغی نین یئنی فارس نثری نین اینکیشافینداکی موستسنا رولونو چاغداش ایرا نین گورکملی ادبیاتشونانصا لریندان پرویز نائل خانلاری نین ده اعتراف اتدیغینی گوسترمیشدیر. بئله لیکله، یئنی فارس نثری نین، فارس نثر دیلی نین قاباقلاریندان ان موهومونو م.ف. آخوندزاده نین دراملاری نین و «آلدانمیش کواکب» پووئستی نین دوردوغونو قطعیتله سویله مک مومکوندور.

د.س. کومیسساروون فیکرینجه، ایران یازچیلاریندان میرزه مولکوم خان، زین العابدین ماراغالی و میرزه عبدالرهم طالبوو (روس شرقشوناسی اونون عادینی عبدالرحیم ابو طالب نجار تبریزی شکلینده وئرمیشدیر) بلا واسطه م.ف. آخوندزاده نین تاثیر آلتیندا یازیب یاراتمیشلار. عالیم بو قناعته گلیر کی، «میرزه فته لی آخوندوون یارادیجیلیغی نین تاثیر آلتیندا ایراندا بوتوو بیر نسیل یازچیلار یئتیشدی کی، اولارین اثرلری ۲۰- عصر ایران ادیبیاتیندا دونوش نوقظه سینی مئیدانا گتیردی. گئچکلگین تصویری زامانی ایستیفاده ائدیلن اوسول و ایفاده واسیته لری نین ساده لیگی، تماتیکا نین حیاتیلیگی، بدیی اثرلرده اجتماعی قوصورلارین امانسیزجاسینا قامچیلانماسی اونو گوستریر کی، ۱۹ عصرین سونو - ۲۰- عصرین اوللرینده ایران نثرینده تنقیدی رئالیزم مئیدانا چیخماغا باشلامیشدیر».¹¹

م.ف. آخوندزاده دن سونرا اینگیلیس یازچیسی جئمس موریرن «حاجی بابا ایصفاهانی» رومانی نین فارس دیلینه ترجمه سی نین ده رولو وورغولانیر. بو اثر ایلک دفعه ۱۹۰۵-جی ایلهده نشر اولونموش و او واختدان دا ایستر ایران

اوخوجوسونا، ایسترسه ده یازیچی و دراماتورقلارین بدیعی دیلی نین فورمالاشماسینا موعین تاثیر گوسترمیشدیر.

یئنی ایران نثری نین ژانرلاری نین بیرباشا آوروپا ادیبیاتی نین تاثیر و علاقه لری نتیجه سینده دئیل، بو ایکی قایناق واسیطه سیله گئرچکلشدیگینی گوسترن عالیم سوندا بو قناعته گلیر کی، قرب ادبیاتی ایران اوخوجوسونا ایستر مسافه، ایسترسه ده روح اعتباریله او قدر ده یاخین اولمادیغیندان، اونلار دولاییسی قاینالاردان ایستیفاده اتمیشلر.

بئله لیکله، یئنی ایران و جنوبی آذربایجان نثری نین ژانر تیپولوگیاسی م.ف. آخوندزاده یه و جئمس موریره باغلانیر. بونلار ایسه، یوخاریدا نظرین کئچیردیگیمیز کیمی، پووئست و رومان ژانرلارینی احاطه ائدیر. دوغوردور، «آلدانمیش کواکب» ایران یازیچیلاری طرفیندن حکایه کیمی قبول ائدیلیمیش و اونون ورنگینه بیر چوخ رئالیست حکایه لر یازیلیمیشدیر. آنجاق بو دا شوبهه سیزدیر کی، جنوبی آذربایجان حکایه سی بیرباشا دوغما قاینالارا - جلیل محمدمقولوزاده نثرینه، عبد الرحیمی حاقوئردییئوین کلاسیک حکایه لرینه و ۱۹۴۱-۱۹۴۵-جی ایللر آراسیندا تبریزده چیخان مطبوعاتدا اثرلرینی چاپ ائتدیرمیش آذر-بایجان یازیچیلاری نین بو ژانردا قلمه آدیقلاری اورنکلره باغلانیر.

بئله لیکله، بو قیسا خولاسه دن سونرا چاغداش جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری نین ژانر تیپولوگیاسینی نزدن کئچیردیکده، چاغداش دنیا نثری نین هم کیچیک، هم ده بویوک، ینی هم حکایه، هم ده رومان ژانری نین اورنکلرینی گوروروک. البته، بورادا پووئستین آیریجا بیر ژانر کیمی فرقلندیریلمه مه سی، بو ژانر فورماسی نین یالینز کئچمیش سسری(شوروی) مکانیندا ادبیاتشوناسلیقدا بیر تترمین کیمی ایشله دیلمه سینه و هئچ ده دنیا ادبیاتشوناسلیغیندا بیرمنالی قبول ائدیلمه مه سینه باغلانیر.

اثلجه ده، تدقیقاتا جلب اولونان ژانرلارین مضمون نوولرینه (مثلن، ائیستولیار حکایه و یا رومان، مئموار حکایه سی و رومانی، نووئلا و س.) خصوصی آراشدیرما حسر ائدیلمه میشدیر کی، بو دا قارشیا قویولان علمی مقصدله - چاغداش جنوبی آذربایجان مهاجیرت نثری نین ایلک دفعه مونوقرافیک سوییه ده آراشدیریلدیگی اوچون یالنیز موضوعون باشلیجا جهتلری نین پوئتیک خصوصییتلری نین و پروبلئمین عمومی منظره سی نین یارادیلماسی ایله باغلیدیر. طبیعیدیر کی، گله جکده آپاریلاجاق آراشدیرمالاردا بو موضو داها دریندن، داها تفررواتی ایله تدقیقاتا جلب اولوناجاقدیر. ایندیلیک ایسه چاغداش جنوبی آذربایجان مهاجیرت نثرینده حکایه و رومان ژانری نین عمومی منزره سی نین، اثلجه ده فورمالاشما و اینکیشاف یولونون، بو نثرین چاغداش جنوبی آذربایجان و عمومیلیدکه آذربایجان ادبییاتیندا توتدوغو یئری موعینلشدیرمه یه چالیشاجاغیق. تدقیقات زامانی آیری-آیری پورترئت-اوچرکلره اوستونلوک وئریسه ده، یئری گلدیکجه بو کونتکستده تدقیقات اوبیئکتی نین عمومی چیزگیلری نین ده اوزه چیخاریلماسینا دیقت یئتیریلیمیشدیر.

موهاجیرت نثرینده حکایه ژاثرینین تشککولو و اینکیشاف یولو

آذربایجان ادبیاتی اساس اعتباریله پوئتیک ژانرلاردا یازیلیمیش بدیعی اؤرنکلری ایله زنگین اولسا دا، بدیعی نثر ده قدیم زامانلاردان ادبیاتیمیزدا شعرله پارالل اولاراق فورمالاشمیش و اینکیشاف ائتمیشدیر. البته، طبیعیدیر کی، آذربایجان بدیعی نثری نین ایلك اؤرنکلری محض شیفاهی شکیلده مئیدانا گلیمیش و اویزدان-اویزا دولاشمیشدیر. آذربایجانین شیفاهی و یازیلی ادبیاتینی علمی دؤورلشدیرمک جهدی نین سون اووورلو اؤرنکلریندن بیری سایلا بیله جک کونسپسییانین مؤلفی اولان ن.جعفروو بو باره ده یازیر:

«آذربایجاندا داها اول مسکونلاشان هون-قیپچاق تورکلری اوغوز خلقلریندن فرقلی اولاراق یازی-پوزویا مئیلی دئییلدیر. لاکین اونلارین زنگین شیفاهی ادبیاتی وار ایدی. اوغوزلار ایسه آذربایجانا شیفاهی ادبییاتلا یاناشی، بؤیوک یازی عنعه سی گتیردیر. هون-قیپچاقلار بورایا تانیچی کیمی گلیمیشدیر، اوغوز تورکلری ایسه موسلمان ایدیلر، بونونلا بئله، ایسلامی محض تانیریچیلیق اساسیندا یئنیجه قبول ائتدیکلرینه گؤره، قدیم (عوموم-) تورک دونیاگؤروشونو، دوشونجه مدنیتینی موحافیظه ائدیردیر.»¹²

دئمه لی، آذربایجاندا هله یازیلی نثر عنعه سی یارانمامیشدان خئیلی اول ایستر هون-قیپچاق، ایسترسه ده اوغوز شیفاهی ادبیاتیندا منثور فولکلور ژانرلاریندان میفلر، ناغیللار، داستانلار یارانمیش و سونراکی یازیلی بدیعی نثرین تشککول و اینکیشافیندا همین پروتوتنر ژانرلاری نین بؤیوک رولو اولموشدور. خصوصن

سوژئتی، ینی ائپیک نثر ژانرلاری نین فورمالاشماسیندا حاضیر فولکلور قلیلری نین بؤیوک اهمیتی هئچ جور اینکار ائتمک اولماز. بو جهندن یاناشدیقا آذربایجان حئکایسی نین یارانماسیندا ناغیلاریمیز، ایری نثر ژانرلاری نین فورمالاشماسیندا ایسه ائپوس و داستانلاریمیز موستنا رول اوینامیشلار. بوتون بونلار آذربایجان بدیعی نثری نین یازیدان اؤنجه کی دؤورده اوزون و ثمره لی بیر اینکیشاف یولو کئچدیگینی آچیق-آشکار گوسترمدکه دیر.

کلاسیک آذربایجان بدیعی نثری نین ایلك اؤرنگی کیمی موخصیصلر عادتین «کیتابی-دده قورقود» آبیده سینی نظردن کئچیررلر.¹³ البته، صؤحبت آنادیللی نثردن گئدیرسه، بو فیکیر تامامیله دوورودور. آنجاق نظره آساق کی، قدیم آذربایجان ادبیاتیندا ایسلام شرقی نین هر اوج دیلیندن (عرب، فارس و تورک دیللی) ایستیفاده ائدیلمکله اثرلر یارادیلیمشدر، اونا آذربایجان بدیعی نثری نین تاریخینی خیی یوز ایلیکدن باشلاماق لازیم گلیر.

«قدیم آذربایجان ادبیاتی آذربایجان تورکجه سی، عرب و فارس دیللی اولماقلا اوج دیلده یارانمیشدر - یازیلی ادبیاتین اساس دیلی فارس دیلیدر، لاکین قترانین، خاقانی نین، نیظامی نین ایشلتدیگی فارس دیلی، شوبهه سیز، تورک تفکوروونون محصولودور».¹⁴

محض خیی یوزیلده بؤیوک موتفککیر شاعیر خاقانی شیروانی بدیعی نثر ساحه سینده قلم چالراق، اؤزونون مشهور مکتوبلارینی و «تحفه-العراقین» پوئماسی نین دیباچه سینی یازمیشدر. خاقانی نین مکتوبلاری نین بدیعی سوییه سینی یوکسک قییمتلندیرن آکادئمیک حمید آراسلی یازیر: «خاقانی نین بیر چوخ مکتوبلاری دا بدیعی اثرلری سیراسینا داخل ائدیله بیلر. بو مکتوبلاردان بیرسینی شاعیر مککه دن شیروانشاه آخسیتانا یازمیشدر. مکتوب آخسیتانین اوولونون اوومو موناسیبتیله مر-سییه دیر. آخسیتانا باریشا بیلمه مه سینه باخمایارق، خاقانی نزاکت گوژیلب اونا باشاویوی و تسلی وئریدی. بو مرثیه

ده شاعیرین حیاتا و دونیا یا اولان شیکایتچی مونسایتی آیدین گورونوردو... بو مرثیه و باشقا مکتوبلاری خاقانی نین نثر ساحه سینده ده قوووتلی، باجاریقلی بیر صنعتکار اولدوونو آیدین گؤستریر». 15

«تحفه العراقین» پوئماسی نین دیباچه سی ده خاقانی نین نثر قلمی نین بیشکین و روان اولدوونو گؤسترمدکه دیر. «آذربایجان ادبیاتی تاریخینده خاقانی ایلیک نائیردیر. اونون مکتوبلاری و خصوصیه «تحفه العراقین» پوئماسینا نثرله یازدیغی موقددیمه نثر تاریخینی اؤیرنمک نقطه نظریندن اهمیتلیدیر». 16

۱۲ یوز ایلیک آذربایجان بدیعی نثری نین داها بیر اؤنملی نومونه سی کئچن عصرین سونلاریندا آشکار ائدیله رک روس دیلینه ترجمه و چاپ ائدیلمیش «مونیسنامه» اثریدیر.^{۱۶} خاقانی و نیظامی ایله عئینی دؤورده و اجتماعی-ادبی موحیطده یاشاییب یاراتمیش ابوبکر الاوستاد آذربایجان آتایلیری نین سارای شاعیری، محمد جاهان پهلوانین (۱۱۷۵-۱۱۸۶) اوولادلاری نین موعلمی اولموش و «مونیسنام» اثرینی ده اؤز شاگیردلری اوچون عیبرت‌امیز حکایه لر توپلوسو و بیر نوؤ درسلیک، تدریس وسایتی کیمی نظرده توتوموشدور. ابوبکر ایبن خسرون بیزه گلیب چاتمایان بیر سیرا باشقا بدیعی و علمی اثرلری ده اولموشدور کی، بونلارین آدلارینی او، اؤز سون اثری اولان «مونیسنامه» ده چکیر. «منصور و مرجان»، «صنم و عجم»، «مئهر و موشتری» پوئمالاری، ۱۱ عصر ایران شاعیری ازرقی نین پورنوقرافیک موضوعدا قلمه آلینمیش «الفیبیه و شلفیبیه» اثرینه قارشى یازیلیمیش دیداکتیک موضوعولو «نقیزئی-کیتابی-الفیبیه و شلفیبیه» اثری، موختلیف دیداکتیک-تربییوی خاراکتئرلی حکایه، روایت و ناغیللاری اؤزونده بیرلشدیرن «راحت الروح» پوئماسی ابو بکر ال-اوستادین اؤز دؤورونون گؤرکملی صنعتکارلاریندان و پئداقوق-عالیملریندن بیرى اولدوونو گؤستریر. ابو بکر ال-اوستادین ایندییه قدر تاپیلمامیش باشقا اثرلری کیمی، «مونیسنامه» ده اوزون مدت ادبی-علمی اجتماعیته معلوم اولمامیش، یالنیز

كئچن عصرين ۷۰-جى ايللرينده بریتانیا موزه ى نین الیازمالارى ایچریسینده کاتالوقا سالینمیش و کئچن یوزییلیگین ۸۰-جى ایللری نین سونوندا آذربایجانین گۆرکملی شرقشوناس عالیمی، آکادئمیک ضیا بونیادوو طرفیندن بو اثرین الیازماسی نین فوتو-صورتی اینگیلتره دن آلینمیش و پروفئسسور روستم علیئوین سیی ایله روس دیلینه ترجمه ائدیله رک ۱۹۹۱-جى ایله نشر ائدیلمیشدیر.

نیظامی نین «سیرلر خزینه سی» و «یئددی گۆزل» پوئمالارینداکی منظوم حکایه لرله یاناشی، «مونیسنام» ده کی منصور حکایه لر ده او دؤورکو ائپیک ادبیاتین ان گۆزل نومونه لری سیراسیندا نظردن کئچیریلمه لیدیر. بو اثرده موختلیف ماجرا خاراكتئرلی احوالاتلارین فونوندا اینسانین حیاتدا اؤز یئرینی نئجه تاپماسی، جمعیته فایدا وئرمه سی حاقیندا دیداکتیک مولا حیظه لر آپاریجی یئر توتور. طبیعی کی، بیرباشا شاهزاده لره اونوانلانمیش بو توپلودا اساس یئری دؤولتی ایداره اوسوللاری حاقیندا تؤولوییه لر توتور. بوتون بونلار ایسه قورو دیداکتیزم واسیطه سیله دئییل، جانلی بدیعی دئتالارین کؤمگی ایله رئاللاشدیریلیمیشدیر. مؤلیف اؤز شاگردلرینی رعیتین پروبلئمیرینه یؤئلتمک اوچون ان موختلیف ماجرا و احوالاتلاردان ایستیفاده ائدیر، ایره لی سوردویو ایدئولوژی تؤولوییه لری عیانلشدیرمک مقصدی گؤدور. توپلوداکی حکایه لر موعین جهتلرینه گؤره مشهور «۱۰۰۱ گئج» ناغیللارینی دا خاطرلادیر. آنجاق اونو دا نظره آلماق لازیمدیر کی، اگر ناغیللاردا اساس مقصد اوخوجونو و یا دینلگیجینی آیلندیرمکدیرسه، «مونیسنامه» توپلوسوندا اؤز بدیعی عکسینی تاپمیش ایللوستراتیو حکایه لرده آیلندیریلگیلیک کؤمکچی مقصد اولوب، اساسن اوخوجونو و یا دینلگیجینی موثبت پلاندا تربیه ائتمک اؤن پلانا چیخیر. اثرده مارات دوغوران جهتلردن بیرى ده بودور کی، مؤلیف اوزو نثر نومونه سی یاراتسا دا، کیتابین موقددیمه سینده نظمی نئردن اوستون توتاراق یازیر: «منظوم سوز داها کامیل اولوب، منصور سوزدن اوستون اولدوغونا گوره، مودریک و شاعیرلیک

ايستعدادی اولان لياقتلی ارلر مئيدانا چيخيب مووجود اولاندان بری، اونلار منصور نيطقدن منظوم سوز ياراتماغا باشلاميشلار و هئچ واخت شاعيرليک ايستعدادی اولانلار شعری نثره چئويرمه ميشلر. آخی اوجا و عظمتلی، هر شئيين ياراديچيسي اولان آلايه ايپگی، آتلاسی، کيسه نی و کتانی ياراداندان بری هئچ بير آغیللی آدام ايپگی و آتلاسی کتانا و کيسه يه چئويرمه ميش، عکسینه کيسه و کتاندان ايپک و آتلاسی ياراتماغا چالشميشدير».^{۱۷}

سونراکی عصرلرده ده آذربايجان ادبياتيندا نثر عننه لری داوام ائتديريلميش، بويوک فوضولی بير سيرا اثرلرينی نثرله قلمه آلميشدير. آنجاق بير حقيقتی ده اعتراف ائتمک لازيمدير کی، ۱۹ يوزيللييه قدر سوز صنعتکارلاری يالنيز ضروری حاللاردا نثره موراجيعت ائتميش و بو زامان دا او قدر غليظ عرب-فارس ترکيبلريندن يارارانميشلار کی، يالنيز خصوصی تحصيلی اولان آداملار همين يازيلاردان باش چيخارماغا قابيل اولموشلار. البته، بو کونتئکستده فوضولی نين «هديقتوس-سودا» اثری ديلي نين ساده ليگينه و آنلاشيقليغينا گوره خصوصی يئر توتور و اورتا عصرلر آذربايجان نثری نين کاميل و رنگی سايلماغا تاماميله لاييقدير. بو ايسه هئچ ده تصادوفی اولمايب، شاعيرين قارشيبا قويدوغو ياراديچيليق مقصدی ايله سيخ باغليدير. فوضولی وزو اثرين ديباچه سينده بونو بئله ايضاح ائدير: «لميننتو ليللاه کيم، فيرقتی-اهلی-ايسلامه و زومرئی-اسهبای-ايمانه بو سادت موييسر و بو عادت موقررر اولوبدور کی، هر ماهی-محرم تجديدی-مراسیمی-ماتم ائديب اطرافو جوانيبدن موتوجئهی-دستی-کربلا اولورلار و اول توربتی-شريفدن بوقه-بوقه مجاليس و مهافيل قوروب تکراری-وقايئی-کربلا ايله شوهدا داغی-موصيبتين تازه قبلورلار.

شعر:

محرمدور بهاری-گولشه نی-قم،

نسیمی-دیلکشی آهی-دمادم.
 اول ائیلر سبزئی-موژگانی نمناک،
 کونوللر قونچه سینه اول سالور چاک.

امما جمعی-مدته، مجالیس و مهافیلده تقریر اولونان وقایئی-کربلا و کئیفتی-احوالی-شوهدا فارسی و تازی عیبارتینده بیان اولماغین اشرافی-عرب و اکابیری-عجم تمتو بولوب، ایززئی-اتراک کی، جوزوی-ازه می-ترکیبی-عالم و سینفی-اکبری-نووی-بنی-آدمیر، سطری-زاییدی-سهاییفی-کوتوب کیبی سوفوفی-مجالیسدن خاریح قالب ایستیفای-ایدراکی-حاقاییقی-احوالدن محروم قالور-لاردی. بو سبیدن ایقتیضایی-عمومی-ماته می-آل زبانی-حال ایله بن خاکساره ترروز اتندی و دستی-ترروزله گیری-بانیم دوندو کی، «ئی پروردئی-خانی-نعمتی-فیضی-شاهی-کربلا، فوضولگی-موبتلا، نولا گر بیر طرزی-موجده ده موخترئ اولاسان و هیمتت توتوب بیر مقطعلی-تورکی اینشا قیلاسان کی، فوسهای-تورکیزبان ایستیمایندن تمتو بولالار و ایدراکی-مضمونینده عربدن و عجمدن موسغنی اولالار».^{۱۸}

۱۸- یوز ایلیکده قلمه عالیندیغی گومان ائدیلن مهممه دین «شهریار» داستانی و ۱۹- یوزبیلیگین آیده سی ساییلان «کوروغلو» داستانی نین طیفلیس ایلاماسی اوزون زامان ادبی اجتماعیتدن گیزلی قالدیغی اوچون اولارین نثرین اینکیشافیندا موعین رول اوینادیغینی سویله مک چتیندیر.

دئمک، چاغداش سوییه ده آذربایجان بدیعی نثری نین فورمالاشماسینی میرزه فته لی آخوندزاده نین عادی ایله باغلاماق لازیم گلیر. اونون ۱۸۵۷-جی ایله قلمه آدیغی «الدانمیش کواکب» پووئستی آذربایجان بدیعی نثرینی شرق و اورتا عصرلر کونتئکستیندن چیخاریب قرب نثرینه، باشقا سوزله، نثرین چاغداش اینکیشاف یولونا قوووشدوردو.

کونکرت اولاراق حکایه ژاثرینا گلینجه، آیدیندیر کی، بو ساحه ده، ینی چاغداش حکایه نین فورمالاشماسیندا یکی بویوک ادیبین موستثنا رولو اولموشدور کی، بونلاردان بیر میرزه جلیل محمدقولوزاده، او بیر ایسه ابدور-رهیمه یه حاقوئردییئودیر. محض قاباقجیل روس نثری نین ان گورکملی اورنکلریندن ایلهاملانان بو یکی صنعتکار ۲۰- یوزیللیگین اوللرینده آذربایجان حکایه سینی ائله بیر زیروه یه چاتدیردیلار کی، همین ژاثرین سونراکی اینکیشا-فینی اونلارسیز تصور اتمک غئیری-مومکون اولدو. حتی ایندی نین وزونده بئله، یوز ایلدن آرتیق بیر زامان کئچدیگینه باخمایاراق، بدیعی نثرده ایلک آدیملارینی آتانلار هم میرزه جلیلی، هم ده عب الرحیمگی وزلرینه ولمز اوستاد سایرلار.

کئچن یوزیللیگین اورتالاریندا جنوبی آذربایجان‌دان موهاجیرت اتمیش ناثرلر ده بو قایدان ایستینا تشکیل اتمیرلر. آنجاق بلا واسطه رڭگونال عنعنه لره گلینجه، جنوبی آذربایجاندا ۲۰- اسرین اورتالارینا قدر یارانمیش فارس‌دیلی نثر ده موهاجیر یازیچیلارین گنیش فایدالاندیقلاری ادبی قاینالاردان حساب ائدیلیر. ۱۹۴۱-۱۹۹۰- جی ایللر جنوبی آذربایجان ادبیاتی نین هرترفلی تدقیقینه فوندامنتال مونوقرافیا حسر اتمیش صابیر امیروو بو باره ده فیکربلرینی عومومیلشدیره رک یازیر:

«بیز ۴۰- جی ایللرده (۲۰- یوزیللیگین - م.م.) جنوبی آذربایجاندا فورمالاشان نثره اعتبارلی سلفلر آرایار-کن دیقتمیز حاجی زئینالادین ماراغالی نین «بیراهیم بین سیاحتنامه سی» و م.ه.تالیوون «کیتاب یوکلو ائشک»، «مسالیکول-موهسینین»، «سفینئی-طالیبی یا کیتابی-احمد» کیمی اثرلری اوزرینده دیکلیب قالیر. همین اثرلرین مؤلفلری نین سینه لرینده دوغما وطن تورپاقلارینا محبتله دولو بیر اورک دیونسه ده، هر حالدا اثرلری نین باشقا دیلده

یازیلماسی اونلارین آنا دیلی ادبیات اوچون سلف اولماق حوقوقلارینا مو عین مه -
نادا خلل گتیریر».^{۱۹}

البته، دیل فاکتورونون نظره عالینماسی چوخ موهومدور و اگر بوندان صرفی -
نظر ائتسیدیک، جنوبی آذر-بایجان نثری نین قایناقلاری سیراسیندا ۱۳-
یوزیلیگین بویوک شاعیری سعدی شیرازی نین «گولوستان» و ۱۶ عصر
شاعیری عبید زاکانی نین «فالنامئی-بوروج» اثرلری نین ده آدلارینی چکمه لی
اولاردیق. هر حالدا، بو بدیعی نثر اورنکلی نین ده چاغداش جنوبی آذربایجان
موهاجیرت نثری نین فورمالاشماسیندا و سونراکی اینکیشافیندا اوینا-دیغی رولو
دانماق چتیندیر.

آنچاق آیدیندیر کی، بیرباشا چاغداش جنوبی آذربایجان حکایه سی نین بئشیگی
باشیندا م.ف.آخوندزاده و اونون «الدانمیش کواکب» اثری دورور. تدقیقاتلاردان
بیرینده قئید اولوندوغو کیمی «م.ف.اخو-ندوو آذربایجان کلاسیک بدیعی
نثرینی کوهنه مئبلرین، دینی-افسانوی عنعنه لرین تاثیریندن قورتاریب یئنی
یولا چکمه یه، آکتوال ایدئیالارلا زنگینلشدیرمه یه، موباریزه روحو ایله
سیلاخلاندیرماغا، مو عاصیر وظیفه و طلبلرین خیدمتینه وئرمه یه چالیشمیشدیر».
۲۰

محض م.ف.آخوندزاده نین فورمالاشدیردیغی نثر اولوبو عنعنه لری
اساسیندا ۱۹- اسرین سونو، ۲۰- اسرین اوللرینده آذربایجاندا گوزل نثر اورنکلی
مئی-دانا چیخمیش و عنعنه نین یوکسلن خط اوزره داوام و اینکیشاف ائتدیریلمه
سی نین تمیناتچیسی اولموشدور. دوغرو دور، بو عنعنه ایلك ونجه ولکه میزین
شیمالیندا رواج تاپمیش، یالنیز یوز ایله یاخین بیر مدت کئچدیکدن سونرا جنوب-با
دا نوفوذ ائتمیشدیر. قئید ائدیلدیگی کیمی، همین نوفو-زون گئرچکلشدیریلمه
سینده ده شیماللی یازارلارین چوخ بویوک رولو اولموشدور.^{۲۱}

موھاجیر حکایه یازارلاریندان بیر قروپو ھله ۱۹۴۱-۱۹۴۶-جی ایللردن -
 قوزئیہ کوچمزدن اول ادبی فعالیتتہ باشلامیش و ھمین دوورده نشر اولونموش
 مطبوعاتدا حکایه لرله چیخیش ائتمیشلر. بونلارین سیراسیندا ونجول نوماینده
 لردن بیری کیمی حمزه فتحی خوشگینابی نین عادینی چکمک اولار.

حمزه فتحی خوشگینابی نین حکایه لری

چاغداش گوئی آذربایجان نثری نین ان گۆزکملی نوماینده لریندن بیر اولان حمزه الی اوولو فتحی ۱۹۲۳-جو ایل مارت آیی نین ۲۲-ده تبریز شهریندن ۱۰۰ کم آرالی یئرلشن خوشگیناب قصبه سینده دونیایا گۆز آچمیشدیر. حمزه فتحی نین بؤیوک موعاصیری، داهی آذر-بایجان شاعیری محمدهوسئین شهربیار (۱۹۰۵-۱۹۸۸) دا همین قصبه نین یئتیرمه سیدیر. ایلک تحصیلینی دووما یوردوندا آلمیش، اونون آخارلی-باخارلی طبیعتی، گۆزل منزه لری ایله ائستتیک تریبه تاپمیش حمزه اوشاق یاشلاریندان بدیی سۆزه، شعره-صنعت وورون اولموش، یازیب-یارتماوا بؤیوک هوس گۆسترمیشدیر. اون بئش یاشلی گنج ایکن عایلهسی نین دوشدویو اویر مادی دوروم اوجباتیندان بیر پارچا چۆرک دالینجا خوشگینابی ترک ائتمه یه مجبور اولموش حمزه فتحی بیر مدت ایرانین موختلیف شهرلرینده فهله لیک ائتمیش، اویر فیزیکی ایشلره قاتلاشمیش، بؤیوک حیات مکتبی کئچمیشدیر. ایبیری یاشیندان سیاسی فعالیتته باشلایان حمزه فتحی تهران دمیریول زاوودوندا ایشله دیگی زامان (۱۹۴۲-۱۹۴۵) آذربایجان ضیدی-فاشیست جمعیتینه عضو یازیلیمیش، بو جمعیتین فال تشویقاتچیلاریندان بیر اولموشدور. بو ایسه گله جک یازیچی نین دنیاگۆروشونون و حیات حادیشه لرینه باخیشی نین فورمالاشماسیندا چوخ موهوم رول اوینامیش، اونون سیاسی مؤوقتیینی موعینلشدیرمیشدیر.

آذربایجان دئموکرات پارتیاسی نین فال عضوو کیمی گوئی آذربایجانین بیر سیرا شهر و کندلرینده پارتیانین ایدئالارینی تبلیو ائتمیش، یئرلی تشکیلاتلارین

ياراديلماسيندا، پارتيايا يئنى-يئنى عوضولرين جلب ائديلمه سينده موهم رول اويناميشدير. گونئی آذربای-جانداکی دئموکراتیک حرکاتدا فال ایشتیراک ائتمیش و بو حرکاتین آپاریجی قوووه لریندن بیرى اولموش حمزه فتحی آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی تبریز شهر کومیتة سی تبلیوات کومیسسیاسی نین سدری وظیفه سینده چالیشارکن «۲۱ آذر» اینقیلابی نین اوورولا باشا چاتماسیندا دا اؤز موهم رولونو اوینامیشدير. تصادوفی دئییل کی، گونئی آذربایجاندا سووت رژیمی اؤرنکینده میلی دئموکراتیک هوکومت قورولدوقدان سونرا آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی مرکزی کومیتة سی نین اورقانی اولان «آذربایجان» قزتی نین مسؤل رئاكتورلووو محض اونا اعتبار ائدیلیمشدير.

میلی هوکومت موسکوانین خاینجه سینه راضیلوی ايله قان ایچینده بووولدوقدان و دئموکراتیک قوووه لر سوقوت ائتدیکن سونرا قوزتی آذربایجانا سیاسی موهاجیرت ائدن حمزه فتحی بیر مدت باکیدا نشرینی داوام ائتدیرن «آذربایجان» قزتینده ادبی ایشچی، مسؤل رئاكتور وظیفه لرینده چالیشمیشدير. ۱۹۵۶-۱۹۵۸-جی ایلرده موسکوادا عالی ادبیات کورسلا ریندا تحصیل آلدیقدان سونرا قیسا مدت «آذربایجان» قزتینده مسؤل کاتیب اولموش، داها سونرا ایسه بولقاریستانین پایتاختی سوفیا شهرینه پارتیا ایشینه گؤندریلمیشدير. ۱۹۶۴-۱۹۶۷-جی ایلرده موسکوادا اجتماعی ائلملر آکادئمیاسی نین اسپیرانتوراسیندا تحصیلینی داوام ائتدیریمشدير. تاجیکیستان سسر معاریف نازیرلیگینده مسؤل وظیفه ده ایشله میشدیر (۱۹۶۷-۱۹۶۹). ۱۹۶۹-جو ایله موسکوا یا قایدان حمزه فتحی عؤمرونون سونونادک سسری ائلملر آکادئمیاسی نین شرقشوناصلیق اینستیتوتوندا باش علمی ایشچی وظیفه سینده چالیشمیشدير. آذربایجاندا وفات ائتمیش یازیچی نین مزاری باکی شهرینده دیر.

اثرلرینی اوچ دیله - آذربایجان، فارس و روس دیل-لرینده قلمه آلمیش حمزه فتحی خوشگینابی چاغداش گونئی آذربایجان نثرینده اوریزینال اوسلوبا، روان

دیله، ماراقلی اورازللی ایفاده لره مالیک اولان بیر یازیچی کیمی تانینمیشدیر. ایلک قلم تجربوه لرینی فارس دیلینده شعرله یازمیش حمزه فتحی میلی هؤکومت قورولدوقدان سونرا ۱۹۴۵-جی ایله تبریزه قاییدارکن ادبی فعالیتینی اساسن آنا دیلینده داوام ائتدیرمیش، آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی مرکزی کومیتة سی نین اورقانی «آذربایجان» قزئتینده اونلارلا سیاسی موضوعولو فعالیتونو، اوچترکلری، حکایه لری ایشیق اوزو گؤرموشدور. بوتون بو اثرلر گونون آکتوال پروبلملرینه حسر ائدیلمکله شیرین، اوخوناقلی، جانلی خالق دیلینده یازیلدیوینا گوره اوخوجولارین درین روتینی قازانمیشدیر. بو زامان یازیچی ایری جسملی پروزایک ژانرلاردا دا قلمینی سینامیش، میلی هؤکومت دؤورونده «سوواریلیمیش پولادلار»، «ئشق و موحاریبه» پوئستلرینی یازیب تبریزده چاپ ائتدیرمیشدیر.

یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز کیمی، حمزه فتحی هله تبریزده اولارکن نثر ساحه سینده قلمینی اوغورلا سی-نامیش و سونرالار بو فعالیتینی موهاجیر یازیچی کیمی داوام ائتدیرمیش صنعتکارلاردان دیر. اونون نثرده همین بیرینجیلر سیراسیندا اولماسی و آپاریجی مووقی توتماسی گوئی آذربایجان ادبیاتی نین تانینمیش تدقیقاتچی-لاری طرفیندن ده یوکسک قییمتلندیریلیمیشدیر: «ه.خوشگینابی گوئی نثرینده (۴۰-جی ایللر) حکایه ژانری نین ان اوغورلو نومونه لرینی یارادان نائیرلر سیرا-سینا داخیل دیر. اونون قلمینه منسوب اولان حکایه لرده او زامانکی آذربایجان کندی نین آغیر حیاتی، یاز اکینجی، قیش دیلنچی اولان الی قبارلی کندی نین فئودال موحیطینده کئچیردیگی ایضطیرابلار، کنده اوزونو شاهین کولگه سی کیمی آپاران ظالیم مولکدارلارین وزباشینالیغی سون درجه رئال بو یالارلا بدیعی عکسینی تاپمیشدیر».^{۳۲}

حمزه فتحی نین ایلک قلم تجربوه لریندن ساییلان «بیراهیم» حکایه سی ۱۹۴۶-جی ایله «آذربایجان» قزئ-تی نین ۱۱۷-جی سایندا ایشیق اوزو

گورموشدور. بونون آردینجا عئینی اوریزینال اوسلوبدا قلمه آدیغی «زولئیخا» حکایه سی ده ه. خوشگینابی نین آرتیق بیر یازیچی کیمی فورمالاشماقدا اولدوغونو و وز بدیعی اوسلوبونو تاپماغا چوخ یاخین اولدوغونو ثبوت ائدیردی. البته، بو آختاریشلار چوخ زامان عذابی اولور، بزن اوبرازین کیفیت قدر طبیعی عالینماسی پروئسی اوغورلا نتیجلنمیردی. مثلن، ائله ایلك حکایه سی نین قهرمانی ایبراهیم اوبرازینا وئردیگی مؤلیف خاراكتئرسیتیکاسیندا اوخویوروق: «ایبراهیم اوشاقلیقدان زحمت ایله یاشاییبیر. او همیشه آجدر، لوتدور. همیشه یامان ائشیدیر. آما بویوک بیر شخصیته مالیکدیر. اوچ گون، بئش گون آج قالیب. آما بیر دفعه ده اوغورلوق ائتمه ییبیدیر...»

ایبراهیم خاریقولاده بیر اینساندیر.

ایبراهیم نه دلیدیر، نه آغیلی. کامیلن مستقیل بیر آدمیدیر. بیر ایشی وزو ایسته مزسه ائله مز. هر کس هر نه دئسه اونون عکسینی ائیلر».^{۳۳}

گوروندوبو کیمی، ایبراهیم اوبرازی نین ضیدیتلری گوز قاباغیندایر و ان ونملیسی ده بودور کی، بو ضیدی-یتلر جانلی بیر اینسا نین ضیدیتلریندن داها چوخ، مؤلیفین وز تخییولونده یاراتدیغی «وریزینال بیر شخصیتین»^{۳۴} رئال حیاتلا بیر یئرہ سیغیشمایان ضیدیتلریدیر. البته، ایلك قلم تجروبه سینده هله معین قدر آختاریش پروئسئینده اولان گله جک یازیچیا بو باره ده داها چوخ ایراد توتماغین معناسی یوخدور.

سیاسی موهاجیرت ائتدیکدن سونرا دا محصولدار ادبی فعالیت گؤسترن حمزه فتحی نین ایلك حکایه لر کیتابی ۱۹۵۱-جی ایلده باکیدا نشر اولونموشدور. جمعی بئش حکایه نین داخل اولدووو بو توپلونون اساس موضوعولارینی گونئی آذربایجانداکی میلی و سینفی ظولم آلتیندا یاشایان زحمتکئشلرین دؤزولمز حیاتی و میشتی، یوخسوللارین آجیناجاقلی گوزرانی، وارلیلارین و هوکومت آداملاری نین قودوروانلوی، اوژباشینالیوی، غئیری-اینسانی سیمالاری تشکیل ائدیر. بو

حکایه لرین دیلینده و اوسلوبوندا بیر قدر چیلیک و پریمیٹیولیک دویولسا دا، سونراکی اثرلرده یازیچی نین قلمی نین گئت-گئده پوختلشدیگینی، داها بیتکین و دولوون اوبرازلار، بدیی سیتواسییلار یاراتماوا مو-وقفق اولدوونو گؤروروک. عئینی زاماندا حمزه فت-هی نین اوسلوبوندا دا گئتدیگجه اوریژیناللیق گوجلہ نیر، فردی جیزگیلر مئیدانا چیخماوا باشلاییر. حمزه فتحی نین ایلک حکایه لرینده قروتسک، سینفی ضیدیتلرین باریشمازلیوی، سوسیالیست حیات طرزى نین، پارتییا اینتیظامی نین ایدئاللاشدیریلماسی هله گوجلودور. مثلن، «ولدوز» حکایه سی نین ایدئال قهرمانی - سیاسی رهبر کریم گنج فدای نین حیاتیخی خیلاص اتمک اوچون غئیری-برابر قوووه لرله دؤیوش قارشیسیندا اونا مصلحت گورور کی، چیخیب گتسین. آنجاق گنج فدای اوژ یولداشینی تک قویوب گتمک ایستمیر. بو زامان سیاسی رهبر گنجی «چیخیلماز وضعییتد» قویان بیر امر ائدیر: «من سنه پارتییانین آدیندان امر ائدیرم، - دئدی. - بویور! گتتمه گوروم نئجه گتتمزن.»... من آیریل-ماوا مجبور اولدوم».

پارتییانین فتیشلشدیریلمه سی، میستیک-میفیک سویبیه یه قالدیریلماسی، اونا ایلاهی پرستیشین نتیجه لری حکایه ده کی باشقا اوبرازلارین دا سوسیالیزم ایدئولوگیاسینا، اونون سیموولو اولان اوراق-چکیجلی بشگوشه لی اولدوزا بیر بوت کیمی سیتاییش ائدن آلدادیلیمیش اینسانلار کیمی تصویر ائدیلمه سینه گتیریب چیخارمیشدیر. سووئت اوردوسونون کوماندریندن آلدیوی اولدوزو دؤیوشه گئدن اوولونا باویشلایان قوجا دمیرچینی ناراحت ائدن - اوولادی نین اولومو، هلاک اولماسی دئییل، آبستراکت ایدئیلار اووروندا آپاردیوی غئیری-برابر دؤیوشده دوشمنه تسلیم اولوب-اولماماسیدیر. یالنیز اوولونون دوشمنه تسلیم اولمادان اوولدیونو اویرندیکدن سونرا قوجا دمیرچی راحت نفس آیر، حتّی اوولادی نین هلاک اولماسینا سئوینیر ده!

«دمیرچی راحت نفس آ‌اراق کؤ‌ک‌سونو اؤ‌توردو. اونون اوزونده شن بیر تب‌سسوم گؤ‌رون‌دو».

بش‌ریتین نی‌جات یولونو شیمالدا پار‌لایان اولدوزدا گؤ‌رن یاز‌ی‌چی و اونون قهرمانی او‌چون قیبله کعبه ده دئ‌ی‌یل، موسکوادادیر. حت‌ی قهرمان اؤ‌ل‌رکن ده اوزونو شیمالداکی پار‌لاق اولدوزا چئ‌ویره رک دونیادان راحت گئ‌دیر و ائله بو وضعیتده ده دفن ائ‌دیلمه سینی وصیت ائ‌دیر.

حمزه فتحی نین حکایه لری نین تکجه موثبت قهره-مانلاری دئ‌ی‌یل، منفی قهرمانلاری دا چوخ واخت ای‌دئ‌ال خارا‌ک‌تر داش‌ی‌یب، شر و پیسلیک، ظولم و حاقس‌یزلیق موج‌سسمه سی اولان جانلی ر‌وبوتلاری خاطر‌ل‌دیر‌لار. «فایتون گؤ‌ن‌دین» حکایه سی نین منفی قهرمانی بونلارا پار‌لاق اؤ‌رنک اول‌ا بیلر. حیاتی نین بوتون معناسینی رٲ‌ئ‌یمه خیدمتده و رٲ‌ئ‌یم علئ‌یه دار‌ل‌رینی، حت‌ی آ‌زاجیق نارازی اولانلاری دا ای‌ف‌شا ائ‌ده رک امانس‌یز ایش‌گ‌نجه لر وئ‌رمکده گؤ‌رن منفی ای‌دئ‌الین حت‌ی اؤ‌ز حیات و فعالیت فلسفه سی وار و اینسانلارا قارشی دهشتلی جزا تدبیرلرینه منطیقی دون گئ‌ی‌ندیرمکدن ده چکینمیر. ته‌کییه نی منفی قهره-مانین دیلیندن آپاران یاز‌ی‌چی اونون اوتوپورت‌رٲ‌تینی چکمکله اوخوجونون گؤ‌زل‌ری قارش‌ی‌سیندا ای‌ف‌شا ائ‌تمه یه، اونا قارشی نی‌فرت حس‌ل‌ری او‌یات‌ما‌و‌ا چال‌یش‌یر. ای‌لک باخ‌ش‌دان او، هتتا سا‌ولام شوورلو آ‌دام تاثیر‌ی با‌وی‌ش‌ل‌ای‌یر - سادیست دئ‌ی‌یل، محکوملارا ایش‌گ‌نجه وئ‌رمکدن حد آ‌لمیر، حت‌ی پولاد قیرمان‌جلارین «لوت بدن‌ل‌ردن قوپاردیوی سس‌دن ای‌کراه ائ‌دیر»، چونکی اؤ‌زو دئ‌می‌ش‌کن، «و قدر ده داش‌ورکلی اینسان دئ‌ی‌یل». آن‌جاق بیر قدر سونرا دوش‌دویو کون‌کرٲ‌ت حیاتی سیت‌واس‌ی‌ادا یول وئ‌ردیگی دهشتلی غدار حرکت بوتون بو فلسفه لرین و اؤ‌زونه برات قازاندیرما‌وین بوش جف‌نگ‌یات‌دان، اؤ‌زونو آ‌ل‌داتما‌ق‌دان، ان باش‌لی‌ج‌اسی ایسه، مو‌صاح‌ب‌ینی آ‌ل‌داتما‌ق جه‌دیندن باشقا بیر شئ‌ی اولما‌دی‌وینی اوزه چیخ‌اری‌ر.

یازیچی حکایه نین قهرمانینی اونو اولومدن خیلاص ائتمیش کئچمیش عسگرلیک دوستو جمشیدله گوروشدورور. ملوم اولور کی، دؤیوشده اویر یارالانمیش، چوخلو قان ایتیرمیش دوستونو موهاسیره دن چیخاراراق اوچ گون عرضینده آدام آیوی دیمه میش داوآلاردان کئچیریب هوسپیتالا چاتدیران و اؤز قانینی وئریب اونون حیاتینی خیلاص ائدن محض جمشید اولموشدور. بونا گؤره ده او، جمشیدله راستلاشماوی، دامارلاریندا قانی آخان دوستو ایله، اونا قارداشدان دا عزیز اولان بو آداملا گوروشمگی اؤزونه خوشبختلیک حساب ائدیر. اونو باهالی رستورانا آپاریب قوناقلیق وئریر، گئجله مک اوچون ائوینه دعوت ائدیر.

لاکین آخیردا رژیমে کور-کورانه صداقت حسی، پروفئسیونال روبات اینستینکتی آزادلیق حرکاتینا قوشولموش جمشیدین اؤزونه، «قارداشیم» دئدیگی بو آداما قارشى دا سویوققانلی بیر آمانسیزلیق، دهشتلی بیر قدارلیق گؤسترمه سینه مانع اولمور. سککیز ایل زینداندان قالیب تزجه آزاد اولموش، گؤزلری یوللاردا قالمیش آروادینی، آتاسینی، قیزی گؤرمه یه تله سن جمشید یئنه ده بیرباشا زیندانا - یئنی ایشگنجه لر چکمه یه گؤندریلیر...

«دؤردونجو آدام» حکایه سینده ده یازیچی سوسیالیزم رئالیزی پرینسیپلرینه صادیق قالمیش، ایدئال قهرمانلارین اؤز شخصی فداکارلیقلاری اؤرنگینده سیاسی جهتن آوام اولان بیر قادینی تربیه ائده رک اؤز سوییه لرینه قالدیرماق سختمی اوزره سوؤتت قورموشدور. لاکین علامتداردیر کی، بو حکایه ده حیاتدان گؤتورولموش جانلی اوپرازلارلا دا قارشیللاشیریق. بونلاردان ان چوخ ماراق دوورانی - شره-شور ایشلرله آراسی اولمایان، باشینی آشوی سالیب کسبیکارلیقلا بیر تیکه حالال چؤرک قازانان، بیر سؤزله، سوسیالیزم رئالیزی نین «سیاسی جهتن پاسسیو» داموآسی ووردووو سمد آوا صورتیدیر. حکایه ده حمزه فتحی نین بیر یازیچی کیمی هوسن-روبتی نین محض بو اوپرازین طرفینده اولدووو، صنعتکار بونو نه قدر گیزلتمه یه چالیشسا بئله، حس اولونور. یازیچی نین

بو هوسن-روبتيني سمد آوانين موفصل چکيلميش پورترټيندن ده گوړمک مومکوندور:

«فاتمانين قارداشی سمد آوا کيچیک بير آلورچی ایدی. تبریزین مقسوديبه محلله سينده بالاجا بير دوکانی واردی. فاویر و خاصیتجه چوخ غریبه بير آدم ایدی. اورتابویلو، آریق، چاتما قاشلاری و ایری گوژلری، یؤندملی بورنو اولان، صیفتی نین رنگی آزاجیق ساریبا چالان، باشینی همیشه تکدن قیرخديران یگیری اوچ-یگیری دؤرد یاشلی بير آدمی نظرينزده جانلانديرین. اونون نازیک قوللارینی، تاختا کیمی سینه سینی قیوریم توکلر اؤرتموشدور».

سمد آوا صورتينه قارشى شیرین بير یومورلا یاناشان یازیچی اونون تبریزلیله خاص اولان تیزفهملیگینی، حاضیر-جاوابلیوینی دا نظره چاتدیرماوی اونوتمور. بو مقصدله خیالی اوخوجو ایله اونون آراسیندا ماراقلی بير موصاحیبه کئچیریر: «بو آداملا صؤحبت ائلگین.

- سمد آوا، سن لاپ گیجسن! - دئییب، صیفتینیزه جیدی بير گوړکم وئرين.
- بلی، هوشوم بير قدر داوینیقدير، داش، - دئییه او دا جیدی بير آهنگلله سیزه جاواب وئره جک. - ائله سیز دوز دئییرسینیز کی، من گیجیم.
- سمد آوا، دئموکرات فیرقه سی ایله آران نئجه دیر؟
- داش، فیرقه نین بیزیمله آراسی اولسا یاخشیدیر.
- سمد آوا، سن نه دئمک ایسته بیرسن؟
- داش، بير سؤز ایدی دئدوخ دا!!»

اصلینده سمد آوا بولشئویکلرین اینقیلاب ائکسپورتو اوچون بير واسیطه اولان دئموکرات فیرقه سی نین ماهیتینی و گله جک طالعینی چوخ یاخشی آنلایاراق بو خاتادان اوزاق اولماوا، آرالی اولماوا چالیشیر و اونا گووره ده «فیرقه نین بیزیمله آراسی اولسا یاخشیدیر» دئییر. بولشئویک ودینه آلدانمیش، ایخراج اولونموش

اینقیلابین اونلارا خوشبختلیک گتیره جگینه سادلؤوهلوکله اینانمیش، سیدق- اورکدن ایمان گنیرمیش اینسانلار ایسه بونا گۆره اونو «گیج» آدلاندیریرلار. حمزه فتحی نین کیچیک حجملی نثر ژانرلاریندا یاز-دیوی اثرلرین بیر قیسمینی ده سیاسی موضوعولو تمثللر تشکیل ائدیر. بو تمثللرده اساسن شاهلیق اوسول-ایداره سی نین تنقیدی وئرلییر، گۆزدن پرده آسماق، خالقین باشی نین آلتینا یاسدیق قویماق اوچون آپاریلان خیردا-پارا ایسلاھاتلار هئیوانلارین اوپرازیندا ایفشا اولونور. مثلن، «وزونقولاق مئشه یه گئدیر» ادلی تمثله اوزونقولاوین کئندن قاچیب مئشه یه گئده رک شیرین یئرینه حؤکمدار تعیین اولونماسی تصویر اولونور. مئشه سلطنتی نین باش وضعیری تولکونون مصلحتی ایله اونون قبول ائدیگی اساس قانون ایسه بئله سسله نیر:

«۱. شاهلیق اوسول-ایداره سی بو مملکت اوچون دیشمز بیر اوسول-ایداره دیر؛

۲. اوزونقولاق بو مملکتین حؤکمداریدیر؛

۳. پادشاهلیق - ان عدالتی بیر قورولوشدور؛

۴. حؤکمدارلیق - اوزونقولاق خاندانی نین ایرسینده دیر».

مئشه هئیوانلاری آراسیندا نارازیلیق اولدوقدا ایسه اوزونقولاوین آپاردیوی رفقورما - هئیوانلارین آدلاری نین دیشدیریلمه سیندن عیبارت اولور.

«شیکایتچی» تمثلی ایسه موعین جهتلرینه گۆره سئید عظیم شیروانی نین «اللاها شیکایت» تمثلینی خاطرلادیر. کاسیبلیقدان بئزه رک تنگه گلیمش بیر کیشی آلاها یازدیوی عریضه ده اوندان پول ایستمکله هم ده ایرانداکی مأمور اؤزباشینالیوینی، روشوتخورلوونو تنقید ائدیر. عریضه «ونوانینا» چاتیر و کیشینی توتوب بئش ایل زینداندان ساخالاییرلار. چیخارکن نییه توتولدوونو سوروشان کیشیه بئله جاواب وئریرلر: «سن آلاها عریضه یازمیشدین کی، پول گؤندرسین،

اونون دا پولو اولمادیوینا گۆره بیزدن خواهیش ائله دی کی، گتیریب سنی بورادا ساخالیب یئدیردک».

عباس پناهی ماکولونون حکایه یارادیجیلیغی

عباس پناهی ماکولو ۱۹۰۰-جو ایله آذربایجانین قریبنده یئرلشن صفالی شهرلردن بیرینده - ماکو شهرینده آنادان اولموشدور.

ازیلن، حاکی تاپدالانان، ایستیثمار و تحقیر ائدیلن باشقا گوئیلیلر کیمی، عباس پناهی نین ده اورگینده اوشاق یاشلاریندان آزادلیق اوغروندا خوش خیاللار باش قالدیرمیش و او، وز حیاتی نی بو موقدس ایش اوغروندا یورولمادان چالیشماغا حسر ائتمگی قرارا آلمیشدی. ۱۹۴۱-۱۹۴۶-جی ایلرده جنوبی آذربایجاندا یارانمیش سیاسی شرایطله باغلی اولاراق عباس پناهی ده آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین ایشینده یاخیندان ایشتیراک ائدیر، میلی حوکومت قورولدوقدان سونرا ایسه بوتون وارلیغی ایله اونون یولوندا چالیشماغا، وز خالق نی مستقیلیگی اوغروندا بوتون گوج و ایستعدادینی صرف ائتمه یه باشلاییر.

۱۹۴۶-جی ایلین نوپابریندا دونیادا سیاسی شرایطین دیشمه سیندن خاینجه سینه سوی-ایستیده ائدن شاه رژیم میلی حوکومتی قان ایچینده بوغدوقدان سونرا آ.پ.ما-کولو دا باشقا مسلکداشلاری ایله بیرگه شیمالا موهاجیرت ائدیر و باکیدا یاشایب ایشله مه یه باشلاییر. ادبی فعالیتته ده بورادا باشلایان ماکولو «بنقیلاب و مدینت» ژورنالیندا، «آذربایجان» قرتینده ائله ده باشقا متبو اورقانلاردا حکایه، فعلیتون، پوئست و رومانلاری ایله چیخیش ائتمه یه باشلاییر. عینی زاماندا او، آذربایجان میلی ائلمر آکادئمیاسی نین ایازمالاری اینستیتوتوندا علمی فعالیتله ده مشغول اولور.

«سیرلی چوبان»، «قیرمیزی عاشیقار»، «تبریز گئجه لری»، «ینتیقام دستسی»، «یکی رقیب»، «مزهب تسسوبو» کیمی ایلك حکایه لری «ینتیلاب و مدنیت» ژورنالیندا و «آذربایجان» قزئتلرینده ایشیق اوزو گورندن سونرا ادیب ۱۹۵۰-جی ایله «تبریز گئجه لری» ادلی حکایه لر کیتابینی نشر ائتدیریر.

بوتون یارادیجیلیغینی دوغما خالقینی نین آزادلیق و مستقیلیک اوغروندا موباریزه سی نین بدیعی اینیکاسینا و اینتئرپرتاسیاسینا حسر ائتمیش عباس پناهی ماکولو علمی یارادیجیلیقلا اوزون ایلر بویو مشغول اولدوقدان سونرا ایندی ده علمی دایره لرده وز اهمیتینی ایتیرمه یهن، موتخصیصلرین ستولوستو کیتابینا چئوریلیمیش «دبی معلومات جدوه لی»نی عرصهیه گتیرمیش و ۱۹۶۲-جی ایله آذربایجان ائلملر آکادئمییاسی نین نشریاتیندا چاپ ائتدیرمیشدیر.

چاغداش گونئی نثری نین ان گورکملی نوماینده-لریندن بیرى اولان آپ.ماکولو، تأسوف کی، سون ایکی رومانی نین («خیابانی» و «حیدر عمو اوغلو») نشرینی گورمه دن، اوزون سورن آغیر خسته لیکدن سونرا ۱۹۷۱-جی ایل سئنتیابرین ۲۹-دا وفات ائتمیش و باکی شهرینده دفن ائدیلمیشدیر.

چاغداش جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثرینده داها چوخ تاریخی رومانلار مؤلیفی کیمی تانینان عباس پناهی ماکولونون حکایه یارادیجیلیغی حاقیندا تسوور الده ائتمک اوچون اونون «یوردسوزلار» هئکایسینه نظر سالماق کیفایتدیر. حکایه عومومیلکده گونئی آذربایجان نثری نین باشلانغیجی اوچون عنعنه وی اولان پئیژاژلا آچیلیر. اثرین عادی همین پئیژاژلا نه ایسه عومومی بیر جهت تشکیل ائده رک ائله ایلك جومله لردن نه ایسه دهشتلی بیر حاقسیزلیغین، ظولمون باش وئر هجگیندن مشوم-مشوم خبر وئریر:

«نئچه گوندن بو طرفه یاغان قار دوز-دونانی آغارتمیشدی. اوزاقلاردا گورون اوچوروملار آغ ورپگین اوستونه دوشن قارا لکلری خاطرلادیردی. گوشین ذره-لرینی وزونده اکس ائتدیرن قارلار آلماس دانه لری تک پار-لا ییردی. گوش

داغلارا دوغرو آییلدیکجه هرارت آزالیر، هاوا سرتلشیردی. داغلاردان قویان کیچیک بیر سزاق سویوماغا و سرتلشمه یه باشلایان هاوانی داها دا سویودوردو. گوندوزدن بری یومشالمیش قارلار برکییردی».^{۲۵}

نووتی آزاسدا قارین آز اولدوغو یئرلرده باشلارینی چیخارمیش ساری چور-چوپون کولگین تاثیر آلتیندا تیرشمه سی ائوسیز-ائیشیکسیز یوخسوللارین تیرشمه سینه بنزه دیلیر و حکایه نین فاجیعه لی سوژتتی بو سیمووللا بیر قدر ده مو-کملنمیش اولور. دوغرودان دا سونراکی ائپیزودلاردا بیر تیکه چورک دالینجا شهره اوز توتوموش یوخسوللارین وز ائولرینه سورگون ائدیلمه سی تصویر اولونور و بوتون بونلار چوخ تاثیرلی ایفاده واسیطه لری ایله تقدیم اولونور. چالا-چوککلی داغ یوللاریندا، قار باسَمیش دره لرده سینیق-سالخاق بیر یوک ماشینی آغزینا کیمی آداملا دولو اولدوغو حالدا ایره لیله بیر. یازیچی ماشی نین بدبخت سرنیشینلرینی چوخ جانلی و طبیعی بیر دیلله تصویر ائدیر: «ماشین گاه ساغا، گاه سولا آیلیلیر، بزن یئکه بیر چوخورا دوشور، وار قوووه سیله سیلکله نیر، ایچریسینده کی رنگلی ساری، اووردلاری باتیق، گوزلری چوخورا دوشموش آرواد-اوشاقلاری بیر-بیری نین اوستونه بیخیردی. اوشاقلار قادینلارا، قادینلار کیشیلره، کیشیلر ایسه ماشی نین یان تاختاسینا توخوناراق اینیلتیلی سسلر چیخاریردیلار».

ماشین سرنیشینلرین داها چوخ اسیرلره بنزدیگینی بیلدیرن مؤلیف اونلارین یوخسول گئییمینی ده یاخینلاشان شاختانین فونوندا تصویر ائتمگی اونوتمور: «للری الجکسیز، پالتارلاری نازیک، آیاقلاری باشماقسیز ایدی. بونلارین اسیر اولدوغونو هر شئیدن اول ماشینین آرخاسیندا اوتوران دورد نفر ژاندارمدان بیلیمک اولاردی».^{۲۶}

ماکولونون بدیعی اوسلوبونون و رئالیزمی نین فورما-لاشماسی باخیمیندان بو حکایه سجییوی اثر سایبلا بیلر.^{۲۷} بئله کی، یازیچی منفی اوپرازلارین اوزونو ده

طبیعی، جانلی وئرمه یه نایل اولموشدور. شهردن دوغما یورد-لارینا قووولان اسیرلرین وز دردلری اولدوغو کیمی، اونلاری موشایعت ائدن ژاندارم و سوروجونون ده وز درد ی وار. یوک ماشینی نین صاحبی و سوروجوسو اولان یوسف خان وز چورک آغاجینی بو چالا-چوکک یوللاردان قورتارماق اوچون هر واسیطه یه ال آتیر. حتّی آج-چیلپاق اینسانلاری قارلی-شاختالی سهرادا یئره بوشالدیب آلاهیین اومیدینه قویاراق چیخیب گتتمکدن ده چکینمیر. ژاندارما سئزّانتی ایله سوودلشمه یه گیرن سوروجو وز ماشینی خیلاص ائتمکدن باشقا هئچ نه حاقیندا دوشونمور. اینسان طالعلری ایله بو جور لاقئید و آمانسبز رفتار بایاقدان حادیه لرین گئدیشینه موداخيله ائتمه مه یه چالیشان یازیچینی دا لاقئید بوراخا بیلیمیر؛ او، اینسان خیصلتی نین بو چیرکینلیگینه وز موناسیبتینی بیلدیریر: «ژاندارما سئزّانتی ایله شوفترین آراسیندا جیدی بیر سوودلشمه باشلانمیشدی. اینسان اوغونو فلاکتدن فلاکته سوروکلہ یین تاماهکارلیق تام معناسیله تظهور ائتمیشدی. یئنه ده وزوندن و شخصی منافعییندن باشقا هئچ نیی تانیمیردی. سککیز مئتر کوادراتلیق بیر یئرده ایکی دنیا قارشیلشمیش، بویوک بیر ضیدیت اوز-اوزه دایانمیشدی. بیر طرفدن مال-دوولت، جلال آختاران حدسیز تاماه، بیر یاندان یاشاماق و یاشاتماق اوچون چیرپینان صاف ویجدان و حاقیقی، دانیل-مایان آنا محبتی دورموشدو. دنیا نین چارخینا اوخشیان بو دورد چارخین اوزرینده ایکیسی ده فیزلانیردی. بیرینجیلر عالییر، ساتیر، مال-دوولت صاحبی اولماق اوچون مین بیر خیالاتا ال آتیر، او بیریسیلر ایسه آنجاق یاشاماق و تویوق کیمی قانادی نین آلتینا آلدیغی آج و چیلپاق بالالارینی یاشاتماق ایستییردیلر».^{۲۸}

بو جور فلسفی دوشونجه لرله حیات و جمعیت، اجتماعی عدالتسزلیک حاقیندا قناعتلرینی اوخوجولارلا بولوشن یازیچی یئنه ده سرت رئاللیغا قاییدیر، یوردسوز بینه سیبلرین آجیناجاقلی وضعیتینی تصویر ائدیر.

آیاقیالین، نازیک پالتارلی آداملاری ماشیندان قیشین شاختاسینا - دونموش قارین اوزرینه یئرہ توکن سترژانت حیاسیزجاسینا اونلارا «یکیتکرلی ماشین» دئیہ ایستئہزا ائده رک حد آلماقدان دا اوزونو ساخالایا بیلیمیر. بوتون بونلاردان ریفقته و هیددته گلن یازیچی یئنه ده لیریک ریجت وئریر، هئج بیر آرخاصی-کومگی اولمایان زواللی یوخ-سوللارین اجتماعی و طبیعی دوشمنلرینی سادالایراق، اونلارین بوتون بو دهشتلی قوووه لر قارشیسیندا گوج-سوزلوگو فونوندا مشوم بیر ضیدیت منظره سی یارادیر:

«یستئمار، ایستئمار، ژاندارما، ارباب، شاختا، کولک، ایشسیزلیک، خسته لیک، آجلیق، یوردسوزلوق، خولاسه، اینسان اوغلونا دوشمن ساییلان بوتون دهشتلر، بوتون پیسلیکلر بو زواللیلارا هوجوم گتیرمیشدیلر».^{۲۹}

عومومیتله، پناهی ماکولونون هله بو ایلیک قلم تجربوه سیندن اونون یارادیجیلیغیندا رومانچیلیغا خاص ائپیک ووسعت، دراماتیک گرگینلیک و پیسخولوگیزمه مئیل اوزونو بوروزه وئرمدکه دیر. ائله بو سون جهتینه گوره یازیچی اینسان پیسخولوگیاسی نین درین قاتلارینا باش وورور، آج، چیلپاق، ضعیف، آیاقیالین، یئردن-گویدن اومیدینی کس-میش اینسانلارین قات-قات گوجلو دوشمنلر، اجتماعی و طبیعی فلاکتلر قارشیسیندا سینماماسی نین، بوتون بونلارا مردیلکله سینه گرمه سی نین سیرلرینی آختاریر و بونون سبیلرینی اینسان ایراده سی نین، آرزو و عمللری نین صاف-لیغیندا، پاکلیغیندا، یئنیلمزلیگینده، مغلوبئدیلمز-لیگینده گورور:

«ینسان دوزوملو اولار، درده قایم اولار، اومید و آرزو ایله یاشایار. خوشبخت او آدمیر کی، سون نفه سینده ده مووفقیئتینه اینانسین. دیری اینسانلاردان داها آرتیق موتحریک جسدلره اوخشایان بو آداملارین دا قلبی اومید و آرزولار ایله دولو ایدی. بو چول-بیبابان، بو داغلار-داشلار اونلارا یاد دئییلدی. بورا اونلارین وطنی، ائلی، ائو-ائشگی، یوردو-یوواسی ایدی».^{۳۰}

ایبیری ایکی نفر بدبختین عومومی گورونوشونو وٲر-دیکن سونرا یازیچی اونلارین داها آجیناجاقلی وضعیتده اولانلارینی فردی شکیلده تصویر اٲدیر. بونلاردان بیری - اوغلونو زینداندان قورتارماق اوچون گنج گلینینی و دورد یاشلی نوه سینی گوتوروب تٲه‌رانا گٲدن، آنجاق نینکی اوغلونو قورتارا بیلمه یهن، اوسته لیک گلینینی و نوه سینی ده ایتیره رک آجی خاطره لر ایچینه گٲری قایدان آلتیمش یاشلی آغبیرچک بیر قاریدیر. اونو آمانسز ساختا و کولکن داها آرتیق عذابا سالان - قوهوم-قونشولارین اوزونه نٲجه چیخاجاگی، اونلارین سوالدیجی باخیشلارینا نٲجه جاواب وٲره جگیدیر.

کورپه اوشاقلارینی سینه لرینه باسیب طاقتدن دوشه-دوشه، نفسلری کسبله- کسبله ایره لبله ین، هر آن آزغین ژاندارمالارین دوزولمز سویوش و ضربه لرینه معروض قالان باشقا قادی‌نلارین وضعیتی ده اوندان یاخشی دٲیبلدیر. بوتون بو فاجیعه لی صحنهلرین تفررواتلی تصویریندن سانکی مؤلیف ده عذاب چکیر، بیر آن دینجلمک اوچون خرونوتوبو دیشیر، یولچولاری یولدا قویوب، اونلارین گله جگی کنده دونور، کاسیب بیر اٲوین تصویر ی ابله سوژٲتی داوام اٲدیریر.

یاریمقارانلیق اٲوه بیغیشیب چتین گوزرانلاریندان صوحت اٲدن کندیلیرین دانیشیگی دا طبیعی، کولوریتلی وٲریلمیشدیر. اونلاردان بعضیلری کٲچمیشی ایدئاللاشدیریر، بعضیلری ایسه عکسینه، داها کٲچمیشده کی کیمی یاشاماغین مومکون اولمادیگی فیکرینی ایره لی سورورلر. معلوم اولور کی، اوللر کندین بیر اربابی وار ایمیشسه، ایندی هر یٲریندن دوران کنده آغالیق اٲدیر. خصوصن میلیلی حوکومتین سوقوتوندان سونرا آذربایجان تورکلری یاشایان کندلره او قدر آغیر ظولملر اٲدیلیر کی، آرتیق کندیلیرین اوچده ایکسی یوردوندان-یوواسیندان پرن-پرن دوشموش، زیندانا‌لارا سالینمیش، قتل و قارت اولونموش، یاد قاپیلاریندا بیر تیکه چورک اوچون اولمازین موصیبتلر چکمیشلر. بیر زامانلار آ‌اد بیر کند اولان دیزه کندینده ایندی آ‌ا جادیندان باشقا دیشه دین بیر یٲمک یوخدور.

ژاندارم سئوژنتی نین گلیشی و اونون ساماوار سالیب لامپا یاندریماق طلبیری قارشیسیندا بو یوخسولوق داها سرت گورونور. یازیچی بیر آز ونجه دونیا چارخینا بنزتدیگی ماشین چارخالاری اوستونده آپاردیغی پارالئی بورادا آپاری؛ ایکی دونیانی، ایکی باریشماز ضیدیتی قارشیلشدیریر: «دوشمن قارشیسیندا قول باغلایب ایتاتکار دورماقدان چتین بیر درد اولا بیلمز. یاریمقارانلیق بو داخامادا یئنه ده ایکی ضیدیت قارشیلشمیشدی. بیر طرفده بوتون وارلیقلاری کین و غضب هئیکه لینی آندیران و آذربایجان کندلیسیندن حاقیقی بیر نومونه ساییلان دیزه کندلیلری، دیگر طرفده ایسه وزوندن باشقا کیمسه نی دوشومنه یهن ایران هئیتی-حاکیمه سی نین موجسسمه سینی تمثیل ائدن سئوژانت حسن بی دوروردو».^{۳۱}

بوتون سئوژنت بویو طبیعی بیر آخارلا اینکیشاف ائدن سئوژنت فینالدا جنوب موهاجیرت نثری اوچون خاراکتئریک اولان سونیلیکدن یاخا قورتارا بیلیمیر؛ ژاندارمالاردان تترورر یولو ایله اینتیقام آلان کندلیلر قالان ومورلرینی قاچاق-چیلیقلا کئچیره رک ژاندارمالارا و آژانلارا قارشی پار-تیزانلیق ائدیرلر. بئله لیکله، مؤلیف حکایه نین باشلانغی-جیندا یاخشی قویدوغو و اورتاسیندا اوغورلا اینکیشاف ائتدیردیگی سئوژنتی طبیعی سونلوغونا چاتدیرا بیلیمیر و یوردسوزلارین اینتیقامینی بویروق قولو اولان ژاندارمالاردان آماقلا اوخوجونون کئچیردیگی سارسینتینی آرادان قالدیرماق ایسته بیر.

آیدیندیر کی، سوسیالیزم رئالیزمی نین تلقین ائتدیگی نیکبین سونلوق ایدئولوژی یونتمیندن ایره لی گلن بو ادبی اوسول آنجاق اینفانتیل اوخوجونون باشینی قاتاراق اوندا «خوشبخت گله جک» حاقیندا خوش خولیلار یاراتماقدان باشقا بیر شئیه یاریا بیلمدی.

علی تودنين حكاية لری

موهاجير حكاية اوستالاريندان بيري ده داها چوخ شاعير كيمي تانينميش الی توده دير.

واليدئینلری اصلا اردبیلین چاناخولاق کنڊیندن اولان الی توده ۱۹۲۴-جو ایل یانوارین ۳۱-ده باکیدا آنادان اولموشدور. اونون آتا-آناسی ۲۰- اسرین اوللرینده اٲهتیباج الیندن دوغما یئرلردن باش گوتوروب ایش دالینجا باکییا گلیمشڊیلر. بیر یاشلی کورپه ایکن آنادان، بٲش یاشیندا ایسه آتادان یٲتیم قالمیش الی ننه سی نین حمایه سی آلتیندا بویویوب تربیه آلمیش، سونرالار بڊیعی اثرلرینده بو نورانی قارینی دفعه لرله خوش سوزلرله یاد اٲتمیشڊیر. بیر زامانلار داهی روس شاعیری آٲکساندر سٲرگئیئویچ پوشکین وز دایه سیندن خالق مودریکلیگی نین سیرلرینی ویرنڊیگی کیمی، کورپه الی ده بیر سیمورق قوشو کیمی قانادارینی اونون اوزرینه گره رک هر جور احتیياج و محرومیتدن قوروماغا چالیشان ننه سی قریبین توکنمز سوز خزینه سی نین دینلگیچیلریندن اولموشدور. الیتوده نین سکسن ایللیک یوڊیلئینه گوزل بیر مقاله حسر اٲدن آ.شوکوروو گله جک شاعیرین بیر شخصیت و صنعتکار کیمی فورمالاشماسیندا قریب ننه نین موستنا رولونو یوکسک قییمتلنڊیره رک یازیر: «قریب ننه گیزلینده گاوزونون یاشینی قووورغا کیمی توکسه ده، اوزده تبسسومو هٲچ زامان عکسیلمه دی. نوه سی نین قلبینده هم آنا، هم ده آتا هٲیکه لی کیمی اوجالدی».^{۳۲}

بویوک بیر هوس و آرزو ایله اورتا مکتبه اٲلملرین اساسینا یییلتن، سوز صنعتی نین اینجه لیکلرینی منیم-سین الینی آمانسیر طالع یٲنه راحت بوراخمیر. او،

۱۹۳۸-جی ایلده ننه سی ایله بیرلیکده ایرانا سورگون آئدیلیر. جنوبدا میلی آزادلیق حرکاتینا یاخیندان قوشولان و میلی حوکومت قورولدوقدان سونرا مسؤل وظیفه لرده چالیشان الی توده ۱۹۴۶-جی ایلین سونوندا - ۲۲ یاشلی بیر گنج ایکن یئنیندین دوغولدوغو شهره موهاجیرت ائتمه لی اولور.

الی توده نین بدیعی نثرینی فرقلندیرن جهتلردن بیری - اونون داها چوخ ائپیتولیار خاراكتئر داشیماسیدیر. نینی یازیچی داها چوخ گوروب موشاهیده ائتدیگی، یادداشیندا ساخالادینی و سونرالار بدیعی بیچیم وئردیگی خاطیره-حکایه لر یازماغا اوستونلوک وئریر. «وز گوزلریمل» آدلی کیتابی نین پرولوقوندا بدیعی نثر یارادیجیلیگی نین بو جهتینی وورغولایان مؤلیف یازیر:

«منجه حیاتدا آز آدم تاپیلار کی، طبیعت اونا گوزل بیر مزیت بخش ائتمه سین. منه ایسه موهکم، صداقتلی بیر یادداش وئرمیشدیر. بونا گوره هم آنا طبیعت، هم ده وز باختیما مینتندارام. چوخلارینا قه-ریبه گورونسه ده، بئش یاشیمدان شاهیدی اولدوغوم هادی-سه لرین دئمک اولار کی، اکثریتی هله ده یادیمدادیر. سانکی بو حادیثه لر دونن باش وئرمیشدیر. کئچدیگیم اوزون ومور یولونا نظر سالاندا بو خاطیره لر تئز-تئز گوزلریم ونونده جانلانیر، دیل آچیب منیمله دانیشماق ایسته بیر».^{۳۳}

اونو دا قئید ائتمک لازیمدیر کی، اوزون مدت شاعیر کیمی تانینمیش الی توده نثره چوخ گنج گلمیش، ایلك نثر کیتابی یالنیز ۱۹۸۳-جو ایلده ایشیق اوزو گورموشدور. «تئلرده چیرپینان حسرتلر» آدلی بو کیتابا یازیچی نین آلتی هئکا-یسی و «وتن پارچاسی» پووئستی داخیلدیر.

سئید جعفر پیشورییه حسر ائدیلمیش ایلك حکایه «زیندانداندا آغارمیش ساچلار» آدلانیر. لیریک اووقاتدا، زنگین اوپرازلارلا قلمه عالینمیش حکایه، سانکی ه.تو-د نین پوئزییاسی نین داوامی، علاوه سیدیر. شاعیرین یارادیچی-لیگی بو علاوه شتریخلرله داها دا دولغونلاشیر و زنگین-لشیر. ادیب قارشیا قویدوغو بدیعی

مقصدی گئرجکلش-دیرمک اوچون داغا-داشا دوشمور؛ بیرباشا پروبلئمی قویوب، اونون بدیعی حلیینی تقدیم ائدیر. پروبلئم ایسه موهاجیرلیک، اینسا نین موهاجیرنده دوشدویو سوسیال-پسیخولوژی وضعیت، بوهران و بو بوهراندان چیخماق یوللاری نین آختاریلماسیدیر. موهاجیرلیگی خصوصی سوسیال حال، موهاجیری ایسه اینسان سترئوتیپی کیمی تصویر ائدن مؤلیف بیرباشا مطلبه کئچیر، سراسا، آز قالا پولیسیست ایفاده لرله تصویر اویئکتینی تقدیم ائدیر: «... حیاتین ساییز-سایسیز ایمتاهانلاری واردیر. بو ایمتاهانلار ایچریسینده موهاجیرت - آیریلیق ان آغیر ایمتاحاندر. بو جیدی ایمتاحاندا موهاجیرین وطنه ده، خالقا دا، عقیدهیه ده موناسیبتی دونه-دونه یوخالنیلیر. داها دوغروسو، موهاجیرین اورگینده یاخشی-یامان نه وارسا، هامیسی اونون داورانیشیندا، باخیشیندا، صوحبتینده آچیق-آیدین دویولور. موهاجیرت هم مرد، هم ده نامرد صیفتلری دوغرو-دوزگون اکس ائتدیرن بویوک حقیقت گوزگوسودور! بو گوزگونون شفاف سطحینه بیر دفعه باخان اوردا اومید ده، دوزوم ده، ووقار دا گورور، تأسوفله ده، گیلئله ده، قئیتله ده راستلاشیر...»^{۳۴}

طالعینه موهاجیرلیک دوشموش بیر قلم اهلی کیمی صنعتکاری دوشوندورن اساس پروبلئم ائکسترئمال سیتواسی-یالاردا اینسا نین وز مسله کی نه، مرامینا، عقیدهسینه، مهببتینه صادیق قالب قالما یا جاعی پروبلئمیدیر. حکایه مؤلیفی ایلک واختلار موهاجیرلرده یارانمیش روح دوشکونلوگو کیمی پسیخولوژی وضعیت و بو وضعیتدن نئجه چیخماق حاقیندا دوشونور؛ بو بوهراندان چیخماغین یئگانه خیلاصکاری کیمی مودریک رهبر اوبرازینی یارادیر. ائله حکایه نین رمزی عادی - «زیندانا آغارمیش ساچلار» دا همین مودریک رهبرین ساچلاریدیر. «سانکی اللرینه ساچلاری نین ایشیغی دوشموشدو. بو ساچلار قارا زیندانا آغارمیشدی. سانکی قارانلیق زیندانی ایشیقاندیرماق اوچون! دوستاقلارین کونلونه نور ساچماق اوچون!»^{۳۵}

مؤلیف وز بدیعی مرامینی آچیقلاماق اوچون ماراقلی ادبی پریوم ایشله دیر: حکایه ایچینده حکایه-روایت دانیشیر و بونولا دا اومیدسزلییه قاپلمیش، بیر-بیرینه شوپهه ایله باخان، وز آرالاریندا دوشمن اوبرازی آختاران، اومیدلری هر شئیدن کسبیلدیگی اوچون هافیزین «دیوان»ی ایله فاللا باخان موهاجیرلری بیر روایتله روحلاندریر، اونلارین اورگینده اومید قینغیجیمی اویدیر، یامان گونون و مرونون آز اولماسینا اونلاری ایناندریر. همین روایتین قیسا مضمونو بله دیر:

بیر ولکه ده ایکی گنج سئویشیرمیش. اونلارین محبتی دیلدن-دیله دوشور، نهایت گندیب مملکتین ظالیم هوکمداری نین قولاغینا چاتیر. هوکمدار محبتین دو-غوردوغو سادته پاخیللیق ائدیر. یازچی همین هوکمدارین باطینی چیرکینلیگینی آز سوزله بله تصویر ائدیر: «بو احوالاتی سارای آداملاری هسدله غدار هوکمدارا دانیشیرلار. دوغولاری داشا دونموش هوکمدار ایستئهزایلا قیمبشیر. او، تمیز، اولوی دوغولاردان یوغرولموش اینسان محبتینه نینکی اینانمیر، حتی گنجلری لاغا قویور».^{۳۶}

لاکین غدار هوکمدار گنجلری سوزله اله سالماقلا کیفایتلنمیر؛ اونلاری هم ده فیزیکی جهتدن اله سالیر، لیاقتلرینی آلچالدیر. کورک-کوره یه سارینمیش سئوگیلیری زیندانا آتیرلار. اوزون مدت داوام ائدن ایشکنجه اون-لاری سیندیریر. اوزون مدتدن سونرا اونلارین کندیر-لرینی آچاندا هر شئی خیسس روحلو هوکمدارین گوزله دیگی کیمی اولور؛ سئوگیلیر بیر-بیرینه ساریلماق عوضینه هره سی اوزونو بیر طرفه توتوب قاچیر...

البتته، اوخوجو گوزله بیردی کی، هئچ بیر ایشکنجه اولوی بیر محبتله بیر-بیرینی سؤنلرین محبتینه خلل گتیره بیلیمه جکدیر. آنجاق موهاجیر حیاتی نین سرت رئاللیغی یازچی روماتیک خولیا لارا قاپلماغا قویمور. یوردوندان-یوواسیندان آیریلماغا مجبور اولموش اینسان-لار وز آرالاریندا گوناهاکار آختاردیقلاری کیمی، موهاجیرلر ده وز پروبلملرینده وزلرینی گوناهاکار ساییر، بونا

گوره ده دئدي-قودو، اومو-كوسو باش عاليب گئدير. الي توده ايكي يٲره بولوب بيرينجي حيصه سيني «سيناق» آدلانديرديغي حكايه نين ايکينجي حيصه سينه «بيرت» عاڊيني وٲرير و بيرينجي حيصه دكي روايتدن منطيقى نتيجه چيخايركي، «بو دهشتلى روايته عيبرتلى بير حقيقت واردى! اينسانلارى قوربته آتان آيريليق دا ظاليم هوكمدار قدر قداردير. او نه ديل قانير، نه اولفت بيلير، نه محبت دويور... اينسانلارين حسيني ده، فيكريني ده، باخيشيني دا ديشير... واختي ايله وطنده آزالديق اوغروندا گئدن دويوشلرده دوشمن ايستحكاملارينا آتش آچان، فدايلره «يالنيز توپلارين آغزيندان چيخان سسلر حقيقتدير» دٲين بو جسور، صداقتلى، مودريك اينقيلابچى نين هٲكايتى سانكى چيگينلرى اتالت يوكلو آداملارى سيلكله دى».^{۳۷}

الي توده نثرى نين بير وزليگى ده اونون حكايه يازاندا بٲله شاعيرليگيني اونوتماماسيدير. بو حكايه ده ده شاعير وز ياراديجيليندان اٲيقراف وٲرير، هم ده بو اٲيقراف حكايه نين اساس مضمونو ايله ياخيندان سسلشير:

كٲشمكٲشله دولو حيات يولوندا
 نيت ناشيديرسا، محبت كوورك،
 قطعيت، جسارت، صبات يولوندا
 چٲين سيناقلاردا برکيسين گرک!

«تٲلرده قوووشان حسرتلر» آدى نووتى حكايه ده شاعيرين وز ياراديجيلينغى اولان دورد ميصرعليق شعر-اٲيقرافلا باشلاير. اوخوجو بو شعر پارچاسيندان حكايه ده ندن بحث اولوناجاغيني تخمينن وزو اوچون موعين اٲدير:

ندنسه، تك بيرجه كلمه نى، دوزو،

ایلرله ساخلا بیر اینسان ایچینده.
 اورک دئمه دیگی بیر دنیا سوزو
 دیلسیز تئلر دئیر بیر آن ایچینده.

حکایه ده کی موهاجیرت موضوعونون خرونوتوپو اولکی ورنکدن فرقله نیر؛
 اگر بیرینجی حکایه ده خرونوتوپ موهاجیرتین ایلک ایللرینی، چتین و گرگین،
 چوخ زامان آغریلی آدپتاسییا دورونو احاطه ائدیرسه، بورادا آرتیق اوتوروشموش،
 وز یئرینی تاپمیش، گله جگه اومیدلری برپا اولونموش آغساققال موهاجیرلرین
 بیر-بیری نین پروبلئم-لرینه یاردیم ائتمه سی، بیر-بیرینه ال توتماسی، ان
 اساسی ایسه، بیر-بیرینی آنلاماسی تصویر اوبیئکتینه چئوریلیمشدیر.

آجیلی-شیرینلی خاطرله لرین قوینونا دالمیش شاعیری قفیل تئلئون زنگی
 خیاللاردان آیریر. آز ونجه تخیولونده جانلاندیردیغی دوغما تبریزدن اونا تئلئون
 آچمیشلار. معلوم اولور کی، یازچی نین حکایه نین عادیندا ایشلیدیگی «تئلر»
 سوزو تئلئون تئلری نین سیمولو ایملش. بیر قرینه آیریلیقدان سونرا نهایت
 سیاسی آب-هاوا نین مولاییم-لشدیگی، شاهلیق رژیمی نین چوکدیو بیر زاماندا
 بیر زامانلار گنج فدای نین دوغما یورددا قویوب گلدیگی، ایندی آرتیق یئتکین
 گنج اولان قیزی اونو آختاریر؛ تاپا بیلمه-ینده بوتون اومیدلرینی ائل آراسیندا
 حورمتلی آغساققال-لاردان بیری کیمی تانینان شاعیره موراجعت ائدیر. طبیعی
 کی، شاعیر ده بوتون علاقه لریندن، نوفوذ و حورمتیندن ایستیفاده ائده رک همین
 فدایینی تاپیر، قیزی نین تئلئون نومره سینی اونا وئریر.

بو ساده سوژئت شاعیری فلسفی دوشونجه لره گتیریب چیخاریر. آتا ایله بالا
 آراسیندا قیریلیمیش ایپی-رایطه نی برپا ائتمک - اونون گوزونده قلوبال
 آنالوگیلار یارادیر. بو دوشون-جه لرینی اوبرازلی شکیلده ایفاده ائدن مؤلیف
 یازیر: «یئر کوره سی ساپساری، دولاشیق دوشموش نهنگ کلفه بنزه بیر ده

گورورسن بو کلف بير يٲردن قيريلير، اينسانلار دويونله بيرلر. گلن دفعه او، باشقا يٲردن قيريلير. يٲنه ده اينسانلار دويونله بيرلر. آنجاق نه قيريلماسى قورتارير، نه ده دويونلمه سى. بٲلجه اينسانلار کلفى دويونله يه-دويونله يه تمام داغيلماقدان قورويولار».^{۳۸}

اولکيلره نيسبتن ايرى جملى اولان «شيرينليک يانغيسى» حکايه سينده ده سوٲٲٲ خطى چوخ ساده دير و خاطرلرله چاغداش دوورون نووبلشمه سى اوزرينده قورولموشدور. يٲنه ده مولاييملشمه دوورونون موهاجير قليبنده اوياتديغى بير پسيخولوژى پروبلٲم و اونون اوغورلو حلقى حکايه نين اساس موضوعونو تشکيل ائدير. بو - اوزون ايلرين آيريليندن سونرا شاعيرين جنوبدا قالميش دوغمالارى ايله تٲٲٲونلا دانيشماق پسيخولوژى مانعه سيني آدلاماق، تٲٲٲونوفوييا پروبلٲمدير. اولكى حکايه ده ده بديعى دٲٲاللاردان بيرينى تٲٲٲون تشکيل ائنديگيندن، يازيچى بو مسله يه وز موناسيبتيني بيلدريميشدى. همين حکايه ده شاعير پسيخولوژى مانعه نى کٲچه بيلمه مه سيني بو جور بديعى منطيقله اساسلانديريردى: «قورخورام كى، اوزون ايلرين آغير حسرت نيسگيلى ايله يوکلنميش ظريف، هسساس، ايستى بير اورگين گريلميش تٲٲلرى بو هيچانلى، شيكايٲلى، يانغىلى هسب-حالا دوزمه ييب قيريلار. بير ده آخى جانسيز تٲٲٲون تٲٲلرى سيرلر خزينه سينه بنزه ين بير اورگين بوتون شيرينلى-آجيلى دوغولارى نين ترجومانى اولاي بيلمز! من سيزينه تٲٲٲون تٲٲلرينده دانيشماق دٲييل، ووسال طنطنه لرينده گوروشمک ايسته بيرم...»^{۳۹}

بو حکايه ده ده مؤليفه بير تٲٲٲون نومره سى گٲيريلر. اميسى اوغلو جاواد وز نومره سيني شاعيره گونديرير و زنگ وورماسيني خواهش ائدير. يٲنه ده شاعيرين اورگينده ترددودلر باش قالديرير، حٲٲى تٲٲهرا نا زنگ ووروب-وورماماق باره ده دوستلارى ايله ده مصلحتلشير. «من اميم اوغلونون تٲٲهرا ندان اونوانيما تٲٲٲون نومره سى گونديرير منيمله دانيشماق ايستديني دوستلاريم دٲديم. آنجاق زنگ

وورماغا الیم گلمه دیگینی ده دئدیم. دئدیم کی، بو قدر اوزون آیریلیقدان سونرا امیم اوغلونون سسینی تئلفوندا ائشیدرکن اورگیم کورلمه یه بیلمز، بوغازیم قهرلمه یه بیلمز، سسیم تیرمه یه بیلمز. منیم کئچیردیگیم تلاتوملو حاللارین جریان-لازی امیم اوغلونون ساییت حالینی دا تلاتومه گتیرمه یه بیلمز. من ایسه وز ایستکلی دوغمامین کدرلمه سینی ایستمیرم».^{۴۰}

البتته، مؤلفین آرقومئتاسیاسی بیر شاعیر اورگی اوچون تامامیله مقبولدور. عادتین هر بیر سوزدن تئز عالینان، عادی بیر ائیهمادان دا هیجانا گلن، اینجین، آغرییان شاعیر اورگی نین پسیخولوژی گرگینلییه قارشى اعتراض سسینی اوجالتماسی طبیعی گورونور. رومانتيك خاطیره لرین شیرینلیگی نین حیاتین سرت آجیلینی قارشیسیندا بیر ایلغیم کیمی اوچوب داغیلاجاغی قورخوسو تکجه شاعیر قلبی اوچون دئیل، هر بیر اینسان قلبی اوچون منطیقی و طبیعیدیر. آنجاق تکجه خاطیره لرله یاشاماق اولماز و اول-آخیر خاطیره لری ایتمیرمک قورخوسو، تئلفون تئللرینده کورلمک قورخوسو اینسانی ترک ائدیر و سرخوش باشین آیدینلاشماسی کیمی، شاعیرین اورگیندن ده قورخو دومانى یاواش-یاواش چکیلیر، بونون یئرینی دوغمالاری ایله دانیشماق یانغیسی توتور. ائله حکایه نین سیمولیک عادى - «شیرینلیک یانغیسی» دا بو پسیخولوژی اووقاتین ایفاده سینه خیدمت ائدیر. یالنیز بو فوبى-یا نین آيازیماسیندان سونرا حکایه مؤلفی نین اورگینده شیرینلی-آجیلی خاطیره لر باش قالدیریر، ایلك گنجلیگینده یاشادیغی بیر دوغونو اونون خاطیرینه سالییر. بو خاتیره نی ایسه امیسی اوغلو جاوادلا باغلی بیر ماجرا اوزه چیخاریر. جاوادین رشادتى و خجالتى شاعیره تزدالی دوغولار اوپادیر و او، یئنه ده بو پسیخولوژی حاللار باره ده فلسفی دوشونجه لره دالیر.

جاوادین وز تزه گلینی مئهرى و امیسی اوغلو ایله بیرلیکده آلمایا باغیندا گزمه سی، قیلدن آعاجدان بیر آلمایا نین قوپوب جاوادین باشینا دوشمه سی و تزه گلی نین وز حیات یولداشینی مذمتی شاعیرین یادداشیندا اونودولماز خاطیره لر کلفی

نين چوزلمه سینه سبب اولور. معلوم اولور کی، عادت اوزره تزه گلین گلنده دامدا دوروب اونون باشینا شیرنیات و مئیه سپن تزه بی آلمالاردان بیرینی گلی نین باشینا برک وورموش، بو ایسه اونو اینجیتیمیشدیر. آنجاق جاواد هم ده قونشو کنده یاشایان آدخالسینی گورمه یه گئنده قایدارکن چووغونا دوشموش و اوچ آج جانوارین احاطه سینده سحره قدر قورخمدان یول گلمیشدیر. گوره سن جاوادین بو رشادتی خجالتینی کومپئنساسییا انده بیلمی؟ بو باره ده حکایه مؤلیفی نین فلسفی دوشونجه لرینی دینله یهک: «خجالت یالینز اینسانا مخصوصدور! اینسانلیق دوغوسودور! اینسان خجالت چکنده ازیت ده چکیر. ازیت چکنده ایسه وز-اوزونو جزالاندیریر. وز گوناھینی وز تری ایله یویور. دئییرلر، ائله اینسانلار اولوب کی، قیشین ساختاسیندا دونماییلار، آنجاق خجالتین هراتینده اریبیلر... خجالتین قیزارمیش اوزونو یالینز رشادت آغاردا بیلر. مین خجالت بیر رشادته دیمز، بیر رشادت مین خجالتی اونوتدورار!»^{۴۱}

بو حکایه سینده ده الی توده عادی حیات و میشت حادیته لرینی بیر شاعیر تپی ایله قلوبال حادیته لرله موقایسه اتمگی اونوتمور؛ وز صنعتی نین خیردا مسله لرده ده بویوک ایشاره لر گوردویونو و ترنوم ائندیگینی نوماییش ائتدیریر. گوندوزلر بین الخالق تئلفون ختلی نین قاریشیق اولدوغونو سویله ین امیسی اوغلو جاوادین جاواییندا شاعیرین بدیعی آنالوگییاسی یئرینه دوشور: «تک بین الخالق تئلفون ختلی دئییل، بین الخالق یوللار دا قاریشیقیدیر. بو بویدا دونیادا خیاللار دومانلی، اورکلر سکسکه لی، باخیشلار اینتیتارلیدیر».^{۴۲}

الی توده حکایه لری نین بیر وزللیگینی ده گوسترمک ایستسک، اونلارین اساس اعتیبارله آیری-آیری موزایک ائیزود-لاردان تشکیل اولدوغونو دئمه لیگیک. «شالا دونموش ورقلر» حکایه سی ده بو باخیمدان ایستیشنا دئییلدیر. حکایه نین اساس «قهرمانی» تهکییه چی-مؤلفین آتا-سی نین خالاسینا توی حدیییه سی آدیغی یون شالدیر. بو، عادی شال دئییل، بیر نوو اونوئرسال بدیعی

دئتالدير. بیز بو شالی گاه كنده ناموس-غئیرت رمزی كیمی خالا نین باشیندا، گاه سحرین آیزیندا قهرمانی سوپوقدان قوروماق اوچون اونون یورغانی نین اوستونده، گاه دا ایسلام اینقیلابی زامانی کوتله نین قارشیشیندا بایراق کیمی دالغالانان گوروروک. آنجاق بوتون حاللاردا ناموس-غئیرت رمزی اولان شال وز فونکسییاسینی، اوزرینه دوشن وظیفه لری نا-موسلا یئرینه یئتیریر و سوندا ناموسلا دا دوشمن گولله لریندن دیدیک-دیدیک اولوب «حیاتا» الودا دئییر.

بو سون معلوماتلاری مؤلفین خاطرینه لریندن دئییل، خالاسی نین اونا یازدیغی مکتوبدان ویره نیریک. «خالام مکتوبون سونوندا یاریرکله، یاریخاهیشله منه یازیردی: «زیز بالام! آتاندان یادگار قالان، سه نین ده نغه سین دین قانلی شال منیم اینقیلاب بایراغیما چئوریلدی. مردلیکله دویشدو، قورخمازلیقلا یارالاندی، قه-رمانلیقلا هلاک اولدو».^{۴۳}

تدقیقاتین اولینده جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری نین میرزه جلیل و عب الرحیمی حاوئر دیئو عنعنه لرینه سوپکندیگینی دئمیشدیک. بو حکایه سینده الی توده ده خالاسینا آلدیغی تزه شالین اونوانینا چاتما-دیغیندان دوغان غوصه دوغولارینی میرزه جلیلین «بوز» حکایه سی نین قهرمانی نین کئچیردیگی پسیخولوژی سارسین-تیلارلا موقایسه ائده رک یازیر: «به لی! تزه شال خالاما قیسمت اولمادی. من اوشاقلیقدا میرزه جلیلین «بوز» حکایه سینی اوخوموشدوم. هم ده یانا-یانا اوخوموش-دوم. خسته خالاسینا بوز آماغا گئدن اوشاغین حالینا آجیمیشدیم. آخی بو حکایه ده ده اوشاغین آلدیغی بوز خا-لاسینا قیسمت اولمور».^{۴۴}

بو نیسگیل شاعیر اورگینی همیشه کورلدیر، اونون گوزله-ری نین دولماسینا، صاف، تمیز، پارلاق ویجدانی نین سیموولو کیمی پارلاق گوز یاشلاری نین یاناغینا آخماسینا، طبیعی بوزو اریتمه سینه سبب اولور. نه یازیق کی، طبیعی بوزو

اریدن بو ایستی، یانډیریجی گوز یاشلاری لاقئید ویجدانلارین کوسمیک سویوقلوغوندا دونموش بوزلاری اریتمه یه قابیل دئییلدیر...

حکایه ده بولشئویک ایدئولوگیاسیندان سیلکینیب چیخماغا حاضرلاشان، قلوبال ایستیلشمه نی، مولاییملشمه نی بیر سووقی-طبیعی ایله دویوب اونا رئاکسیا گوسترن، اینقیلابا و اینقیلابچیلیغا، دنیانی دیشیدیرمه اوسولونا یئنی یاناشما طرزى نوماییش ائتدیرن بیر شاعیر اورگی نین چیرپینتیلارینی دا دویماق اولمور. حکایه نین بیر یئرینده اوخوبوروق:

«دئییرلر کی، اینقیلابچی آغلاماز! نییه آغلاماز؟ مگر اینقیلابچی نین اورگی یوخدور؟ وار! وزو ده شاعیر اورگی وار! دنیا نین وزونه ابدی حیات آرزولایان اینقیلابچی شاعیر دونیادان واختسیز گتتمیش اینقیلابچی آنا نین ماتمینده نینکی آغلایار، لاپ فریاد دا قوپارار!»^{۴۵}

عادی بیر قادی نین آیریلیغیندان دوغان کدر، غوصه و حسرت دویغولاری نین آبستراکت ایدئیلار اوزرینده عظمتله یوکسلدیگینی نهایت آنالیب باشا دوشموش و بو یئنی پسیخولوژی دورومدان وجده گلیمش شاعیر، حقیقتین آستا-ناسیندا اولدوغونو، حیاتین معناسینی یالتیز ایندی-ایندی آنلاشدیردیغینی، ایلرلر بویو ایللوزور بیر ایدئولوگییا نین اسیری اولدوغونو، آمانسیز جاسینا آلداندیغینی دوشوندوکجه ریق-قت و کاتارسیس گوز یاشلاری اونون ایچینی یالانچی دیرلرین هیسیندن-پاسیندان، خیلتیندان تمیزله دیکجه داها شیددتله آغلاماق آرزوسونو بوغا بیلیمیر، «من گوز یاشلارینا نیفرت ائتسم ده آغلایاجام!» دئییه هایقیریر.

الی توده نین «هر باغین وز بولبولو» ادلی کیچیک حکایه سینده خرونوتوپ دیشیر، موهاجیرلیک موضوعو بیر قدر آرخا پلانا کئچیر، شاعیرین تبریز خاطره لری، جنوب-دا کئچیردیگی بیر دویغو تصویر و ترنوم اوبیئکتینه چئوریلیر. حکایه نین سوژئتینده ایکینجی دنیا موخاریبه سی ایلرینده سوؤت اوردوسونون جنوبی

آذربایجانا کتچمه سی، اونلارلا بیرلیکده قوزئی آذربایجانا نین گورکملی مدنیتی و اینجه سنت خادیملری نین ده گلیب کونسرتلر وئرمه سی دورور. اردیبیلده وئرلین و مؤلفین ده تاماشاچیسی اولدوغو کونسرتین «گولو»، البته، ولمز صنعتکاریمیز بولبول اولموشدور و اونون صنعتینی تصویر و ترنوم ائتمک اوچون مؤلیف بوتون شاعیرلیک ایستعدادینی، تهکییه چیلیک باجاریغینی، بوتون پوئتیک آرسنالینی ایشه سالمالی اولور:

«...سهنه ده بولبول اوخویوردو. لاکین او، قیزیلگوله کونول آچان، ماهنی دئین، سجده قیلان بولبول دئییلدی. صنعتینه، اولفتینه، شوهرتینه میلیونلارلا اینسانلارین پرستیش ائدیگی حیات عاشیقی، نغمه فدایسی، سادت جارچیسی بولبول ایدی! بولبولون سسی بالیقلی چابین گوموش لپلرینده چاغلایا-چاغلایا آخیب گئدیردی. بولبولون سسی آغ گویرچینلرتک «شئخ سفی» مقبره سی نین باشیندا قاناد چالیردی. بولبولون سسی کهرالا نین آلا چینارلاری نین یاشیل یارپاقلارینا دیب اکس-سدا وئریردی. سانکی دامارلی اللره دونن یارپاقلار بولبولو دونه-دونه آلقیشلایردی. بولبولون سسی سدرین باغیندا جانلی بولبوللری حئیرتدن دوندوروب بوداقلار اوسته جانسیز فیقورلارا چئویریردی.»

موحاریبه نین قیزغین چاغیندا حزین بیر شیرینلیکله سس-لعنیه اورکلره سئوینج و راحتلیق گئیرن، اینسانلاری بیر-بیرینی سئومه یه، بیر-بیرینی بشر وولادینا لایق بیر شه-کیلده یاشاتماغا، وحشی اینستینکتلردن، غئیری-اینسانی خاصییتلردن ال چکمه یه سسله ین بولبولون نغمه سی ایله میلیونلاری دهشته سالان، عصب گرگینلیگیندن و سترئسدن دلیلیک درجه سینه چاتدیران، قان و ولوم پوسکورن جبهه کاکوفونیاسی آراسیندا کسکین بدیعی تراز یارادان شاعیر یئنه ده باشقا حکایه لرینده اولدوغو کیمی، قلوبال فلسفی دوشونجه لره دالماقدان اوزونو بیر دورلو ساخلایا بیلیمیر: «آخی ومرونون بوتون کولرله، آرزولاری نین بوتون قانادلاریلا، سفرلری نین بوتون یوللاریلا حیاتا باغلی اولان اینسانلارا

توپ گورولتوسو، تانک نریلتیسی، طیاره اوغولتوسو دئیل، امک، صولج، سادت نغمه لری گرکدیر! ناراحت اینسانلار توغیانا گلیمیش اورک تتلرینی محض دینجلیک نغمه لری ایله ساکیتلشدیریب نیظاما سالماق ایسته بیردیلر».^{۴۶}

اونو دا قئید ائتمک لازیمدیر کی، یازیچی نین سئوه-سئوه تصویر ائتدیگی بولبول اوبرازی تکجه شاقراق نغمه لی موغنی دئیل، هم ده بولبول کیمی وتن بیر ناطیق، بیر اجتماعی-سیاسی خادیم کیمی، وطن بولبوللری نین آزاد نغمه لری نین تتزلیکله وطن تورپاغیندا، اونون باغلارین-دا، مئشه لرینده، چوللرینده، نہایت، آزاد صحنهلرینده سسلنه جگی نین موژده سینی وئریر آزادلیق حسرتی ایله یانان اورکلره. «و، صحنهین قاباغینا گلیب اوزونو سالوندا-کیلارا توتدو. سونرا محبتله، تمکینله، ایناملا دئدی:

— بو دییارین باغلاریندا سینه سی نغمیله دولو نئچه-نئچه صاحبسیز بولبول اوخویور. آنجاق سسینی هئج کیم ائشیتیمیر. یوخ! بلکه ده ائشیتیمک ایستیمیر دئسک داها دوز اولار... وز طالعلریندن کوسموش اینجیک بولبوللرین کوکسو هله کشف اولونمامیش دینه دیر... او باهار عاشیق لری نین، آزادلیق جارچیلاری نین، سادت نغمکارلاری نین ناملوم اونونلارینی آختاریب تاپماق لازیمدیر!».^{۴۷}

بولبولون نغمه سی، بولبولون نیطقی سالونداکی بوتون تاماشاچیلار کیمی، مؤلفین ده وطن و آزادلیق عشقی ایله چیرپینان اورگینی ریقفته گتیریر، اونون اورگی بو سوزلرین، بو سسلرین تاثیری آلتیندا اوخوماغا باشلاپیر، تاثیر الی توده یئئیدن دونوب شاعیر الی توده اولور. «یولدا دالغا-دالغا قاباریب ائن سینمده وز اورگیمین اوخودوغونو آیدین ائشیتدیم. اورگیم اوخویوردو:

وار سسینله اوخو، تار،

سن عالمسن آخی، تار!

سوسسان، ماھیر بارماقلار

سنی یئنه اوخودار!

هر نوتون وز قدری وار،

هر شعرین وز سطری وار.

هر باغین وز بولبولو،

هر گولون وز عطری وار!»^{۴۸}

بئلجه، حکایه ماژور نوتلار اوزرینده، گله جگه، میلی منلیگین میلی ایشغال و باسقی، میلی ایستیشار و ایستییداد اوزرینده یوکسله جگینه، خالقین آزدلیق آرزولاری نین گئرچکلشه جگینه، مستقیل وطنین میلی مدنی-یتی نین چیچکلنه جگینه درین ایناملا باشا چاتیر.

کیتابدا نیسبتن ایری حجملی اولماسی ایله فرقنن «بیر گوزل واردی» آدلی سون حکایه ده ایلك حکایه کیمی یاریمباشلیقلارا آیریلیر. حکایه نین لیریک اووقاتلا یوغ-رولמוש عادیندان و شاعیرین بیر بندلیک ائپیکرافیندان اونون حزین و ناکام بیر سئوگی داستانی اولدوغو ونجه دن اوخو-جو یا معلوم اولور. حکایه نین ائپیکرافی بئله سسله نیر:

اوشاق، کورپه اوشاق یئتیم قالاندا،

کووره لر گنجلییه چاتانا قدر.

سئوگی، دیلسیز سئوگی ناکام اولاندا

آغلایار ابدی یاتانا قدر...^{۴۹}

بیرینجی یاریمباشلیق «بوللور چارهووز» آدلاندیریلیمیشدیر و مؤلیف تهکییه سی، الی توده نثرینه خاص اولان آجیلی-شیرینلی خاطرره ایله باشلا بیر.

تئماتیک باخیمدان بو حکایه وزوندن اولکی «هر باغین وز بولبولو» حکایه سی نین بیر نوو داوامی سایبلا بیلر. بو جهندن ونجه کی حکایه نین فینال آزاباسینی «بیر گوزل واردی» حکایه سی نین سوژتینه، اورادا تصویر اولونان حادیشه و اوبرازلارا کئچید، موقددیمه کیمی ده قییمت-لعدیرمک اولار. شاعیر یازیردی: «...ورگیم اوخویوردو. آنجاق اوخویا-اوخویا اینانیردی کی، زامان گله جک، آرازین بو تایننداکی ناملوم بولبولر ده او تایننداکی معلوم بولبولر تک اوخویاجاقلار. موطلق اوخویاجاقلار!..»^{۵۰}

حکایه نین فابولاسیندا ناکام سئوگی احوالاتی دورسا دا، بدیعی حادیشه نین اساسینی همین «ناملوم بولبولردن» بیرى نین اوخوماسی، وز صنعتی، ایستعدادی ایله خالقینا، وطنینه، دوغما یوردوندا مدنیت و اینجه سنتین اینکیشافینا خیدمت گوسترمه سی تشکیل ائدیر. آنجاق باغ بولبولریندن فرقلی اولاراق، بو، قیزیل قفسه سالینمیش «داغ بولبولو» - ککلیکیدیر. اونو سالیندیغی قیزیل قفسه سوسدورماق، اونون گوزلیگی قارا چادرالار آلتیندا گیز-لتمک، خالقین سروتی اولان بو ایستعدادی هئچ کیمه خئیر وئرمه دن قارا تورپاقلارا گوممک ایسته بیلر. لاکین تصادوفن بو گوزه لین قونشولوغوندا یاشایان مؤلیف اونون تکرارئدیلیمز گوزلیگی نین، ملاحتلی سسی نین شاهی-دی اولور، اوسته لیک بیر نئچه دفعه کوچه ده اونونلا راستلاشیر دا.

عومومیتله قئید ائتمک لازیمدیر کی، الی توده نین نس-رینده گوزله نیلمز بنزتمه لر، متئافورالار یاراتماق خصوصیتی واردیر. بورادا دا همین تصویر واسیطلری نین شاهیدی اولماق مومکوندور. ورنک اوچون قارا چادرایا بورونموش گوزه لین حاقیندا وئرین پوئیک تسویرلری نظردن کئچیرمک کیفایتدیر. «دوغروسو، او گلینی یالیز یئریشیندن تانیبا بیلدیم. او هاراسا تله سیردی. باشینداکی قارا چادرا ائله پاریلدا بیردی کی، سانکی قارا مرمردن تیکیلیب دیکینه قالدیریلیمش شوه مزار ایدی. بو مزاردا بیر اینسا نین شیرین آرزولاری دیریگوزلو

باسدیریل-میشدی. سانکی بو چادرا بیر اورکده سونموش محبتین، طراوتین، جسارتین قارا توستوسو ایدی. بو گوزل او قالین، کسیف، سویوق توستونون ایچینده ایتیب-باتمیشدی. بو توستونون دودالاری گنج ومرون اولدوزو باتمیش طالعی نین اوفوق-لرینده قوروم باغلامیشدی».^{۵۱}

الی توده نین باشقا حکایه لرینده اولدوغو کیمی، بورادا دا حادیثه چیلیکدن داها چوخ درین سیموولیکا، گوزل بدیعی تصویرلره اوبرازلارین پسیخولوژی عالیمینه سیرایت ائت-مک خاصدیر. بوتون بونلاری مؤلیف رئالیست تصویر اوسولون-دان داها چوخ، رومانیتیک بیر پافوسلا، گوردوکلریندن دا-ها چوخ، گورمک ایسته دیکلری نین بدیعی تقدیمی ایله گترچک-لشدیریر. البته، بو هئچ ده او دئمک دئییلیر کی، الی توده حکایه لرینده پسیخولوگیزمدن بیر ائستتیک واسیطه کیمی تام معناسیندا یارارلانماغا نایل اولموشدور. موعاصیر نثرده پسیخولوگیزمین تظاهر فورمالارینی و اوسولارینی تدقیق ائتمیش م. ایمانوو یازیر: «پسیخولوگیزم گترچکلیگی ادبی-بدیعی اکس ائتدیرمگین اوسول و پرینسیپ-لریندن بیریدیر. بو اوسول و پرینسیپ پئرسوناژین داخلی عالمی نین، حس، هیجان، دویغو و دوشونجه لری نین ایفاده سی شرطینه اساسلانیر. پئرسوناژین داخلی عالمینی، حس-هیجانلارینی ایفاده ائتمگین ایسه موختلیف فورمالاری واردیر».^{۵۲}

سونرا روس عالیملرینه اساسلانان تدقیقاتچی پئرسوناژین داخلی عالمینی، حس-هیجانلارینی ایفاده ائتمگین اشاءیداکی فورمالارینی تکلیف ائدیر: «۱) ظاهرین موشاهیده اولونا بیلن، گوزله گورونه بیلن علامتله واسیطه سیله؛ ۲) دو-شونجه لرین بلا واسطه قلمه عالینماسی یولو ایله؛ ۳) پئر-سونناژین داخلی عالیمینده گئدن پسیخولوژی پروسسئله سوزله ایشاره ائدیلمه سی واسیطه سیله».

البته، بو طلبلر و تصوير اوسوللارى موعاصير رئاليست نثر قارشيسيندا وترى، يئرينه دوشدو كجه دئييل، سيستملى اينيكاس فورماسى كيمى قويولور و آيديندير كى، بو باخيمدان باشقا موهاجير يازيچيلار كيمى، الى تودنين ده همين طلبلره تام جاواب وئرديگيني سويله مك چتندير. و عوموميتله، مسله نى بو جور قويماغين وزو ده نظرى جهتدن اوزونو دوغرولتمور.

آنچاق بونا باخمايلاق، عوموميليكده الى توده نين ياراتديغى اوبرازلار، خصوصن ككليك اوبرازى هم وز مو-غننيليك ايستعدادى ايله، هم ظاهيرى گوزلليگى ايله، هم ده سئودىگى شخسه قارشى كوورك دويغولارى ايله اوخوجونون دويغو و دوشونجه لرينده ايز بوراخا بيلير. وز قادين قهرمانى نين ظاهيرى گوزلليگيني تصوير ائدن مؤليف بورادا دا شاعيرليك ايستعداديني بوروزه وئرمه يه نايل اولموشدور: «قىزىلگوللرله، قرنفيللرله، زانباقلارلا احاطه اولونموش گوموش فوواره لى چارهووزدا بير گوزل نه ايسه يوپوردو. اوزونون ايسه اوزون قارا هوروكلى، گيرده آل ياناقلارى، ايرى قارا گوزلى سحر شفقلرينده يوپونوب داها دا پاريلتلى، جاذيبهلى، ياراشيقلى گورونوردو. او بياض گردنلى ديلبر چارهووزون اوستونده حركت ائدن مرمر گوزلليك موجسسمة سيني آنديريردى.» سونرا سانكى مؤليف وز بنزتمه سى نين شابولونلونغونو ردد ائدير و تصويرى داها دا درينلشديرير: «خئير! خئير! موجسسمة رنگ ساريدان كاسادليق چكير. ان بوپوك موجسسمة بئله وزونده اوزاق باشى يا ايكى، يا اوچ رنگ نوماييش ائتديره بيلير. او گوزه لين ايسه بوتون ازالارى نين رنگى وز يئرینه ايدى».^{۵۴}

حكاية ده بديعى زامان - ميللى حوكومت قوروجولونغونون عرفه سيني، ميللى حوكومت دوورونو و ميللى حوكومتين تزجه سوقوتا اوغرادىغى دوورو احاطه ائدير. آنچاق بو ماكروزامانلا ياناشى، مؤليف بير ميكروزاماندا ايستيفاده ائدير كى، بو دا بديعى تزاڊ ياراتماق اوچون فصيللرين ديشمه سى نين تصويريندن عيبارتدير. دورد فسلين دوردونو ده دالبادال پوئتيك لووهه لرده تصوير ائدن ه. توده، بوتوو بير

ایلین بوتوو منظره سینی وئریر و هر دفعه ده بو فصیللره خاص اولان گوزللیکلرین فونوندا اجتماعی حادثه لری تصویر ائتمگی اونوتمور.

حکایه ده کی «بدیی ایل» یایدان باشلانیر. تبریزه تزجه گلیمیش مؤلیف گوندوزلر ایشله بیر، گئجه لر ایسه شاعیر دوستو ایله بدیی یارادیجیلیقلا مشغول اولور. ائله بو زامان قونشولوقداکی دیوارین آرخاسیندان مشهور عرب مو-غنیسی ابدولواهابین رادیو ایله وئرلین ماهنیسینی ائشیدیر. ائله بو سئهرلی سس ده گنج شاعیری وز اسرارنگیز جاذبیه ساحه سینه سالیر و او، دیوارداکی دئشیکدن باخیب، حکایه نین قادین قهرمانی اولان قنیرسبز گوزه لی گورور. یای سحری نین سسلر قامماسی ایله قهرمان نین دوغولار قامماسینی چوخ گوزل اوزلاشدیریلیمیش شکیلده تقدیم ائدن مؤلیف یازیر: «یای گلیمیشدی. یئنه ده سحر-سحر تانیس موسیقی دیله گلدی. بو دفعه طنطنه لی دالغالاری چاغلایا-چاغلایا دهلیزه توكوله رک سامووارین سیزیلتیلی زومزومه سینی اسرارنگیز قوینوندا باتیردی. من حئیرت ایچینده بو موسیقی دالغالارینی یارا-یارا او شفاف صنعت چئشمه سی نین قاینایا-قاینایا چیخدیغی یئرین اوزونو آختارماغا باشلادیم. اطرافا گوز گزدریرکن دهلیزین قارشیسیندا ایری بیر دئشیک گوردوم».^{۵۵}

حکایه نین «تاپدانیس چادرالار» یاریمباشلیغی پاییزین گلیمی نین تصویری ایله باشلانیر. اگر یای وز گلیمی ایله قهرمانا حئیرت و محبت گتیرمیشدیه، پاییز، کلاسیک ادبیاتین ان سئولمه یهن فصیللریندن بیر کیمی، بو حکایه ده ده سولغونلوق و ظلومت، غوصه و قم فسلی کیمی تقدیم اولونور:

«پاییز گلیمیشدی. سازاقلی بیر گون ایدی. آغالاردا اسن ساری یارپاقلار قاراچی قیزلاری نین رقص ائده-ائده چالدیغی قوالین هاوادا تیتره ین قیزیل پولارینا اوخشاییردی. من ایشدن یورغون-آرغین ائوه قاییدارکن او گوزلله راست-لاشدیم».^{۵۶}

پايزين سووقلوغوندان، نيمشليگيندن دوغان قوسسه ني قارا چادرا نين زولمتي داها دا درينلشديرير، قارا گوزلرين هيچاني چادرا نين قاراليغي ايله آسسوسياسيا ائديليير: «تکجه آچيقدا قالان آلا گوزلري نين ايري، دييرمي، قارا گيله لري تئز-تئز هرلنه رک تشويشله اطرافا باخيردي. هيچاندانمي، واهيمه دنمي، ايضطيرابدانمي قارا گيله لر بير قدر ده بويوموشدو».^{۵۷}

البتته، بو تصويرده گورونور، مؤليفين ديقتسيزليگي اوجوندان قادين قهرما نين گوزلري «الا» بديعي تعينني ايله وئريلميشدير؛ هالبوکی بير صحيفه اول بونلار «يري قارا گوزلر» کيمي تقديم اولونموشدو. هر حالدا، مسله بوندا دئييل و ه.توده قادين قهرما نين گوزلري نين قارا گيله سيني، قارا چادراني و اونون «قارا» تشويشيني چوخ گوزل بديعي سيستم داخيلينده وئر ه بيليب معنالاندير-ميشدير.^{۵۸} قيشين گلشينده داها بويوک بديعي تزدالاردان ايستيفاده ائدن شاعير، طبيعت حاديه سي نين اوزونو ده اجتماعي-سياسي حاديه لرله باغلايير:

«قيش گلميشدي. گونش بايراقلي، ياز نفسلي، اينسان آرزولو قيش! ميللي حوکومت قادينلارا دا کيشيرله برابر حقوق وئردي. زامان-زامان ارين هر بويروغونا مو-تيلیکله تابئ اولان، هر شيلتاقليغينا صبيرله دوزن، هر ايشا-رسينه ايضاعته باش اين تبريز گوزلري، نهايت بلالار چکميش باشلارينی چادراقاريشيق قالديرديلار. سونرا آغ اللري ايله قارا چادرالاري باشلاريندان سيگيريب يئر ائديلار. نيفرتله آياقلاديلار. سانکی تاپدانميش چادرالار قاليب-لرين آياقلاري آلتينا عاطيلميش دوشمن بايراقلاري ايدی!»^{۵۹}

قيشين گتيرديگي سئوينجن سونرا باهارين داها بويوک سئوينج گتيره جگيني گوزله ين اوخوجويا قارشي مؤليف يئنه ده بديعي پريوم ايشله دير؛ آزادليغا چيخميش قادينليقلا آسونانس تشکيل ائدن تک-توک چادراليلارين تصويری ايله فيزيکی آزادليغين بير گونده الده اولونا بيلديگی حالدا، پسيخولوژی آزادليغين

هئچ ده هر کس اوچون آسان اولمادیغی، قیسا مدتده قبول ائدیله بیلمه دیگی قناعتینه گلیر:

«باهار گلیمشدی. شاعیرلرین شعرده، بسطکارلارین مو-سیقیده، رسساملارین رسمده ایلهاملا ترنوم ائدیکلری اصل تبریز باهاری! شیدیرغی یاغیش یاغیردی. (...). خیاباندا چادرالی بیر قادین باشی اوزرینده آچدیغی قارا چتیرین پارلیتلی شوه دستگیندن آغ اللریله برک-برک یاپیشاراق هاراسا گئیدردی. سانکی او، دونکی قارانلیق گئجه نین یولدا گنجیکیب قالمیش سوپوق بیر پارچاسی ایدی. چتیرین یانلاریندان سوزولوب چادرایا دین ایری آغ دامجیلار اونون قارا رنگینی دیشه بیلمیردی».^{۶۰}

بو حکایه نین بیر فرقی ده سوژتین چوخشاخه لیلیگیدیر. اولکی حکایه لرین سوژتی عادتین ساده و بیرختلی اولدوغو حالدا، بورادا هم اوبرازلار زنگین و چوخجه-هتلیدیر، هم ده موختلیف طالعی صورتلرین موختلیف اجتماعی و فردی موناسیبتلره، اونسیبتلره گیردیگینی گوروروک. اولجه قیایمی موناسیبتلره گیرن قهرمانلاری بیر قدر سونرا ککلیگین اوخودوغو ماهنیلار داها دا یاخینلاشدیریر و شاعیرین میلی حوکومت دوورونده دوولت فیلامونیاسی نین مودیری تعیین اولوندوغو اوچون منزلینی دیشمه سی ایله سانکی موناسیبتلر همیشه لیک کسلیمیش اولور. آنجاق قونشو گلی نین اوخودوغو «قاراگیل» و «ککلیک» ماهنیلاری بیر آن بئله اونون یادیندان چیخمیر: «سهنه ده بیر-بیریندن گوزل قیزلار گوردوم، بیر-بیریندن گوزل عطیرلر دویدوم، بیر-بیریندن گوزل سسلر ائشیتدیم. لاکین او گوزه لی اونودا بیلمه دیم».^{۶۱}

گوزله نیلمه دن سانکی طالع وزو قهرمانلاری موکا-فاتانلاندیریر، اونلاری بیر-بیری ایله راستلاشدیریر. بو دا تصادوفی اولماییب، بیرباشا میلی حوکومتین قورولماسی، مدنی-یت و صنعتین اینکیشافی اوچون گورونمه میش ایمکانلار یارادیلماسی ایله باغلیدیر. هله کنده ایکن گوزل نغ-مه لری ایله تایی-

توشلارینی هئیران قویان، سونرا ایسه بییسی نین اری، تئاتر هوسکاری حسن کیشی ایله تاماشالارا گنده رک اولجه ماهنیلارا قولاق آسان، سونرا ایسه وزو ده همین ماهنیلاری اوخیوان ککلیک ار ائوینده حتّی گیزیجه اوخوماقدان دا محروم ائدیلیلر. یالینیز میلی حوکومت قورولدوقدان سونرا ککلیگین ایستعدادی نین قول-قاناد آچماسی، پارداخلانماسی اوچون الوئیشلی شرایط یارانیر و او، نینکی خالقین سئوملیسینه چئوریلیر، هم ده کئچمیش اری و اونون ایکنجی آروادی دا اونو آلقیشلاماغا مجبور اولورلار.

حکایه نین باشلیجا موتیولریندن بیرینی ده ناکام محبت موتیوی تشکیل ائدیر. تأسوف کی، بو محبتین حاقیقی اعترافی میلی حوکومتین داغیلماسی و وطنپور قوووه لرین آرزو و امیدلری نین بوشا چیخماسی ایله بیر واختا تصادوف ائدیر. اوتوبیوقرافیک خاراکتر داشیماسی ایله فرقلنن حکایه نین وزلیکلریندن بیرینی ده مؤلفین وز شعرى نین اوبرازین دیلیندن وئرلمه سیدیر. خستلنمیش ککلیگی یولوخماغا گلیمیش مؤلف اونا اوریزینال و سیموولیک بیر حدییه - بیر توربا ککلیکوتو دا گتیریر و خسته نین اوتاغی نین دیواریندا اوزونون «گونش» مجلله سینده چیخان شکلینی گوردوکده و ککلیگین دیلیندن همین مجلله ده چاپ اولونموش «ورک» شعرینی ازبردن ائشیتدیکده هر شئی باشا دوشسه ده، بونو تصویر ائتمه یه احتیاج گورمه ییب، یالینیز اوچ نوقته قویماقلا کیفایتله نیر.

ناکام محبتین سون گوروشو ده تاثیرلی و کوررک بیر ایریلیق صحنهسی کیمی قلمه عالینمیشدیر. توتهاوتوت دوورونون دهشتلریندن پرن-پرن دوشموش وطن-پرورلرین هره سی بیر طرفه قاچماقلا جانینی قورتارماق ایسته دیگی بیر زاماندا ککلیک سئودگی اینسانی سون دفعه گورمک امیددی ایله قورخمدان فیلامونییا گلیر و اونولا ویدالاشیر. سون دفعه بوینونا ساریلیب اودلو بیر بوسه وئرن و گوز یاشلاری ایله همین بوسه نی سوندوره بیلمه یهن ککلیک همیشه لیک اولاراق قهرمانین الیندن اوچوب گئدیر...

الی توده نین ۱۹۹۰-جی ایلده «گنجلیک» نشریاتی تره-فیندن بوراخیلیمیش «منه ائله باخما» کیتابیندا ژاثرین نووموخته لیفلیگی باخیمیندان ماراق دوغوران حکایه لر آراسیندا لیریک حکایه لری ده نظردن کئچیرمک لازیم-دیر. اگر بیر قدر اول تدقیق ائتدیگیمیز حکایه لرده آپاریجی موضوعونو گوئی حسرتی، آجیلی-شیرینلی خاطرله لر تشکیل ائدیردیسه، لیریک حکایه لرینده ه.توده نین داها چوخ، بلا واسطه حیاتلا تماسیندان دوغان آسوسوسیا-سییالاردان کئچیردیگی ائموسسیا و یاشانتیلار ون پلانا چیخیر. بو باخیمدان اونلاری منصور شعرله کیچیک حکایه آراسیندا کئچید مووقئده دوران ادبی اورنکلر کیمی عالیب تحلیل ائتمک مومکوندور. مثلن، «توت آغاجی» هئکا-یسی نین باشلانغیجینی پئیزاژ لیریکاسی نین گوزل ورنگی کیمی قییمتلندیرمک اولار:

«قارا توت آغاجی قارا قارتالتک نهنگ قانادلارینی گئنیش آچیب نارداراندان ساری قومون اوسته سرسه ده، وزو کوکو اوسته ووقارلا دایانمیشدیر. قارالی-قیرمیزیلی توتون یئر دامجیلایان شیره لری دوشاب گیله لرینه بنزه بیر. سانکی قوجامان توت اوستاد ستارین یئنی جانلی اثریدیر. ولمز صنعتکار دوغما آبشرونو گزمه یه چیخاندا اعجازکار بیر تابلو یاراتمیش، سونرا اونو بورادا قویوب وزو هاراسا گتتمیشدیر».^{۶۲}

لیریک حکایه لرینده یازیچی ایستر اوبراز داخیلینده، ایسترسه ده سیتواتیو مووقئده بدیعی تزااد یاراتماغی سئویر و بونو اوغورلا حیاتا کئچیریر. «سویودون باری» ادلی یاریم صحیفه لیک حکایه ده باشندان-باشا بدیعی تزااد اوزرینده قورولموشدور. یازیچی جانلی بیر اینسان کیمی سویوده اوز توتور، اونو لاییق اولمادیغی حالدا اونا شامل ائدیلن صیفتلردن قوروماغا چالیشیر، اونون حاقیندا ائل آراسیندا یاییلمیش یانلیش تصوورو آرادان قالدیرماغا جهد گوستریر:

«سنی سونسوز آدلاندیردیلار. هئچ بیر مئیوه سی-باری یوخدور دئدیله، سنین ظریفلیگینی، یاراشیغینی، اینجه لیگینی دویمادیلار. یابین قیزماریندا آنامیز

تورپاغين جادار-لارينا بولود-بولود سردیگين كولگه نی گورمه ديلر. مئيوه-بار حسرتيله ايليق مئهده ده تيتره ين يارپاقلارينا فيکير وئرمه ديلر. بلکه اونا گوره ساچلارين بئله پريشاندير، يارپاقلارين بئله اينجلميشدير. کيچيک بير تماسدان دا گوز ياشی آخيديرسان. مئيوه-بار آختارانلار سنین گوزلليگيني نيهه دوبا بيلميرلر؟ ان شیرين، ان نادير، ان بويوک مئيوه-بار ياشيليق، ظريفليک، گوزلليک دئييلمي؟»^{۶۳}

دوغرودان دا، کلاسيک ادبياتدا سوپود عادتني بارسيزليق سيموولو کيمي معنالانديريلميش، اونون بارينا قاسترونوميک موقئدن طلبلر قويولموش، سونسوزلوق و وفاسيزليق ورنگی کيمي معنالانديريلميشدير. ايستر-ايسته مز بويوک ائل صنعتکاری، اوستاد عاشيق السگرين ولمز اوستادنامه سيندن بير بند يادا دوشور:

نامردی وزومه من دوست ائيله ديم،

يولوندا جانيم مین قصد ائيله ديم،

سوپوددن باغ سالديم، پئوست ائيله ديم،

آماسين، هئيواسين، نارين گورمه ديم.^{۶۴}

ه.توده کلاسيک ادبياتدا کوک سالميش، داشلاشميش بو يانليش پوتتيک اوبرازا قارشى جسارتله چيخير، وز کولگه سی ايله اينسانلارا دينجليک و راحتليق گتيرن سوپودون «حقوق-لاريني» مودافيعه ائتمه يه، اونون سينيک کونلونو آماغا چاليشير: «بابالار وزلری دئميشلر کی، وارینی وئرن اوتانماز. سنین اگر سرين کولگندن باشقا نئچه آددا، نئچه رنگده، نئچه تامدا بارين اولسايدی بئله، يئنه ده اينسانلاردان اسيرگه مزدين. حياتدا يئگانه نعمتين اولان کولگه نی ايسه سخاوتله اينسانلارا باغيشلاييرسان».^{۶۵}

«منیم گوزلریم» آدی میناتور حکایه ده ده یازیچی داشلاشمیش ایفاده لره اعتیراضینی بیلدیریر. بو داشلاشمیش ایفاده لردن بیر - گوزون نامرد اولماسی حاقیندا خالق دئییمیدیر. اوشاقلیق خاطره لرینی، ننه سی ایله سفره چیخ-ماسینی، یولدا یورولوب اوتورماسینی خاطرلایان صنعتکار ننه سی نین بیر ساوزونو ده یادا سالیق: «ای بالا، منزیلین اوزاقلیغینا باخما، اینشاللاه گئدیب چاتاریق. آیاق مرد اولار، گوز نامرد. گوز دیله گه لر کی، بو قدر یولو گنده بیلیم، آیاق قطعیتله بیلدیرر کی، گئدرم!»^{۶۶}

شاعیر گوزون خالق طرفیندن نامرد آدلاندیریلماسی ایله باریشا بیلیمیر؛ اونون دا وز خیدمتلرینی سادالاییر، اینسانا هئج واخت خیانت ائتمه دیگینی، اونا ایشیقلی دونیا بخش ائتدیگینی، پیسی-پیس، یاخشینی-یاخشی گوستردیگینی قابارداریق آشاغیداکي فیکره گلیر: «حیاتدا بویوبو کیچیکدن، دوزو آیریدن، آغی قارادان سئچمکده گوزلریمه بورجلوبام»^{۶۷}.

لیریک حکایه لرینده قلمه آلدیغی ائوموسیا و یاشان-تیلاریندا الی توده اکثر حاللاردا یئنی، اوربژینال اوبراز و آسسوسیا سییالار تاپیر، بونونلا دا اوخوجونو حئیرتلن-دیریر، اونون ائستتیک زووقونو جیلالاییر.

«سل حیان» حکایه سی ده بو باخیمدان ایستینا تشکیل ائتمیر. یازیچی اولجه گنجلیک ایلرینه، دوغما ساوالانین آخارلی-باخارلی سینه سیندن آخان دلی-دولو چایلارینا خه-یالی ائکسکورس ائدیر، شاهه قالخان نادینج دالغالاری صبر و تمکینه مجراسینا قایتاران ووقارلی قایالاری تصویر ائدیر. اوخوجو بونا سادجه بیر پییژاژ کیمی باخیر، صنعت-کارین هانسی بدیعی آنالوگیالارلا بو طبیعت حادیه سینی وز موحیطینه، اثرده تصویر اولونان احوالاتلارا باغلا یا جا-غینی بیلیمیر. ائله بو بیلمزلیک ده حکایه نین بدیعی سیقتینی گوجلندیریر، اونو اوربیتان ائدیر، دوشونمه یه یونلدیر:

«قریبه دیر. بز ن حیاتدا من وزوم ده داغ چایینا بنزه بیرم. آخی من هر گون نٲچه-نٲچه آدامین آرا-سیندان کٲچیرم. بو آداملارین یاخشیسی دا وار، پیسی ... هاچان ساکیت دو یغولاریم هیددتله جوشوب وز ساهیلینی آش-ماق ایسته بیر، سیقتلی بیر قایایا دیب وز اوستومه قایدیر. یوخ! ساهیلده کی دیلسیز قایا دئییلیر. او منیم جانلی ومور یولداشیمدیر».^{۶۸}

یازیچی نین موختلیف موسیقی آلتارینه حسر ائتدیگی لیریک حکایه لر ده وز صمیمیلیگی و صنعتکارین موسیقی دویومونون ایجه لیکلرینی اوزه چیخارماسی ایله ماراق دوغورور. بونلار دا بیرباشا موسیقی آلتینه جانلی بیر مواحیب کیمی موراجیعتله قلمه عالینمیشدیر و اونون عادی گوزله گورونمه یهن علامت و فونکسییالارینی بدییی دلیلن کومگی ایله اوخوجونون گوزلری ونونده جانلاندیریر. مثلن، آذربایجان موسیقی نین ضرب آلتلریندن اولان عادیجه قوالین نه قدر رنگارنگ اوبراز و فونکسییالاری نین اولماسی اوخوجودا خوش حئیرت دو یغولاری اویدیر، اونا ائستتیک حذ وئریر:

«سن خاندن نین صنعت طالعیندن دونیا یا آچیلان گیرده، ظریف، محرم پنجره سن. سن ایلهاملی صنعتکار ومرونون پارلاق گوزوسن. صنعتکار سنی همیشه وزوبله گزدریب صنعتی نین باخت آیناسینا چٲورمیشدیر».^{۶۹}

«قابوی» آدلی لیریک حکایه سینی کونکرئت بیر صنعتکارا - مشهور قابویچالان کامیل جلیلووا ایتحاف ائدن یازیچی بو آله ده وز پوتتیک دو یغولارینی عئینی صمیمیلیک و محرملیکله آشیلایا بیلیمشدر:

«سن یاد دیلده دانیشیردین. دئمیرم پیس دانیشیردین. یوخ! دیلینی بیلمه سه م ده آهنگیندن دویوردوم کی، یاخشی دانیشیرسان. گوزل نغمه لرین دینله ینلرین اورگینه یاتیردی. ایندی سن منیم دوغما دیلمده ده دانیشیرسان. بلی! توتگیم، نئیییم، تاریخیم، کامانیم نٲجه دانیشیر، سن ده ائله دانیشیرسان».^{۷۰}

الی توده ناثر قلمینی بیر شاعیر اوستالیغی ایله ایشلده رک بز عادی، بایاغی گورونن حیات حادثه لرینده، موناسیبتلرده بیر اولویلیک، فلسفی مضمون و معنا آختاریب تاپیر. «کاردیوقرامما» حکایه سی نین موضوعو عادی بیر حیات حادثه سیندن - شاعیرین حکیم قیزی نین اونون اورگینی یوخلاماسیندان گوتورولوب. آنجاق حکیم اوچون اورگین ساغلاملیغینی بیلدیرن عادی چیزگیلردن عیبارت اولان کاردیوقراممایا صنعتکار تامامیله باشقا، فلسفی مضمون وئرمه یه نایل اولموشدور: «اپارات اورگیمین ریتیمینی لئنته یازماغا باشلادی. آنجاق بو زمان منیم اورگیمده باشقا بیر لئنت واردی. بو، عادی لئنت دئییلدی. منیم آراز چایی بویدا ومور یولوم ایدی. بو لئنتده اینقیلاب دا، دویوش ده، آزادلیق دا، قلبه ده، ایریلیق دا یازیلیمشدی. آنجاق قیزیم شفقتله دولو ایری گوزلریله منیم اورگیمده کی او لئنتی گوره بیلمیردی. یوخسا او لئنتین اوستده سیرالانمیش میصراعلاری اوخویاردی:

بولودلار آغلادیلار،

دنیزلر چاغلادیلار...

وطن منه گل دئدی،

یوللاری باغلادیلار».^{۷۱}

عومومیلیکده الی تودنین کیچیک حجملی لیریک حکایه لری درین ائموسیوناللیغی، حیات عشقی، وطن محبتی، اینسانا حورمت دویغولاری ایله آشیلانمیش مینیاتور لووهه لری خاطرلادیر، شاعیرین یارادیجیلیغیندا شعرله نثرین آراسیندا کئچید ژانری کیمی مارق دوغورور.

«منه ائله باخما» کیتابیندا الی توده نین بیر سیرا یئنی حکایه لری ده ایشیق اوزو گورموشدور. «گوناهدان بئر ثاواب» حکایه سی نیسبتن ایریهجملی اولماسی

ایله فرقله نیر و یازیچی نین اولکی حکایه لرینده گوردویوموز کیمی، بیر نٚچه یاریمباشلیغا آیریلیر. بورادا دا ه. تودنی ایلها ما گتیرن، اونون نائیر قلمینه رواج وئرن داهی میرزه جلیلین «قوربانه لی بی» حکایه سی اولموشدور. حکایه نین پرولوقوندا یازیچی اوخوجونو اینتیظاردا ساخ-لاماق مقصدیله میرزه جلیلین حکایه سینی اوخودوقدان سونرا آه چکمه سینی و حیات یولدایشی نین بونون سببینی سوروشماسینی بیلدیریر. معلوم اولور کی، حکایه نی اوخویوب قورتاردیقدان سونرا مؤلیفین یادینا همین حکایه یه بنزه یین باشقا بیر احوالات دوشور. قادین دا بونون نه احوالات اولدوغو ایله ماراقلاندیقدا یازیچی اساس سوژتته کٚچه رک حادثه نی نقل ائتمه یه باشلا بیر.

حکایه نین قهرمانی - بویلو-بوخونلو، گوزل، قوووتلی بیر آدام اولسا دا، اونون عمللری ظاهیری گورونوشونه قطعیین او یغون گل میر. ایشی-گوجو اونا-بونا پیسلیک ائتمکدن عیبارت اولان امیر حتّی وز دوغما آتاسینا بئله حورمت ائتمیر، آناسی نین ولوموندن سونرا قوران اوخوت-دورماق اوچون ائوه چاغیردینی آخوندلا گوروشوب اونون عمللرینی اوزونه سادالاماسین دئییه، آتاسی ساوالانی آخوردان گیزله دیر. ائله بو ظاهیری بنزگیش دتالینا گوره ده یازیچی حکایه نی «قوربانه لی بی» بزه دیر. حکایه نین اخلاقی نتیجه سینی ده مؤلیف حیات یولدایشی نین دیلی ایله ایفاده ائدیر:

«...من واختیله امیمن ائشیتدیگیم تأسوفرله دولو احوالاتی حیات یولدایشیما تامام دانیشیب قورتاردیم. او، باشینی بولایا-بولایا منه باخدی. بو دفعه حیات یول-داشیم وزو ده آه چکدی: - سن دوغرو دئییرسن. بو احوالات بیر آز «قوربانه لی بی» حکایه سینه بنزه بیر. وزو ده سونو! آنجاق قوربانه لی بی اوزلو قوناقلارین الیندن قاچیب آخوردان وز خوشونا گیزله نیر. ساوالانی ایسه قوناقلا دانیشماسین دئییه اوغلو امیر آخوردان گیزلنمه یه مجبور ائدیر. نه دئییه سن بئله نانکور اوغولا؟ بوخ! نه دئنس آزدیر. گرک لعنتلر یاغدیراسان بئله غدار اوغولا! - دئدی.»^{۷۳}

«گوز داغی» حکایه سینده ایسه منفی قهرمان یوخدور؛ لیریگ اووقاتدا قلمه عالینمیش بو حکایه ده قه-رمانلارین فاجیعه لی طالعینی قیسمت، قزاوو قدر تعیین ائدیر. بیر آنلیق غضبینی جیلوولایا بیلمه یهن جاهیل، موو-هوماتچی بیر اینسان اوزونو ومورلوک عذابلارا دوچار ائدیر. وز الی ایله ووروب شیکست اتندیگی بالاسی اونون اوچون گوز دا-غینا چئوریلیر. اکثر حکایه لرینده اولدوغو کیمی، بورادا دا ه.توده خالقین توکنمز سوز خزینه سیندن اوستالیقلا ایستیفاده اتتمیش، سوژئت داخیلینده افسانه و عبیرتامیز اهوالاتلار وئرمکله اثری داها دا اوخوناقلی ائتمیشدیر.

بئله لیکله، موهاجیرت ادبیاتیندا داها چوخ شاعیر کیمی تانینماسینا باخمایاراق، الی توده بیر ناثر کیمی ده وز قلمینی اوغورلا سینامیش و بیر سیرا اوریژینال حکایه لر عرصهیه گتیرمه یه نایل اولموشدور. بو باخیمدان، چاغداش گوئی موهاجیرت نثرینده اونون وز سسی نین، وز نفه سی نین دیولدوغونو ایناملا سویله مک مومکوندور.

سوهراب طاهیرین حکایه لری

گوئتی آذربایجان موهاجیرت نثری نین یئنی مرحله سی کیمی قیرخ ایلدن آرتیق بیر دوور عرضینده گوئتی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتی نین ان گورکملی نومایندرلین-دن بیری کیمی سمره لی ادبی فعالیتینی داوام ائتدیرن سوهراب طاهیر دهاا چوخ گوزل شاعیر کیمی تانینسا دا، نثر ساحه سینده ده قلم چالمیش، چوخ زامان پوئتییا دلی نین ایفاده ائده بیلمه دیگی قلوبال اجتماعی پروبلئم‌لری و مطلب‌لری نثرین پوئتیک ایمکانلاری ایله حلل ائتمه یه نایل اولموشدور.

الی توده نین حکایه لرینده گوردویوموز بیر وزللیگی سوهراب طاهیر نثری نین ده آپاریجی علامتی کیمی نظر دن کئچیرمک مومکوندور. بو ایسه نثر اثرلرینده ده شعر تئخنیکاسینا، لیریک ترنومه صادیق قالماق، آخیجی، روان، سجلی دیلدن ایستیفاده ائتمک، لیریک ریجتلر حسایننا سوژئتین الوانلیغینی تمین ائتمک، عادتین شعرده ایستیفاده ائدیلن پوئتیک اوبراز و واسیطه لری نثره گتیرمک و اونون عوضوی ائلمئنتینه چئویرمک باجاریغیدیر.

ایلک نثر کیتابی ۱۹۸۱-جی ایلده ایشیق اوزو گورسه ده ، سوهراب طاهیر هله گنج یاشلاریندان نثره ماراق گوسترمیش و بو ژانردا زامان-زامان قلمینی سینامیشدیر. مسلن، صنعتکارین ایلک حکایه سی اولان «کنیز قیزین حکایه سی» ۱۹۵۰-جی ایلده قلمه عالینمیشدیر.^{۷۳}

گوئتی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتی نین پرپورتئتت موضوعو اولان وطن محبتی سوهراب طاهیر نثری اوچون ده خاراکتئریکدیر. شاعیرین یارادیجیلیغی

حاقیندا سان-باللی تدقیقات اثری یازمیش پروفئسسور واقیف آرزومانی، اونون نثره موراجیعتینی دوغرو اولاراق بئله اساسلانديرير:

«شعر دیلی ایله خالقین حیاتی، مباریزه سینی ائله خالق دیلینده وئرمک اوچون سوهراب طاهیر نثره کئچمه یه مج-بور اولدو. حتی زامان کئچدیکجه اللی بئش پوئما - ائپیک اثر یازان شاعیر حس ائدیردی کی، ایسته دیگی حسلری، ایسته دیگی صحنهلری پوئزیا دیلیندن فرقلی اولاراق، نثر دیلی ایله داها یاخشی، داها طبیعی قلمه آلا بیلیر. نثرین ایمكان-لاری یارادیجی اینسان کیمی اونو وزونه داها چوخ جلب ائدیردی».^{۷۴}

الیدن آرتیق حکایه نی ایچینه آلان «ولومدن گوجلو، حیاتدان اوجا» کیتابیندا سوهراب طاهیرین اساسن کیچیک حجملی، آنجاق مؤلیفین وطنداشلیق یانغیسینی بوتون دولغونلوغو ایله ایفاده ائدن اثرلری توپلانمیشدیر. «دنیز نغمه لری»، «یشیزلرین ایچینده»، «تبیبت دانیشیر»، «قار-دش تورپاغیندا»، «ولومدن گوجلو، حیاتدان اوجا» و باشقا حکایه لرینده س.طاهیر غئیری-اینسانی رژیتم اولان شاهلیق ایستیبادهی نین ظولمو آلتیندا اولمازین عذابلار چکن مباریزه یولداشلاری نین آجی طالعینی نیسگیللی و شیرین بیر دیلله قلمه آلمیش، اوخوجونون گوزو قارشیسیندا جانلان-دیرمیشدیر.

سوهراب طاهیرین ایلك پووئستی اولان «ایکی سئوگی، ایکی گولله» اثری ۱۹۶۱-جی ایلده قلمه آلمیشدیر و ایگیرمی ایل ونجه جنوبی آذربایجاندا و ایران کوردوستانیندا باش وئرن اجتماعی-سیاسی حادثه لرین، وطنپرور قوووه لرین آزاد-لیق اوغروندا مباریزه سی نین بدیعی تصویرینه حسر ائدیل-میشدیر. بورادا مؤلیفین هم قاینالاردان اوخودوغو، هم دوست-تانیشدان ائشیتدیگی، هم ده شخص وزو گوروب ایشتیراکچیزی اولدوغو حربی عملیاتلار سوژتینن آپاریجی خطینی تشکیل ائدیر. عادیدندان دا گوروندوبو کیمی، اثرده ادبیاتین ابدی و همیشیاشار موضولاریندان اولان محبت و اونون ضیدی، عکسی، آنتوقونیستی

اولان ولوم قارشى-قارشىيا قويولور، سون زامانلار دبه مينميش ميس-تيك دونياگوروشوندن فرقلی اولراق، سون نتیجه ده اوستون-لوک يئنه ده حیات عشقینی، ياشاماق يانغيسینی تمثل ائدن محبته، اونون يئنيلمز گوجونون ترننومونه وئريليير.

س.طاهير پووئست ياراديجيلیغینی سونرالار دا اوغورلا داوام ائتديرميش و يالنيوز وزونه خاص اولان بير محصولدارليقلا بير-بیری نین آردینجا يازدیغی يئندی پووئستی «امانت» عادى آلتیندا بير کیتابدا بيرلشديرميشدير.

تاریخی-سندلی سپکیده قلمه عالینميش «فدای گئنرالی» پووئستی جنوبی آذربایجاندا دمؤکراتیک حرکاتین آپاریجی شخصیتلریندن بیری اولان گئنرال قولام يهيا نین موباریزه لرله دولو حیات و فعالیتتی نین بدیعی تقدیمینه حسر ائدیلميشدير.

يئری گلميشکن، جنوبی آذربایجان موهاجیرت ادیبیياتیندا سونرادان نثر اورنکلی ياراتماقدا دا قلمینی سیناميش ایکی بویوک شاعیر - علی توده و سوهراب طاهير نثری نین اوسلوبلاری آراسیندا موقایسه آپارارکن چوخ موهوم فرقلرین اولدوغونو آشکارا چيخارماق مومکوندور. ان باشلیجا فرق ایسه، هئچ شوبهه سیز، بیرینجی نین حددن آرتیق اوبرازللیغا مئیل ائتمه سی، ایکینجی نین ایسه داها چوخ ساده، پوبلیسیست دیلله يازماسی کیمی موعین ائدیل-ملیدیر. فیکریمیزی ثبوت ائتمک اوچون سوهراب طاهيرین عادینی چکدیگیمیز پووئستیندن بير پارچانی ورنک گنیرمگیمیز کیفایت ائدر: «تبریزدن قولام (غلام یحیا - م.م.) رمز یولو ایله گیزی معلومات آلدی کی، تهراندکی اینگیلیس سفارتی نین نوماینده سی میانایا گلیر، احتیاطلی اولسون. سفارتین نوماینده سینی اینقیلابی کومیتته حورمتله قارشیلادی. او، ساریوز، هوندور و عصبی بير آدام ایدی. آنجاق صیفتیندن گولوش اکسیک اولموردو. فارس دیلینده دانیشا بیلیردی.

قولام ایله تانیش اولدوقدان سونرا اونون اینینده کی قالین سیریقلیا باخیب تعجوب اتدی، اساس مقصدینی هله لیک گیزله دیب سوروشدو:

— قولام سیزسینیز؟

— بلی، منم، — قولام جاواب وئردی.

— من سیزی اورتا عصرلرین میلی قهرمانی کیمی طنطنه لی پالتاردا، موحافیظ لرین آراسیندا، اسهابه لری ایچینده هوکموروان بیر شخص تصور ائدیردیم. آنجاق سیز چوخ ساده گورکمه سینیز!

قولامین گوی گوزلری پاریلدادی، آنجاق احتیاطی الدن وئرمه دی:

— من خالقین و اینقیلابین اوغلویم، جناب.

— یاخشی، دئیین گوروم، بو سیلاحلاری کیمدن عالییسینیز؟

— تورکییه دن.

— تورکییه سیزه نییه سیلاح وئیر، نه مقصدله؟

— اونلارین مقصدینی من بیلیمرم، آنجاق آذربایجان خالقینی سیلاح الدهه ائتمه سیندن مقصدی میلی آزادلیق الدهه ائتمکدیر.

— سیز میلی آزادلیغی نئینیرسینیز؟

— میلی آزادلیغی یئیه جیک، — دئییه قولام اونا ایستتهزا ایله باخدی و دوداقلتی گولدو».^{۷۵}

گوروندویو کیمی، سوهراب طاهیر چاغداش گوئی آذربایجان موهاجیرت نثری نین کیچیک ژانرلاریندا وز قلمینی اوغورلا سیناقدان کئچیرمیش و گوزل بدیعی اورنکلر یاراتمیش باجاریقلی صنعتکارلاریمیزدان بیریدیر.

«جنوبی آذربایجان یازیچیلاری نین ادبی مجموعه سی» کیتابینا داخیل اولان حکایه لر

موهاجیر یازیچیلارین یارادیجیلیغیندا حکایه ژانری اساس اعتباریله حمزه فتحی خوشگیناییده آز-چوخ سیستئملی خاراكتئر داشیسا دا، بیر سیرا باشقا مؤلیفلرین ده بو ژانردا قلملرینی سینادیقلارینی گورمک اولار. «آذربایجان» قزئتتی نین نشر اتئدیگی «جنوبی آذربایجان یازیچیلاری نین ادبی مجموعه سی»نده شاعیرلرله یاناشی، نائیرلرین ده حکایه لریندن اورنکلر وئرلیمیشدیر. بورایا فتحی خوشگینایی نین، عباس پناهی نین، حمید محمدزاده نین، فیروز صادیقزاده نین، محمد رضا عافیتین و محمد داداشزاده نین حکایه لری داخیل ائدیلمیشدیر. بو حکایه لرده موهاجیر نثرینه و خصوصی حالدا بو نثرین حکایه ژانرینا مخصوص اولان اساس وزلیکلر وز عکسینی تاپمیشدیر.

حمزه فتحی خوشگینایی نین و عباس پناهی نین حکایه لری خصوصی اوچئرکده یازیچیلارین یارادیجیلیغی نین عمومی کونتئکستینده تحلیل ائدیلدیگیندن، یالنیز دیگر دورد مؤلیفین حکایه لرینی آراشدیرماقلا کیفایت-لعهنه جگیک.

حمید رضا اوغلو محمدزاده ۱۹۲۴-جو ایل مارت آیی نین ۱۸-ده تبریز شهرینده آنادان اولموشدور. ایتیدای و عالی تحصیلینی تبریزده آلاندان سونرا بیر مدت اردبیلده موعلیم ایشله میشدیر. ادبی یارادیجیلیغا ۱۹۴۶-جی ایلهده تبریزده نشر ائدیلن «زاد میلّت» و «جاوانلار» قزئتلرینده پوبلیسیستیک یازیلارلا باشلامیش ع.محمدزاده باکییا موهاجیرت ائتدیکن سونرا حکایه لری «پیونئر» و

«آذربایجان» ژورناللاریندا درج ائدیلمیش-دیر. آذربایجان دیلینده «حکایه لر» (۱۹۵۷)، «فوتبول» (۱۹۵۹)، «ایلک محبت» (۱۹۶۷)، «تبریز خاطرله لر» (۱۹۷۸) کیتابلاری نین مؤلیفیدیر. بو کیتابلاردا توپلانمیش حکایه لرینده حمید محمدزاده گوئیده کئچیردیگی حیاتین آجیلی-شیرینلی خاطرله لرینی، خالقین آزادلیق عزمینی و ایراده سینی بیر یازیچی سریشته سی ایله اوخوجولارینا چاتدیرماغا نایل اولموشدور.

حمید محمدزاده ۱۹۴۷-جی ایلدن باکیدا فعالیتینی داوام ائتدیرن جنوبی آذربایجان یازیچیلار جمعیتی نین آکتیو عوضولریندن بیر کیمی ادبی موحیطده چوخ یاخیندان ایشتیراک ائتمیشدیر. سونرالار علمی فعالیتته قوشولموش ه.محمدزاده اساسن م.ف.آخوندزاده ایرثی نین تدقیقی ایله مشغول اولموش، فیلولوگیا علملری دوکتورو علمی درجه سینی آلمیش، پروفئسسور وظیفه سینه قدر یوکسلمیشدیر. ۱۹۷۹-جو ایل اینقیلابیندان سونرا وطنه - گوئی آذربایجانا قایتمیش، اورادا دا وفات ائتمیشدیر.

ح.محمدزاده نین مجموعه یه داخل اولان «میلی مئیدان» حکایه سی (۱۳۳۷ ه.ش.) موهاجیرت نثری نین «موهورونو» - اوتوبیوگرافیک-خاطرله حکایه سی نین اساس جیزگیلرینی وز اوزرینده گزیدیریر. کیفایت قدر ایریحجملی اولان بو حکایه ده شاه رژیمنی نین وزباشینالینی ایله میلی حوکومتین قیسا، لاکین اونودولماز گونلری قارشیلانمیشدیریلیر و مؤلیف او بویوک گونلر اوچون نوستالژی دوغولارینی گیزلتمیر. حکایه نین قهرمانی ناموسلو-غئیرتلی، هجر جورأتلی بیر تبریزی آدری قادینی - گولسوم باجیدیر. آنجاق حکایه بیرباشا اونون اوبرازی نین تصویری ایله باشلامیر؛ مؤلیف ادبی پریوم ایشلده رک بونا دولایسی یوللا گلیر.

مونارخیا رژیمنی نین گوستریشی ایله اوزونو مدنی گوسترمک ایسته ین تبریز حوکومت باشچیلاری و قوللوق آداملاری گولستان مئیدانینا گزیتتیه

چیخمشلار. آن-جاق هر زامانکی گزینتیدن فرقلی اولاراق، اونلارین قارشیسینا آغیر بیر شرط قویولموشدور: اونلار آروادلارینی دا اوزلری ایله گزینتییه چیخارمالی، هله بو آزمایش کیمی، آروادلار هم ده اوزواجیق اولمالیدیرلار. بو آغیر شرطدن «حیلئه-شریه» ایله چیخان تبریز بویوکلری نین بعضیلری وز آروادلارینی دئییل، موزدلا توتولموش سفیل قادینلاری اوزو آچیق مئیدانا چیخاریرلار. یازیچی بو گزینتی نین هئچ ده أوروبا مدنیتی علامتی دئییل، گوجله حیاتا کئچیریلیمیش بیر فارس-گولونج تاماشا اولدوغونو چوخ اوستالیقلا تصویر انده رک یازیر: «اوجلجه رئیسیر، سونرا قوللوقچولار، لاپ آخیردا آژانلار وز آروادلاری ایله قول-قولا وئریب باغا داخل اولدولار. قادینلاردان هئچ بیرى باشینی قالدیریب ایره لیه و یا اطرافا باخمیردی، هامیسی باشینی آشاغی سالیب حدسیز بیر ایکراه و چیمچشمه ایله باغین اورتاسینا طرف گئیدردی. رئیسیرلین و یوکسک روتبه لی قوللوقچولارین آروادلاری یاخشی گئینمیشدیلر، کاسییلارین ایسه پالتاری اوز گورکملری کیمی سولغون ایدی... بوتون بونلار ندنسه آداما ماسکالی کارناوالی خاطر لادیردی».^{۷۶}

آنجاق مؤلفین دقیق ایفاده سی ایله تقدیم ائتدیگی کیمی، بو، شن بیر کارناوال دئییل، کدرلی بیر شوودور. کارناوال ایشتیراکچیلاری نین اوزو کیمی، تاماشاچیلار دا گولمکدن داها چوخ حیددت و تأسوف حسی کئچیریلر. ائله حکایه نین قهرمانی گولسوم باجینی دا ایلك دفعه بو تاماشاچیلار آراسیندا گوروروک. گولسوم باجینی و اونون رفیقه سینی دوشوندورن اساس مسله - چارشابسیز کاسیب قادینلارین آجینا جاقلی گورکملریدیر. گولسوم باجی نین چارشاب باره ده فیکیرلیندن سونرا مؤلف اونون اوزونو ده تقدیم ائدیر: «تبریزین کوچه باغ محله سینده گولسوم باجینی تانیمایان اولمازدی. چونکی محله ده هئچ بیر ائوین خئیری-شری اونسوز کئچمزدی».^{۷۷}

گولسوم باجی ائل آدامیدیر و ائلین دردی - اونون دردیدیر. ائلین دردی ایسه حاضرکی آندا حوکومت طرفیندن چادرانی آتماق امری نین وئرلمه سیدیر. اولجه گولسوم باجی بونو بیر علامت - قئیب اولموش ایمامین ظوهورو کیمی باشا دوشور و بئله ده تبلیغ ائدیر و او قدر جانلی شکیلده تصویر ائدیر کی، حتی وزو ده وز سوزلرینه اینانیر. آنجاق اوزو آچیق قادینلارین کیشیلرله قول-قولا وئریب گولستان باغیندا سئیره چیخدیقلارینی و ایمامین ظوهور ائتمه دیگینی گورن گولسوم باجی نین اورگی نین درینلیکلرینده بیر شوبهه توخومو باش قالدیریب جوجرمه یه باشلاییر. لاکین سون نتیجه ده گولسوم باجی یئنه ده حیرصینی مظلوم بیر قادینا - جاماعاتین طعنه لی باخیشلاریندان چاشراق آرخا بیخیلیب عمومی گولوش اوبیئکتینه چئوریلیمیش گلینه قارشی یونلدر. ائله بو زامان آژان «اری» ده قادینی ترک ائدیب گئدیر و قادی نین چیخیلماز وضعیتیه دوشدویونو گوردوکده گولسوم باجی یئنه ده اونا قاهمار چیخیر، جاماعاتین آراسیندان کئچیریب ائولرینه قدر موشایعت ائدیر. آنجاق «ئو» چاتدیقا گولسوم باجی آنالاییر کی، پوزغون بیر قادینی حمایه ائدیرمیش و هیددتله نیر. حکایه نین بو ائپیزودوندا ح.محمدزاده قادینلا گولسوم باجی آراسیندا گرگین بیر پولئمیکا آپاریر و چاغداش سوسیال تئرمینله ایفاده ائتسک، گئندئر پروبلئمی باره ده وز فیکیرلرینی آچیقلااییر. گولسوم باجی هر شئی سویئکتیو عامیله باغلااییر؛ هر کسین تمیزلیگی نین یالتیز وزوندن عاصیلی اولدوغو فیکرینی ایره لی سورور. اونون اوپونئنتی زهرا-اشرف ایسه قادینلارین پروبلئلری نین حلل ائدیلمه مه سینده جمعیتن ده گوناهاکار اولدوغونو وورغولایاراق دئییر: «قوی آلاده شاهید اولسون کی، منیم ائویم، بیر ده بیر تیکه چورگیم اولسایدی، منی بیر یئرده ایشله دن تاپیلسایدی، بو چوخوردا قالمادیم».^{۷۸}

بو سوزلر، البته، اورگیومشاق، ائل دردینه بیگانه اولمایان گولسوم باجییا وز تاثیرینی گوستریر و یازچی سوندا اونون پشیمانچیلیغینی صمیمی سوزلرله قلمه

آلير: «يولدا زهرا نين طالعيي حاقيندا درين-درين دوشونجه لره دالدى. اونا دئديگى آغير سوزلردن پئشيمان اولدو. اوزونو مذمت ائيله دى. او، بير بدبخت قادی نين اورگينه ديدیگينه گوره اوزونو قلوبن موقصير سايردى».^{۷۹}

گولويستان باغينداكى گزيتتى نين سحرىسى گونو چادرالارى قوپارماق امرى آلمايش آژانلار تبريز كوچه لرینده چادرالى قادینلارى «اويلاركن» بو «وو» لاردان بيرى ده گولسوم باجى اولور. لاکين گولسوم باجى وز فراستى و جسارتى سايه سينده اوزو «اوو» دان «اووچو» يا چئوريلير. بورادا يازيچى كيچيک بير بديعى دئتالين كومگيندن اوغورلا ايستيفاده اتميشدير. بو دا گولسوم باجى نين يودوغو پالتارلارى سويا چکک اوچون چئشمه يه گئتمه سيندن سونرا قاييداركن پالتار دويجله ين آعاجين پالتارلارين اوستونده اولماسيدير. محض بو بديعى دئتال گولسوم باجى نين آژان اوزرينده كى قلبه سيني تامين ائدن اساس عاميله چئوريلير. البته، بورادا موهاجير يازيچى نين سوسياليزم رئاليزمى مئتودونون تاثيرى آلتيندا آژا نين ايرنج كاريكاتوراسيني ياراتماق عوهده چيليگيندن ده يان كئچه بيلمريك. بئله كى، آژان مطلق منفى اوبراز اولمالى، هر جور چير كينليگين، عئيبجرليگين و معنوى اخلاقسيزليگين سيموولو اولمالى ايدى و ائله بئله ده اولور. «آژان گولسوم باجى نين سويوقدان قيزارميش اتلى قوللارينا ائتهتراصلى نظرلرله باخاراق الينى اوزون قارا بيغلارينا چكدى و قيگيلميش گوزلرينى گولسوم باجى نين گوزلرينه زبيليه رك: «حيف دئيبيل بو گوزل قوللارى چادرا آلتيندا گيزله بيرسن؟» دئدى و حيله گرجه سينه گولومسه دى».^{۸۰}

«هجر غئيرتلى» گولسوم باجيني طبعى حاليندان چيخارماق اوچون بو ناموسسوز سوزلرين حددن آرتيق اولدوغونو دئمه يه احتياج يوخدور. گولسوم باجى نين سونراكى حرکتلى ده آذرى قادينى نين ميللى تعصوبونو چكن اوخوجونو سئوينديرمه يه خيدمت ائدير: «آژان چادرانى بو قدر آسانليقلا اله كئچيرمه سيندن سئوينه رك اونو ساتماق باره سينده فيكيرلشديگى حالدا وز

یولونو توتوب گئتمه یه باشلادی. لاکین گولسوم باجی یئره قویدوغو جامی گوتورمه دی. او، پالتار دویجینی چکیب چیخارتدی. بیرجه آندا آزا نین اوستونو آلدی. هراسان گئری دونن آزان گولسوم باجی نین دویجی نین بیرجه ضربه سیله گیجه لیب صندله دی. اونون گوزلری آخدی و اوزونو ساخالایا بیلمه ییب یئره ییخیلیدی. گولسوم باجی هوشونو ایتیرمیش آزا نین قولتوغوندا قالمیش چادراسینی اوز باشینا سالدی، پالتار جامینی گوتوروب ائوه طرف گئندی».^{۸۱}

گولسوم باجی نین خاراکتئرینده کی قورخمازلیغی داها دریندن آچماق اوچون یازیچی اونو اری بننا اوستا علی ایله ده قارشیشلاشدیریر و بو دفعه ده طبیعی کی، اوستونلوگو گولسوم باجییا وئیریر. آیدیندیر کی، رئال دوشونن و حوکومتدن، گئرچک حاکیمیت طرفیندن موعین ائدیلمیش قانون-قایدالاردان قورخان اوستا علی نین موقابیلینده گولسوم باجی نین جسارتی مئخانیکی قهرمانلیق آکتی کیمی سسله نیر:

«سنین کیمی قورخاق کیشیلر اولماسایدی، قولاغیمیزین دیبینده، شهریمیزین لاپ گوزونون ایچینده او قدر بدبخت آروادلار، قیزلار چوخورلاردا دوشوب ذلیل قالمادیلار. هامی منه آفرین دئییر، اما سن قورخوندان نانه یارپاغی کیمی اسیرسن».^{۸۲}

دوغرودان دا، اوستا علی کیمی طبیعی اویرازلار سوسیالیزم رئالیزمی نین سونی بالاسی گولسوم باجیلارا قارشی چوخ عاجیزدیرلر؛ چونکی هر شئیدن اول، مؤلیفین اوزو و قلمی اونلارین طرفینده دیر. بئله اولان حالدا اوستا علیلر اوز حیاتیلیکلریله نه آنده بیلردیلر؟ آنجاق یئنه ده بیرلشدیریحی حلقه کیمی زهرا اونلارین آراسینا گیریر و اوستا علی نین زهرا نین طالعیی باره سینده کی ناراحتچیلیغی گولسوم باجینی دا لاقئید بوراها بیلیمیر.

«اوستا علی نین بو سوزلری گولسوم باجییا او قدر تاثیر ائندی کی، ائله بیل اونون باشینا بیر قازان قاینار سو توکدولر. اونون گوزلری قارالدی، دیزلری اسدی. اوستا علی اونون بو حالتیندن اولدوقجا تعجب‌بلندی».^{۸۳}

عومومیتله، سوسیا‌لیزم رئالیزی پرینسپیی نین شرط‌لرینه رغمن، گولسوم باجی نین دینامیک بیر اوبراز اولدوغونو قبول ائتمک مجبوریتیندیک. گولسوم باجی نه قدر موثبت اوبراز پلانیندا وئرلمک ایستسه ده، سون نتیجه ده رئالیست تصویر اوسلوبونون کومگیله اوندا داها چوخ صمیمی جیزگیلرین اوستونلوک تشکیل ائدیگینی، سخنماتیزمین موعین قدر آرادان قالدیغینی گوروروک.

عومومیلیکده گوتوردوکده ایسه گولسوم باجی سخنماتیکلیکدن اوزاق بیر صورت کیمی نظر-دیقتی جلب ائدیر. اونون حددن آرتیق ائموسیونالیغی دا بو جهتین گوجلنمه سینه خیدمت گوسترمکده دیر.

او قدر ده محصولدار ادبی فعالیت گوسترمه یین فیروز صادیقزاده حکایه لرینی اساسن «دادرس» ایمضاسی ایله قلمه آلمیشدیر. مجموعه ده اونون کیفیت قدر ایری-حجمی «بیچاق سومویه دایاناندا» حکایه سی وئرلمیش-دیر. بو حکایه نین ده موضوعو گونئی آذربایجانداکی وطنپرور آذربایجانلیلارین دوزولمز حیاتیندان بحث ائدیر. حکایه نین سوژتتی ایری مولکدار حسن خان ضرغام ایله کندلی جاوان محمد آراسینداکی کونفلیکت اوزرینده قورولموشدور. شاهلیق رژیمی دوورونده وز کندیلرینه اولمازین ظولم و زوراکلیقلار ائدن، بیر چوخلارینی گونون گونورتا چاغی دویه-دویه اولدورن حسن خان محمد آدلی جاوان بیر کندلی نین قاراگوز آدلی آتینا تاماه سالیر، اونو اله کئچیرمک ایسته بیر. لاکین آرتیق ایستیداد ظولموندن جانا دویموش کندیلر آغلارین قارشیسیندا موطیع قول اولماق ایستمیرلر، موختلیف تشکیلاتلاردا بیرلشه رک، آزادلیق اوغروندا مباریزه یه قوشولورلار. محمد ده تورپاق و آزادلیق اوغروندا مباریزلر جرگه سینده دیر. آنجاق او، وز دوغما کندی نین نیجاتی نی تبریزده گورور و

آذربایجان نین بو قدیم مدینت مرکزینه، آزادلیق اوغروندا گورکملی موهاجیدلر یئتیر-میش بو شهره جان آتیر، وز نیشانلیسی گوزل رعنانی دا وزو ایله آپارماق ایسته بیر. بیر حادثه اونون بو نیتینی داها دا تزلشدیریر و مجبوریت شکلینه سالیر. حکایه نین سیموولیک عادی دا ائله همین حادثه ایله باغلیدیر. قاراگوزو محمدن زورلا آلماق کیمی چیرکین نیتینی حیاتا کئچیرمک ایسته ین حسن خان محمدین هیتینه سوخولوب آتی گوجلہ آپارماق ایسته ینده آرتیق محمد دوزمور، حسن خانی دا، اونون یالتاق قویروقبولایانی اولان موباشیر ولینی ده شیلکوت ائدیر و قونشولاری نین مصلحتی ایله نیشانلیسینی دا گوتوروب تبریزه یوللانیر.

حکایه نین پرولوقو و ائپیلوقو دا آزادلیغا دوغرو یئل کیمی شیغیان قاراگوزون، محمدین و اونون نیشانلیسی نین تصویری ایله باشلایب بیتیر.

«تبریزین کسه یولوندا گورونن آغ آتلی قیزاران اوفوقه - گونشه دوغرو اوچورموش کیمی چاپیردی. قارا گئیملی آتلی نین قوووتلی، جانلی قوللاری آراسیندا گوزل بیر قیز گورونوردو. قیزین اوزون قارا هوروکلری دوشلری آراسیندان سالاناراق آتین بوینونا دوشموشدو. الینده کیچیک بیر باغلاما واردی. اونلار یئل کیمی اوچور، بعضن ده دونوب هیجانلی نظرلره گئرییه - یولا باخیردیلار...»^{۸۴}

عومومیلیکده گوئی آذربایجان موهاجیرت نثرینه خاص اولان خاراکتئر یارادیجیلیغینداکی سخماتیکلیک بو حکایه یه ده وز تاثیرینی گوسترمیشدیر. ایستر منفی، ایسترسه ده مثبت قهرمان جانلی اینسانلاردان داها چوخ، اوز سینفلری نین سیموولو کیمی تقدیم ائدلمیشدیر. بو تقدیمات قهرمانلارین ظاهیری پورترتئینده ده اوزونو گوستریر. اگر مثبت قهرمان بویلو-بوخونلو، ائلیکورک، مرد چوهره لی، ایری قارا گوزلو، بیر سوزله اولیمپ تانریلاری قدر قوصورسوز تصویر ائدیلیرسه، منفی قهرمان بوتون عئیبجریکلری وز اوزرینده

جمله مه سي ايله «اويون» بيلر. مثلن، حسن خا نين ظاهيري و داخيلي پورترٲتينه نظر سالاق: «خا نين قارايا چالان اوتانماز اوزو، دووره سي قيريشيقلارلا احاطه اولونموش گوزلري نين ايفاده سي ايلك باخيشدا مهممه ده غريبه و بير آز دا واهيمه لي گوروندو. بو گوزلرده نه ايسه آداما ان عزيز و قيمتلي، حتى تسلي اولان هر شئي، هر شئي آمانسيز جاسينا قامارلاماق ايسته ين بير ائٲتيراس، سويوق بير ايشيق گوردو. آغا نين چيگينلري دار، دار قارني ايسه اتلي و ايري ايدي...»^{۸۵}

منفي قهرمانا وز مؤليف تئندئسياسيني و كسكين نيفرتيني گيزلتمك ايستمه يه ن يازيچي حتى خا نين گوزل-گويچك آروادي نين دا اوندان ايبيرنديگيني خصوصي بير لذت حسي ايله تصوير ائدير.

اوز جسارتلي و قورخماز سوزلري ايله حسن خاني مغلوب ائدن محمدن بو قبله سي يازيچي نين اورگيني سويوتمور و او، شر قوووه ني هم ده فيزيكي جهندن جزالانديرير. اونو دويوب پئي نين ايچينده هوشسوز وضعييتده بوراخان محمدن حركتيني حتى آناسي دا بيه نير، اونا خئير-دوعا وئرير.

بئله ليكله، جنوب موهاجيرت نثري نين بير چوخ اورنكلرينده گوردويوموز شرين خئير قوووه لر طرفيندن جزالانديريلماسي كيمي او قدر طبعي ايشلنمه ميش موتيو بورادا دا فينالين اساسيني تشكيل ائتمكده دير. بو ايسه، جنوب يازارلاري نين موهاجيرت حياتيندا تابئ اولدوقلاري و رهبر توندوقلاري سوسياليزم رئاليزمي پرينسيبي نين حياتي اينقيلابي اينكيشافدا وئرمك، اثرلري نيكيين سونلوقلا بيتيرمك پرينسيپلري نين بدعي جهندن رئاللاشديريلماسيندان ايره لي گليردي.

«مجموعه» محمد رضا عافيتين «گيزلي كيتابلار» و يا ميرزه صادق «حكايه سي ايله نثر اورنكلري نين نشريني داوام ائديرير. حكايه ميرزه علي اكبر صابيرين:

جوتچو باباسان، بوغدانی وئر، داری یئیرسن،
سو اولماسا قیشدا اریدیب قاری یئیرسن! -

بیتی نین ائیقراف وئرلمه سی ایله باشلانیر.

م.عافیت ۱۹۲۶-جی ایلده مرند شهرینده دوغولموش، اورتا تحصیلینی ده همین شهرده آلمیشدیر. ایلك گنجلیک یاشلاریندان خالق آزادلیق حرکاتینا قوشولموش و نتیجه ده وطندن دیدرگین دوشه رک موهاجیر حیات یاشاماغا مجبور اولموشدور. شیمالدا بیر سیرا قزئت و ژورناللاردا کیچیک حکایه لرله چیخیش ائدن یازیچی ۱۹۵۸-جی ایلده «آلوو» ادلی حکایه لر کیتابینی چاپدان بوراخمیشدیر.

مجموعه ده م.عافیتین ایکی حکایه سی وئرلمیشدیر کی، بونلارین هر ایکیسی میلی حوکومتین دئورلمه سیندن سونرا گوئی حیات ی نین آجی فاجیعه لریندن بحث ائدیر. بیرینجی حکایه وطنپرور بیر میرزه نین - میرزه صادیغین خالق قئیدینه قالماسیندان، اونون مرند اهلینه پولسوز عریضه یازماسیندان و بو عریضه لرده بویوک ساتریک شاعیریمیز صابیرین دلی ایله آذربایجان کندیلیری نین آجیناقلی حیاتینی تصویر ائتمه سیندن بحث ائدیر. صابیرین یوخاریدا ائیقراف وئرلمیش بئیتینی ایچینه آلان بیر شیکایت عریضه سی مرکزین مرندین پولیس ایداره سینده گوندریلدیکدن سونرا میرزه صادیق حبس ائدیلمه، اونون دوکانیندان تاپیلان «هوبهوپنام» کیتابی یاندریلیر، آنجاق بونونلا آژانلار و پولیس رئیس هئچ ده وز مقصدلرینه نایل اولمورلار؛ عکسینه، اهالی آراسیندا صابیرین شعرلری داها گئیش یاییلمیر.

داها ایری جملی اولان ایکینجی حکایه «بیز یئنه ده قاییداجاغیق» آدلانیر و حمید محمدزاده نین «یوردسوزلار» حکایه سی نین سوژئتینه یاخین بیر موضوعدا قلمه آلمیشدیر. آنجاق «یوردسوزلار» دان فرقلی اولاراق، بو حکایه ده تصویر

اٲدیلن مظلوملار وز دوغما وطنلریندن ایرا نین ایلان مله ین چوللرینه سورگون اٲدیلن زاوالیلاردیر. حکایه نین منفی قهرمانلاری دا بیر-بیرینه چوخ بنزه بیر؛ اونلارین هر ایکسی دونیوی اٲهتیراسلارین، وحشی اینستینکتلرین الینده اسیردیرلر و اٲله بو دا اونلارین محوینه سبب اولور. حتّی هر ایکی حکایه ده تسویر اولونان طبیعتین سرتلیگی بیر چوخ جهٲدن بنزدیر. سانکی آزادلیق عاشیقلری نین عاییله لرینه داها چوخ عذاب وئرمک اوچون شاه رٲئیمی نین مأمورلاری اونلاری قصدن ان چووغونلو-بورانلی، شاختالی گونلرده سورگونه گوندرمکدن خصوصی بیر حئیوانی حذ عالیزلار. هر حالدا حکایه نی اوخودوقجا اورادا تصویر اولونان منفی اوبرازلارین هٲچ بیر اینسانی دوغویا مالیک اولمادیغی فیکرینده اوخوجونون قطعیٲی موحکمله نیر. شره قارشی قورخمادان چیخیش اٲدن اوبرازلارین آراسیندا اعدام اٲدیلیمیش فدای باشچیسی مورادین آروادی فریده و آزادلیق اوغروندا مباریزه یولوندا باشی موصیتلر چکمیش، خیابانی حرکاتی نین ایشتیراکچیسی اولموش و اون ایل حبسده یاتمیش قوجا پولاد ه می دیقتی چکیر.

حکایه ده موٲبٲ قهرمانلار اولان فریده ایله مورادین حیاتی نین قیسا زامان کسبگی عرضینده بیر-بیرینی عوض اٲتمیش، آنجاق بیر-بیریندن کوکلو شکیلده فرق‌لن اوچ مرحله سی بدیعی زامانی تشکیل اٲدیر. بیرینجی مرحله ده قونشولوقدا یاشایان و بیر-بیری ایله اولفت باغلایان ایکی گنجین ایکیلیک، قایغیسیز حیاتی تصویر اٲدیلیر. سٲوگیلیر کاسیب اولسا دا، صمیمی بیر عاییله حیاتی قورورلار. دٲمو-کراتیک حرکاتین گٲنیشلنمه سی و میلی حوکومتین قورولماسی ایله بو جور کاسیب عاییله لر چوخ قیسا بیر خوشبختلیک سوره سی یاشاییزلار. ایرتیجا همین خوشبختلیگی تٲز بیر زاماندا یئرله یٲکسان اٲتسه ده، اونون خاطرره سی اورکلرده ابدی قالیر و هر نسیل یٲنیدن اونون اوغروندا جانینی قوربان وئرمه یه حاضر اولور.

یازیچی بورادا ایکی حیات طرزینی، ایکی دونیاگوروشونو، ایکی اخلاقی قارشیلشدیریر و طبیعی کی، قلبه نی شره دئییل، خئیره وئریر، اونو قات-قات گوجلو دوشمنین مئیدانیندان اوزواغ، آلتیاچیق چیخاریر. بو ایکی قوووه نین ضیدیتلری نین باریشمازلیغینی اونلاردان بیرری نین فیزیکی محوی ایله باشا چاتدیران یازیچی، همین قوووه لره وز موناسیبتینی بئله ایفاده ائدیر: «فریده چپ قوربا نین توفنگینی الندن قاپیب آلدی و قونداغی ایله تپه سینه بیر-ایکی ضربه ائتدیردی. وکیلباشی آدیغی ضربه دن هوشونو ایتیردی. فریده اینتیقام اللرینی وکیلباشی نین بوغازینا کئچیردی. بو ایکی بیر-بیرینه دوشمن آدامین بوغوق سسلری و هنیرتیلری کوله یه قاریشاراق گئریه، اوزاقلارا گئدیردی. بو دهشتلی دیوش سنگرینده ایکی قووو: خئیرله شر، گوندوزله گئجه، آزادلیقلا اسارت و نهایت فریده ایله چپ قوربان اوز-اوزه گلیمشدی».⁸⁶

بو حکایه ده ده اوخوجویا نیکین سونلوق بخش ائتمکده یازیچی موعین قدر سخاوت گوسترمه یه چالیشمیش و بونا نایل اولموشدور. سویوقدان دونان و آنا نین آرتیق ولدویونو ظن ائدن کورپه یادیگارین ساغ قالماسی، ائلجه ده فریده نین سون دفعه مرنده باخاراق وطنله ویدالاش-ماسی ائپیزودوندا بیر داهایا گوروشمک اومیدینی ایتیرمه مه سی - اثرین بو فونکسییاسینا خیدمت ائدن بدیعی دئتاللدیر. «وز وطنی ایله آخیرینجی دفعه ویدالاشدیغی اوچون فریده نین گوزلری نین یاشی آخیردی. لاکین بو حسرت دولو گوزلرده بیر اومید وار ایدی. فریده یادیگاری اللری اوستده یوخاری قالدیراراق:

— الویدا، دوغما مرند! الویدا، آنا وطن! بیز یئنه ده سنین دوغما قوجاغینا قاییداجاغیق! — دئییب باشقا بیر سمته اوز توتدو».⁸⁷

«مجمو» نین نثر حیصه سی محمد داداشزادنین «سوبه ایشیغیندا» آدلی اوتوز بئش صحیفه لیک ایری حجملی حکایه سی ایله قاپانیر.

محمد داداشزاده ۱۹۲۷-جی ایله تبریز شهرینده آنادان اولموش، ۱۹۴۶-جی ایلدن آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین عوضوو کیمی اجتماعی-سیاسی فعالیت گوسترمیشدیر. ادبی یارادیجیلیغا ۱۹۵۲-جی ایلدن باشلامیشدیر. اونون «رشید» و «سوبه ایشیغیندا» حکایه لری، «ایریلیق» ادلی پووئستی چاپ اولونموشدور.

«سوبه ایشیغیندا» حکایه سی میلی حوکومتین دئوریل-مسیندن سونراکی ایکینجی ایله وطنپرور قوووه لرین وز مباریزه لرینی داوام ائتدیرمه سی موضوعوندا قلمه عالینمیشدیر. آنجاق حکایه ده هم ده محبت موضوعو، قاراگوروهلا مباریزه موضوعو دا ایکینجی پلاندا وئرلیمیشدیر. حکایه نین قهرمانلاری - صلح اوغروندا مباریزه جمعیتی نین عوضولری ایکی ایل اول زیندانا سالینمیش یولداشلارینی آزاد ائتمک اوغروندا چالیشیرلار. دوغرو دور، بو، گیزیلی تشکیلات دئییلدیر، آنجاق هر حالدا حوکومت قووولری ده گیزلینجه اونلاری ایزله بیر و فعالیتلری نین او قدر ده گئنیشنمه سینه ایمکان وئرمه مه یه چالیشیرلار.

بو حکایه تاریخی حقیقتلره داها چوخ صادیقلیگی و دشمن طرفی ده آغیللی، تدبیرلی گوسترمه سی ایله موهاجیرت نثرینده بلکه ده اونیکال موقئ توتور. بو باخیمدان سیتاد (وردو قرارگاهی) رئیس اوبرازی وز طبیعیلیگی و گئرچکلیگی ایله داها چوخ سترئوتیپ و شابلون خاراکنتری داشیبیان، قورو جیزگیلرله تقدیم ائدیلمیش اینقیلابچی اوبراز-لارینی کولگه ده قویور. صلح طرفدارلاری نین نومایشینی داغیتماق اوچون پولیس رئیس نین سیلاحلی عسکرلر ایسته دیگینی دئین سرگرده موراجیعتله اوردو کوماندانی بئله دئیر:

— سرگرد، سیز هله آذربایجاندا تزه سینیز. شرایطن باش چیخارماق لازیمدیر. بورا تټهران دئیل... گوردویون بو آداملار دفعه لرله قانلی صحنهلر گوروبلر.

بونلارین هر تک-تکی نین اورگینده آنا، آنا، اوغول، قارداش یا دا باجی اینتیقامی شوله چکیب یانیر».⁸⁸

بو جهندن حکایه ده تصویر اولونموش حادینه لرین آرتیق یئنی بیر دوراندا، آچیق-آشکار قتل و قارتلرین مومکون اولمادیغی، اوزده بئله اولسا، حوکومتین اوزونو دئموکراتییا و صلح طرفداری کیمی گوسترمه لی اولدوغو بیر زاماندا باش وئردیگینی گوستریر. اگر میلی حوکومتین سوقوتوندان بلا واسطه سونرا آمئریکا حربی آتاشئسی تبریزین پولیس ریسینه دئموکراتلاری قوربان کسمگی تووصییه ائدیرسه، آرتیق ایکی ایلدن سونرا اونلار داها احتیاطلی داورانماغا، داها سویوققانلی مصلحتلر وئرمه یه مجبور اولورلار.

حکایه ده یازیچی بونو یئنه ده قوشون باشچسی نین دلی ایله ایفشا ائدیر: «خئیر، خئیر، منتظیر اولمایین. موسلح سرباز گوندریلمه سی یاخشی دئییلدیر. پولیسر کیفایت ائدر... خئیر، بیر گولله ده بئله آتالیماملیدیر. سیز خفیبیه مأمورلارینا سرنجام وئرین، گئدیب جاماعاتین ایچینه سوخولسونلار، ناطیق و دسته باشچیلارینی قئید ائتسینلر... جمعیتین قیریلماسی داها یاخشی. آنجاق حوکومتین سییاستی بونا ضیدیر. حوکومت ایندی خالقین عا دیندان ایستیفاده ائتمک ایسته ییر...»⁸⁹

«سوبه چاغیندا» حکایه سی سئترئوتیپ سوژئت اوزره اینقیلابچی قوووه لرین تاکتیکی قلبه سی و عکسینقیلابین مایماق مغلوبیتی ایله سوسیالیزم رئالیزمی یارادیجیلیق مئتودونون طلبلرینه جاواب وئرسه ده، یوخاریدا گوستردیگیمیز کیمی، بوتوولوکده حکایه ده رئالیست عونصورلرین و حیاتیلیگین گوجلو اولماسی اونون جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثرینده خصوصی موقئی قازانماسینا سبب اولموشدور.

اونو دا قئید ائتمک یئرینه دوشردی کی، کئچن عصرین قیرخینجی ایللریندن اوزاقلاشدیقجا جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثرینده اینقیلابچی پافوسون و یاخین

غلبه نین، یوردا دونمه نین لاپ یاخینلاردا باش وٲر‌جگینه اومیدین بدیعی تصویری گٲتدیکجه اولزیبیر و اوز یٲرینی سرت حیات رٲاللیغی نین بدیعی- پوبلیسیست اینعیکاسینا وٲریر. بو باخیمدان گوٲئی آذربایجان موهاجیرت نٲری نین تاریخی اینکیشاف یولو - اینقیلابی روماتیکادان و سوسیالیزم رٲالیزمیندن گٲر‌چکلیگین اولدوغو کیمی درکینه و بدیعی عکسینه دوغرو آغریلی بیر یول کیمی قییمتلندیریله بیلر.

گونئی آذربایجان موهاجیرت رومانی

گونئی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتیندا اساس یئری پوئزیا توتسا دا، گوردویوموز کیمی، نثر نومولری ده، عرصه یه گلیمیش، خصوصن سون دوورلرده علی توده و سوهراب طاهیر کیمی شاعیرلرین یارادیجیلیغیندا خئیلی اینکیشاف اتمیشدیر. البته، نثرین ژانر تیپولوگیاسیندا ایستر سایجا، ایسترسه ده قویولان پروبلئمترین رنگارنگلیبینه گوره حکایه ژانری نین پروریئتت موقئده دوردوغونو دئمک آرتیق دیر. آنجاق رومان ژانری دا گونئی آذربایجان موهاجیرت ادبیاتیندا حمزه فتحی خوشگینابی، عباس پناهی ماکولونون یارادیجیلیغی ایله فورمالاشدیریلیمیش، سون دوورلرده ایسه سوهراب طاهیر طرفیندن اوریژینال اورنکلره داها دا زنگینلشدیلر یلمیشدیر.

حکایه و پووئستده اولدوغو کیمی، روماندا دا گونئی موهاجیر یازیچیلاری ایلك نوبه ده قوزئی آذربایجان ادبیاتیندا بو ژانرین ان یاخشی اورنکلری نین عنعنه لرینی داوام ائتدیرمیش، عئینی زاماندا روس و أوروبا رومانی نین اوغورلاریندان دا بحرلنمیشلر. آنجاق طبیعیدیر کی، قیسا بیر مدت عرضینده فورمالاشان و هله وز اوریژینال کونتورلارینی موعینلشدیرمه ین، وز مکتبینی یارادا بیلمه ین گونئی رومانی نینکی دنیا ادبیاتی، حتی قوزئی آذربایجان رومانی سوییه سینه قالخماقدان چوخ اوزاقدیر. بونا گوره ده تدقیقاتدا گونئی موهاجیرت رومانی آراشدیریلارکن اونون ادبییاتیمیزا وئرمه دیکلری و نوقصانلاری حاقیندا دئیل، نه

وئره بىلدىكلرى ھاقىندا چاغداش تفككور ايشىغىندا فىكىر سويله مه يه چالشاچاغىق.

حمزه فتحی خوشگینابی نین رومانلاری

چاغداش جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری نین گورکملی نوماینده لریندن بیری اولان حمزه فتحی نین رومانلاری دا چاغداش گوئی آذربایجان نثرینده حادیشه سوییه سینده دورا بیله جک اثرلدندیر. اوتویوقرافیک ماتریاللار اساسیندا یازیلیمیش «آتا» رومانیندا یازیچی داها چوخ اؤز حیات و مباریزه یولونون فونوندا بیر عایله نین، بیر کندین، نهایت، بوتؤو بیر اؤلکه نین طالعیوکلو پروبلئمیری نین بدیعی عکسینی وئرمه یه مووفق اولموشدور.

عومومیلیکده اثر سوسیالیزم رئالیزی متودونون طلبیری اساسیندا یازیلیمیش و زحمتکشلرین صینفی مباریزه سی نین، ائلجه ده موستملکه ظولمو آلتیندا ازیلن خالقلارین میلی آزادلیق مباریزه سی نین بدیعی عکسینی وئرمگی قارشیا مقصد قویموشدور. رومان کندین اربابی سولطانلا کندلیلر آراسینداکی باریشماز ضیدیتلرین تصویری ایله باشلاییر. کندی داها آسان ایداره ائتمک اوچون «آییر – بویور» سییاستیندن اوورولا ایستیفاده ائدن سولطان کندلیلر آراسیندا طایفا

داعواسی سالماقدان دا یارارلانیر. عومومیتله، سولطان تیپیک بیر تیران، دئسپوت کیمی تصویر اولونور؛ حمزه فتحی نین حکایه لرینده کی منفی قهرمانلار کیمی اونون دا هئج بیر مثبت اینسانی کئیفیتی یوخدور، ازازیل و قانیچن بیر یئرلی حاکیمدیر. اونون اولو جلال دا اؤز کیمی بؤیویور، امانسیز بیر سویوققانلیقلا اؤز ایتینی کۆرپه اوشاقلارین اوستونه قیسقیردیب اونلارین باورینی چاتلادیر...

یازیچی نین آتئیست گؤروشلری اؤز عکسینی بیر ده کندین سئیدلرینه موناسبتده گؤستریمیشدیر. بویوک آذربایجان شاعیری سئید محمد حوسئن

شهریارین دا منسوب اولدووو خوشگیناب سئیدلری نین کنده کی یاراماز فعالیتینی تصویر ائدن حمزه فتحی یازیر:

«سئیدلر قاراخانلی طایفاسی ایله علی اکبر لی طایفاسی آراسیندا گئدن عداوتی همیشه قیزیشدیرماوا چالیشاردیلار. شئیطان کیمی اورتایا دوشوب سؤز گزديرردیلر. خصوصن محرملیکده دوشمن طایفالار دستباشی اولماق اوچون بیر-بیرلری ایله دئیشر، سئیدلرین اورتایا دوشمه سی نتیجه سینده بو دئیشمه قانلی ووروشما ایله عوض اولاردی.»

رومانین اساس موثبت قهرمانی حمید یازیچی نین اؤز اوتوبیوقرافیک جیزگیلری اساسیندا قلمه آلینمیشدیر. آنجاق اثرده قارشیدورما حمیدله سولطان آراسیندا دئییل، حمیدله و اونون موباریزه یولداشلاری ایله رتئیم آراسیندا باش وئریر کی، سولطان دا بو رتئیمین تمثیل-چیلریندن بیر کیمی چیخیش ائدیر. بو ایسه یئنه ده سوسیالیزم رئالیزمی مئتودونون طلبلریندن ایره لی گلیر؛ ینی موثبت قهرمان اؤز شخصی اینتیقام حسی ایله دئییل، زحمتکشلرین منافعی اووروندا، بولشویک ایدئولوگیاسی اوغروندا موباریزه آپارمالیدیر.

روماندا محبت موتیوی ده ایشلنمیشدیر. اثرین قهرمانی، پرولتتار بین المیللچیلیگی بورجالرینا صادق اولاراق، بیر گیلک قیزی ایله سئویشیر و اونونلا ائوله نیر. البته، حمزه فتحی بلکه ده بو موتیوی اثرینه قصدن داخل ائتمه میشدیر؛ آنجاق هر حالدا رومانی اوخویارکن هر بیر کومونیست روحلو اثر اوچون واجیب ائلمئنتلردن اولان خالقار دوستلوو اویدورما سوژتینی دویماماق اولمور. آنجاق اثری سوسیالیزم رئالیزمی پریماسیندان قییمتلندیررکن بوتون بونلاری بیر مزیت کیمی قلمه وئریدیلر. خصوصی حالدا رومان حاقیندا مطبوعاتدا ریله چیخیش ائتمیش ت. موطللیموو یازیردی: «...حمزه فتحی خوشگینابی جنوبی آذربایجان کندلیسی نین معنوی اینتیباهینی، اونون وز حاقینی و حقوقلارینی باشا دوشمه سینی، نهایت صینفی شوورونون اینکیشافی نتیجه سینده سیاسی

موباریزه لره عاطیلاراق ولکه ده کی اینقیلابی یوروشده وز بیئرینی تاپماسینی خوشگیناب کندی ساکینلری نین حیاتیندا عومومیلشدیرمه یه چالیشمیشدیر».⁹⁰

حمزه فتحی اؤز رومانینی «آتا» آدلاندیرسا دا، اثرده قهرمانین آناسی حلیمه داها قباریق جیزگیلرله وئرلمیشدیر. بئله کی، پاسسیو مؤوقئ توتان آنانین عکسینه اولاراق، آنا ایستر کنده کی حادثه لرده، ایسترسه ده قلوبال مسله لرده داها آکتیو مؤوقئی، داها مودریک مصلحتلری ایله فرقله نیر. اثرین سونوندا منفی قهرمان دا محض اونون الی ایله جزاسینا چاتیر و کند اونون زولموندن قورتاریر. آتا - علی نه قدر احتیاطلی، سویو اوفوره-اوفوره ایچندیرسه، آنا - حلیمه او قدر جسارتلی، غئیرتلی، هجر شوجاتلی بیر قادیندیر. تصادوفی دئییل کی، کنده باش وئر هکک بیر چوخ قانلی حادثه لرین قارشیسینی آنان دا محض حلیمه آنادیر. یازیچی اونو چوخ بؤیوک محبتله قلمه آلمیشسا دا، آتایا - اره اولان محبتینی ده گیزلتمه میشدیر. ائله بونا گؤره دیر کی، اثرین سونوندا محض حلیمه بوتون کندن اینتیقامینی سولتاندان آلیر، اونو بیر گولله یه قوربان ائدیر.

عومومیتله، حمزه فتحی نین ایستر حکایه لرینده، ایسترسه ده رومانلاریندا ایران خالققلاری نین دوستلوووندان، قارداشلیویندان صؤحبت آچیلیر کی، بو دا شوبهه سیز کی، سوسیالیزم رئالیزی نین خالققلار دوستلووو پرنسیپی نین تلبیوی ایله بولی اولمالیدیر. ائله حاقیندا دانیشدیویمیز «آتا» رومانیندا دا ایستر آذربایجانلیلار، ایستر فارسلا، ایستر گیلکلر عئینی بیر سینفی دوشمنه قارشی موباریزه آپاریر، اؤز آرالاریندا عداوته گیرمگی اوبلارینا بئله گتیرمیرلر. حالبوکی، گوئی آذربایجانین اکثر فلاکتلری محض میلی ظولم و حاقسزلیق زمیننده باش وئریش، محض اتنیک قارشیدورما بیر چوخ فاجیعه لرین باشلانویچیندا دورموشدور. البته، حمزه فتحی بیر پرولتتار یازیچیسی کیمی بوتون بونلارین اوززیندن سوکوتلا کئچمه لی ایدی و کئچیردی؛ هم ده نینکی کئچیردی، اتنیک قارشیدورمانی اتنیک امکداشلیق کیمی قلمه وئریردی. محض بونا گؤره دیر کی، «آتا» رومانینی

مویث قھرمانی اؤز ائلیندن-اوباسیندان اولان قیزلا دئیل، باشقا ائنیك قروپدان - گیلکدن اولان قیزلا سئویشر و ائوله نیر. عومومیتله، اثرده ایران خالقارلی نین دوستلووو موتیوینه بؤیوک یئر وئریلمیشدیر کی، بو دا بلا واسطه بولشئویک ایدئولوگییاسی اولان سوسیالیزم رئالیزمی مئتودونون خالقارلار دوستلووونا وئردیگی بؤیوک اؤنمین طلبلریندن ایره لی گلیر.

اثرین بو قوصورلارینی هله اللی ایل اونجه سئزمیش پروفئسسور تحسین موطللیموو کیتابا یازدیگی رئسئزییادا اونون مزیتلری ایله یاناشی آشاغیداکی قوصور و نوقصانلار حاقد ا قئیدلرینی ده ائتمیشدی:

«عومومن حمیدله علاقه دار حادیشه لری ماراقلی و رئال صحنهلرله تصویر ائدن مؤلیف اونون پارتیبا نشری-یاتیندا ایشله دیگی ایللری و کندلرده پارتیبا وزکلری یاراتماق ساحه سینده کی فعالیتینی نیسبتن ضعیف وئرمیشدیر.

یئری گلمیشکن قئید ائتمک لازیمدیر کی، مؤلیف اثرین سونونا دوغرو حدیدندن آرتیق تله سیر و سانکی حلل ائدیله سی مسله لرین چوخلوغونو «نظره آلاق» قورو تصویرچیلیک یولو ایله گئدیر کی، بو دا رومانین عومومی تاثیر قوووه سینی خئیلی آزالدیر».^{۹۱}

«آتا» رومانی حمزه فتحی نین او قدر ده اوورلو اثری سایلمامالیدیر؛ چونکی بورادا دولوون و بیتکین خاراكتئرلر، طبیعی سیتواسییلارلار چوخ آزدیر؛ یازیچی سانکی اؤز حیاتیینی و اؤز حیاتی ایله باولی مقاملاری ساده خرونولوژی شکیلده قلمه آلمیش و اوخوجویا تقدیم ائتمیشدیر. بو رومان حمزه فتحی نین بیر رومانچی کیمی فورمالاشماغا دوغرو گئدن یارادیجیلیویندا کئچید مرحله سی کیمی قییمتلندیريله بیلر. بئله کی، بوندان سونرا قلمه آلدیوی «یکی قارداش» رومانیندا حمزه فتحی اؤز یازیچی اوسلوبونو داها دولوون و باریز شکیلده نومایش ائتدیرمه یه مووفق اولموشدور.

«ایکی قارداش» رومانی دا سوسیالیزم رئالیزمی مئو-دونون طلبیرینه اویون اولاراق قلمه آلینمیش و ائکزوتیک سوژئت اساسیندا ایدئولوژی پوستولاتلاری اوخوجویا چاتدیرماوا اونوانلانمیش بیر اثردیر. رومان - مشهور سوژئتلردن بیر اولان ایکی عکیز قارداشین اوشاق یاشلاریندا آیریلماسی موتیوی اوزرینده قورولموشدور. قارداشلار موخته لیف اجتماعی موحیطلره دوشه رک تربیه آدیقلاریندان، اولارین حیاتا و جمعیته باخیشی دا تامامیله فرقله نیر. آنجاق عئینی قیزی سئودیکلریندن، قارداشلارین حیات یولو کسیشیر و اولار ایستر- ایسته مز موباریزه یه گیریشمه لی اولورلار. اولارین آراسینداکی اجتماعی فرقلر او قدر بؤیوکدور کی، ایلک باخیشدا بو قارداشلارین هر هانسی کونفلیکته گیرمکلی آدامین اولینا گلیمیر.

احمد آوروپادا تحصیل آلمیش، جمعیتده یوکسک مؤوقی توتان، پولیس ریبی روتبه سینه قدر یوکسلن، وارلی-حالی بیر آتاین اولو، اونون قارداشی هیجران ایسه یالیز وارلی بیر شخصین نؤکریدیر. لاکین بوتون بونلار گئنئتیک یادداشین ایسه دوشمه سی قارشیسیندا عاجیزدیر؛ بئله کی، هیجران اؤز قارداشی احمدله قارشیشلاندان و اولارین یوللاری کسینده نه اونون مؤوقییندن، نه وار- دؤولتیندن، نه ده وظیفه سیندن چکینمه رک اؤز لیاقتینی قوروماق مؤوقیینده چوخ بؤیوک عزمکارلیق نومایش ائتدیریر.

اؤنجه نظردن کئچیردیگیمیز اثرلرده اولدووو کیمی، بو رومانیندا دا حمزه فتحی جانلی اوبرازلاردان داها چوخ روبات اوبرازلاری یاراتماوا مئیل گؤستریر. بئله کی، هم احمد، هم ده هیجران قوللوق ائتدیکلری ایدئانین قولو اولماق سوییه سیندن یوخاری قالخا بیلیمیرلر. اولار نینکی گوناھسیز آداملاری، حتی اؤز دوومالارینی بئله رهبر توتدوقلاری مسلک و ایدئیا اووروندا قوربان وئرمه یه حاضیردیرلار.

اثرده آنا اوبرازی دا سخمتاتیک شکیلده وئریلمیش و سوسیالیزم رئالیزمی نین آنا اوبرازلاری قارشیسیندا قویدووو طلبیرین قوربان اولموشدور. بیر چوخ جهتیرینه

گوره حتی حمزه فتحی نین آنا اوبرازی پرولتتار یازیچیسی ماکسیم قورکی نین آنا اوبرازی نین واریشی کیمی چیخیش ائدیر.

عوضینده روماندا هوساموسسلتنه و شوؤوکتود-دؤوله کیمی جانلی حیاتی اوبرازلار یارادیلیمشدیر. بونلار، هر هانسی بیر ایدئولوژی تبلیواتین «وینتجیگی و تکرچیگی» اولمایان، اؤز طبیعی حیاتلارینی طبیعی شکیده یاشایان و یئری گلدیکده سئوینن، یئری گلدیکده کدرلنن جانلی حیاتی اوبرازلاردیر. بونلارلا علاقه دار اولاراق حمزه فتحی یارادیجیلیویندا اوللر ده ضعیف شکیده موشاهیده ائدیلیمیش بیر یوموریستیک چالار مئیدانا چیخماقدادیر. حس اولونور کی، بونو حمزه فتحی درین بیر هوسن-روبت، صمیمی بیر محبتله اؤز اوبرازلاری نین تسویرینده ایستیفاده ائتمیشدیر. بئله کی، زامان کئچدیکجه بیز یازیچی نین دونیاباخیشیندا، قلوبال حادیثه لره موناسیبتینده بیر تبددولاتین، بیر کؤکلو دیشیکلیگین شاهیدی اولدوووموز کیمی، هم ده اونون سوسیالیزم رئالیزمیندن بیر اوزاقلاشماسی نین، حیاتا، حیاتدان دووان جانلی اوبرازلارا یاخینلاشماسی نین شاهیدی اولوروق. حمزه فتحی نین یارادیجیلیویندا ایرونیک چالارلارین یارانماسی و بیر یارادیجیلیق اوسلوبو کیمی مئیدانا چیخماسی دا محض بونونلا باولی اولمالیدیر.

حمزه فتحی خوشگینابی چاغداش گوئی آذربایجان نثری نین ان بؤیوک نواینده لریندن بیری کیمی، خصوصن ده رومان یازاری کیمی بو گون ده تدقیقاتچیلار طرفیندن یئی تفککور ایشیغیندا اؤیره نیلمه یه و قییمتلندیریلمه یه لاییق اولان صنعتکارلارداندیر.

عباس پناهی ماکولونون رومان یارادیجیلیغی

بایاق دئدیک کی، عباس پناهی ماکولو گوئی آذربایجان موهاجیرت نثرینده داها چوخ تاریخی رومانلار مؤلیفی کیمی شوهرت قازانمیشدیر. بونلار - «ستار-خان»، «گیزیل زیندان»، «خیابانی» و «حئدر عمو اوغلو» کیمی سانباللی تاریخی-بدیعی اثرلر دیر. «ستارخان» رومانینی هله ایراندا اولارکن، کئچن یوزیللیگین ییگیرمینجی ایلیری نین سونوندا قلمه آلسا دا، سونرادان اثر ایتیب-باتمیش و عباس پناهی بو رومانی باکییا موهاجیرت ائتدیکدن سونرا برپا ائدیپ چاپ ائتدیرمیشدیر. بونون آردینجا ۱۹۶۴-جو ایله «گیزیل زیندان»، ۱۹۷۹-جو ایله «خیابانی»، ۱۹۸۵-جی ایله ایسه «حیدر عمو اوغلو» رومانلاری ایشیق اوزو گورموشدور.

آنجاق بو ایریهجملی اثرلردن ونجه، ۱۹۵۲-جی ایله یازیچی نین «موباریزلر» آدلی نیسبتن کیچیک رومانی چاپدان چیخمیشدیر. ۱۹۴۹-جو ایله باکیدا قلمه عالینمیش روما نین موضوعو، طبیعی کی، گوئی آذربایجان خالقن نین کئشمکئشلی آزادلیق حرکاتیندان عالینمیشدیر. اثرده میلی حوکومتین سون گونلرینده و خاینجه سینه دئوریل-مسیندن سونرا وطنپرور قوووه لرله ایرتیجا قوووه لری آراسیندا گئدن آمانسیز ولوم-دیریم موباریزه سی بدیعی تصویر اوبیئکتینه چئوریلیمیشدیر. اثرین قهرمانی دا میلی اوردو دسته لریندن بیر نین باشچیسی، گنج ظابط رشیددیر.

حادیته لر ۱۹۴۶-جی ایلین سونو - ۱۹۴۷-جی ایلین اوللرینده تبریزده و اونون اطرافیندا جریان ائدیر. ائله ایلک صحیفه لردن اثرین باتالیست ژانردا قلمه

عالم‌دینی معلوم اولور؛ بئله کی، روما نین گیریشینده حسن کندی نین ستراتژی و تاکتیکی مووقئی بی حربی ظابیطین گوزو ایله اوخوجویا تقدیم اولونور. اونو دا قئید ائدک کی، بلکه ده ائله بو سببدن گونئی آذربایجان موهاجیرت نثری نین آیریلماز علامت‌لریندن ساییلان اوزون-اوزادی پئیزاژ تصویرلری و لیریک ریجعتلر بو اثرده دئمک اولار کی، یوخ درجه سینده دیر. بونون عوضینده حادثه لرین دقیق و مقصدیونلو تصویرلی اوستونلوک تشکیل ائدیر.

اثر تاریخی رومان اولماسا دا، بیر سیرا حادثه لرین تاریخی دقیقلیکله عکسینی تاپماسی اونو بو ژانرداکی رومانلارا یاخینلاشدیریر. ائله بونا گوره دیر کی، رومانین بعضی آیزالاری رسمی خرونیکانی خاطرلادیر و حادثه لرین ان قیسا یوللا آچیلماسی مقصدینی گودور:

«۱۹۴۶-جی ایلین نو‌بایریندان باشلایاراق تٚهران حوکومتی آذربایجان میلی حوکومتینه قارشی وز دوشمنچیلیک سیاستینی داها دا گوجلندیرمیش، آرتیق گیزی قصددن آچیق تجاوززه گیریشمیشدی. آمٚریکا و اینگیلیس سیلاحلاری ایله سیلاحلانیب سیویل پالتار گئینمیش ایران سربازلاری و ژاندارمالاری یئرلی مولکدارلارین آتیلارلی عادی ایله آذر-بایجان کندلری اوزرینه باسقین ائتمک اوچون گوندریلمیشدیلر. بو قولدور دسته لری سوخولدوقلاری کندلری چاپیب-تالاییر، دینج اهلینی قارت ائدیر و ولدوروردولر. آذربایجان خالقینی مورتحئی ایران حوکومتی نین بو قولدور دسته لریندن قوروماق اوچون آذربایجان میلی دئموکرات حوکومتی ولکه نین بعضی کندلرینده کیچیک قوشون دسته لری ساخلاپیردی».^{۹۱}

ماکولو رئالیست بیر رومانچی کیمی حادثه لره اوبیئکتیو موناسیبتینی بوروزه وئرمه مه یه چالیشسا دا، سطیرالتی معنادا بونو آچیق-آیدین باشا دوشمک اولور. مثلن، آذربایجان میلی حوکومتی باشچیلاری نین سیلاحلاری یئرله قویماق و تٚهران قوشونلارینا آتش آچماماق حاققیندا آذربایجان خالقینا و سیلاحلی قووه

لرینه موراجیتینی اولدوغو کیمی وئرن مؤلیف اصلینده تئهرای نین ودلرینه اوشاقجاسینا آلدانیشدان باشقا بیر شئی اولمایان بو حرکت خطی نین قییمتینی وزو وئرمیر؛ اوبرازلارین دلیلی ایله همین امره موناسسیت بیلدیریر. اولجه مؤلیف بو امری ائشیدنلرین پسیخولوژی دورومونو تصویر ائتمکله اونلارین نه قرار قبول ائده جگینی اولجه دن تخمین ائتمگی اوخوجونون عوهده سینه بوراخیر:

«رادیوقبولئدیجی جیهازین باشینا توپلاشانلارین حالی درهال دیدی. هامی نین اوزونده کدر و حئیرت علامتلی گوروندو. اونلار تعجوبله بیر-بیری نین اوزونه باخیر، قولاقلارینا، یاخود دانیشان رادیونون تبریز رادیوسو اولدوغونا اینانا بیلیردیلهر».^{۹۲}

حتی بعضیلری بو معلوماتین دوشمن طرفیندن حاضیرلانمیش بیر تخریبات اولدوغونو دوشونور. آنجاق دیکتور قیز مرزییه نین سسینی هامی تانیدیندن، آرتیق بونا شوبهه یئری قالمامیشدیر. بونا گوره ده هامی نین سوالئدیجی نظرلری کوماندره - کاپیتان رشیده تیکلییر. رشید ده بیردن-بیره قرار قبول ائده بیلیر؛ بو جهندن یازیچی اونو جانلی، طبیعی تصویر ائتمیشدیر. دوغرودان دا، چوخ مورککب سیتواسییادیر: حوکومت و پارتییا باشچیلاری قرار قبول ائتمیشلر و بو قرار اونلارا تابئ اولان سیلاحلی قووه لر اوچون بیر قانوندور. آنجاق دوشمنین حیله گرلیگی، خیانتکارلیگی و ایکیوزلولوگو حاقیندا تاریخی تجروبه گنج کوماندری باشقا جور حرکت ائتمه یه، قرار قبول ائتمه یه وادار ائدیر. بو باخیمدان «موباریزلر» رومانی نین قهرمانی ایله حمزه فتحی خوشگینایی نین «ولدوز» حکایه سی نین قهرمانی آراسیندا مویین موقایسه لر آپارماق مومکوندور. بو حکایه ده یارانمیش ظایبط وز تابئچیلیگینده اولان عسکره گئتمگی امر ائتدیکده ردد جاوابی عالییر و سون تدبیره ال آتیر: پارتییا عایدان اونا امر ائدیر و اسکر «چیخیلماز وضعییتد» قالاراق بو امری قبول ائتمه یه مجبور اولور.

آن‌جاق پارتییانین امریندن سونرا موعین قدر ترددود و پسیخولوژی سارسینتی کئچیرن رشید سون نتیجه ده قطعی قرار قبول ائده بیلیر: «هامی ماراق و اینتیظار ایچینده دیقته اونون حرکتلرینی ایزله بیردی. نهایت کاپیتان اوزونو اسکرلره توتوب قطعی بیر سسله دئدی:

— بیز تسلیم اولمایاجغیق. موباریزه نی داوام ائتدیره جیک. آچیق دویوش مئیدانیندا دوشمنله ووروشماق مومکون اولماسا، بیز پارتییامیزین رهبرلیگی ایله گیزیلی موباریزه مئیدانیندا ووروشوب دوشمنی مغلوب ائده جیک».^{۹۳}

البتته، رشیدین بو قیسا نیطقینده بیر قدر پارادوکسون دا نظره چارپدیغینی گورمه مک مومکون دئییل؛ بئله کی، آرتیق موباریزه نی دایاندیرمیش و آپاریجی قووولری نین خاریجه موهاجیرت ائتدیگی بیر پارتییا نین وطنپرور قوووه لره نئجه رهبرلیک ائده جگینی آنلاماق مومکون اولمور.

بونا باخمایارق، موباریزه نین داوام ائتمه سی، آزادلیق موجاهیدلری نین قانلی قیرغینلاردان پانیکایا دوشمه مه سی، ان آغیر بیر زاماندا سویوققانلی حرکت ائتمه سی اوخوجویا گله جگه اومیدله باخماق دویغولاری آشیلا بیر.

دوغرودور، موخاریبه دن بلا واسطه سونرا سووئت ایتتیفاقیندا قلمه عالینمیش بیر روماندا ایرانداکی و جنوبی آذربایجانداکی گئوسییاسی وضعیتین بوتون اوبیئکتیولیگی ایله تصویر ائدیله جگینی گوزله مک سادلوهلوک اولاردی. بورادا شوبهه سیز کی، مؤلیف سووئتلرین طرفینی ساخلامالی، ستالی نین سووئت قوشونلارینی خیانتکار جاسینا ایراندان گئری چکمه سی و بونولا دا دئموکراتیک قوووه لری آرخا و دایاقدان محروم ائتمه سی، اینگیلیس و آمئریکان هاوادارلارینا سویکنن وحشی ایران جلالدلاری نین دینج اهالییه قارشى قانلی قیرغینلارینا سویوققانلیلیقلا رواج وئرمه سی فاکتلا رینی آچیقلامالی ایدی و آچیقلا یا دا بیلمزدی. آنجاق هئج اولماسا بو قانلی جینایتین ایزلرینی — هله بوغلانان قان گولمچه لرینی تصویر ائتمک اونون ایمکانلاری داخیلینده ایدی. بونو دا مؤلیف

داخیلی بیر غضبله، «یستی» قلمله جبهه خرونیکاسی شکلینده لاکونیک اولاراق ایفاده ائتمه یه اوستونلوک وئریر:

«ترافدان گلن کندیلیر پیس خبر گتیریردیله: تهران قوشونلاری آذربایجانا سوخولماقدا داوام ائدیر؛ اونلار شهر و کندلری چاپیب تالاییر، دینج اهالینی وحشیجه سینه قیریرلار. بیر کندلی ایران طیارهلری نین سالدیغی ورقه لردن بیرینی گتیرمیشدی؛ بو ورقه ده تهران حوکومتی آذربایجانا یاغلی ودر وئریدی. هامان کندلی ناغیل ائدیردی کی، بو ودرلین تامامیله عکسینه اولاراق، ایران تانکلاری نین کورپه لری، قادینلاری، قوجا و اوشاقلاری ازدیگینی وز گوزلری ایله گورموشدور».^{۹۴}

محض بو وحشیلیکلر حاقیندا دهشتلی خبرلری ائشیدن فدایلهر اینتیقام دوغوسو ایله یانیر و حیاتلارینی تهلوکه یه آتماق باهاسینا اولسا بئله، دوشمنه لایقلی جاواب وئرمه یه چالیشیرلار. محض بو اینتیقام دوغوسونون تاثیر آلتیندا میلی اوردونون ظابیطی رشیدین کیچیک اسکری بولمه سی دئمک اولار کی، سون نفرینه قدر دوشمنین غیری-برابر قوووه لری قارشیسیندا دوروش گتیریر، وز قهرمانلیقلاری ایله دوشمنین اوزونو بئله حئیرته سالیر.

بیر ایلدن بری تعلیم کئچدیگی قهرمان اسکرلری ایتیرن کاپیتان رشید آرخا-کومگینی یئنه ده ائل ایچینده تاپیر؛ قهرمان چوبانلارا، اونلارین مردلیگینه، وطن-پرورلیگینه و ایگیدلیگینه سویکنه رک موباریزه نی داوام ائتدیرمه یه نایل اولور. رشیدین دستسی نه قدر کیچیک اولسا دا، ائل گوجونه آرخالاندیغی اوچون عومومخالق حرکاتی تاثیرلی باغیشلاییر؛ تپه دن دیرناغا قدر سیلاحلانمیش، کین و غضب آلولاری پوسکورن دوشمنه قارشی موباریزه ده گورکملی اوغورلارا نایل اولایلییر.

تههران قولدور دسته لری نین ایلك همله لریندن مویین قدر روحدان دوشن وطنپرور قوووه لر محض رشید و اونون سیلاحداشلاری نین آلولو چیخیشلاری

ایله یئیندن موباریزه یه حاضیر وضعیتیه گلیرلر. «چوبانلاردان کیم ایسه تأسوفله ایینی چیریپب اومیدسیز بیر سسله پیچیلدادی: - دئمک، هر شئی پوچ اولوب گئتدی. یئنه ده فارس تپیگی آلتینا دوشدوک؟

بو سوزلردن ائله بیل گنج اسگری عقرب سانجدی. او، کسکین بیر حرکتله بدینی دیکلتدی، باشینی قالدیردی و موهکم قطعی بیر سسل: - یوخ! هله هئج نه محو اولمامیشدیر! - دئدی. - آذربایجان خالق، اونون میلی دوولتی و دئموکرات فیرقه سی یاشاییر و یاشایاجدیر! موباریزه داوام ائدیر! بیز تسلیم اولمایاجاغیق! قانا قانلا جاواب وئره جیک! ولدو وار، بو یولدان دوندو یوخدور!..»^{۹۵}

بین الخالق کومونیست حرکاتی لیدئرلری نین شیرین و دلرله آمانسیزجاسینا آلداتیغی و خیانتکارجاسینا ساتدیغی بو اینسانلارین آزادلیق ایدئاسینا ایناملاری حورمت دوغورمایا بیلیمیر و ستالی نین مکرلی سییاستی نین بیرباشا اوزونه چیرپیلان سرت سیلله تاثیرلی باغیشلا ییر. بو اتفئکتی بیر قدر آرتیران جهت ده - همین سوزلری سویله یین «گنج عسکرین» کیشی دئییل، مرد بیر آذربایجانلی قیزی اولماسیدیر.

روماندا بیر قدر قروتئسک شکلینده اولسا دا، دوشمن جبهه نین نوماینده لری نین اوبرازلاری دا اساسن اوبیئکتیو موقتدن وئرلیمیشدیر. بونلار - ابری مولکدار حاجی ابدولقاسیم، تئهران رئژی می نین نوماینده لری - آذربایجانا سوخولموش ایران قوشونلاری نین کوماندانی، آذربایجان نین یئنی پولیس ریسی، خصوصی خیدمت ایداره سی نین ریسی، آمئریکان گئنئرال-کونسولو و اونون حربی آتاشئسی، وطنپرور قوووه لرین غدار دوشمنی سیتوان شاهدوست، شاه قوشونلاری نین و ایران رئژی می نین قویروقبولایانی موللا فرج و باشقالاریدیر. اونلاری بیر مقصد، بیر منافع بیرلشدیریر: خالق می مومکون قدر چوخ سویماق،

یارانمیش فورصدن ایستیفاده ائده رک وارلانماق، گئریده قالمیش ولکه لری ایستیشمار ائتمک.

یازیچی شاه رئیمی نین گوج بیرلشمه لری نین رهبرلری نین هم ده عیاش-تیریکی اولدوغونو تصویر ائتمکله بو رئیمین چوروکلوگونو و بیرباشا خارجی ایمپریالیستلردن عاصیلی اولدوغونو لاکونیک بیر صورتده تقدیم ائده بیلیمشیدیر. بو باخیمدان حاجی ابدولقاسیمین ائوینده کی تیریکی مجلسی نین تصویری کیفیت درجه ده ماتریال وئریر.

میلی حوکومت دوورونده نارکومانیا یا قارشی موباریزه نتیجه سینده آذربایجانا تیریکی گتیریلمه سی نین قاداغان ائدیلمه سی هم آذربایجان نین ایری مولکدارلارینی، هم ده تهران آغالارینی چوخ غضبلندیریر، بو «قئیری-اینسانی» قانونا قارشی اونلار کسکین اعتراض سسینی اوچالديرلار. «حاجی تیریکلری سوفره یه قوبدو و حوققلاری قابلا ریندان چیخارا-چیخارا اوزونو سرتیه توتوب دئدی:

— کوپک اوغلانلاری، بونو دا جئیران دالینا چیخارتمیشیدیلار. دئینن بیر ایش قالدی کی، بو بیر ایلده بونلار ال قاتماسینلار؟ آلاهی ن تیریه کی ندر کی، اونا دا ال اوزاتدیلار».^{۹۶}

بیر آز خومارلاناندان، کئفی دورولاندان سونرا دنیا دا، سیاست ده گوزلریندن دوشن عیاش سرتیب ایسه: «بیر باش دا یاپیشدیر، بابا، نه سیاست واختیدیر، بیر آز دا حالدان دانیشین!» - دئیر.

عومومیته، یازیچی نین تصویر ائتدیگی بو دایره لرده طاماح و وحشی اینستینکتلر هوکم سورمکده دیر. حتی اوزده وزلرینی مدنی گوسترن آمئریکالیلار دا وحشیلیکده ایرانلیلاردان هئچ ده گئری قالمادیقلارینی سوزلری ایله ثبوت ائدیرلر. شاهین آذربایجانا گلمه سی موناسیبتی ایله قوربان کسمک صوحبتی دوشنده آمئریکان سفیرلیگی نین حربی آتاشسی سویوققنالی و کینایه لی

شکيلده پوليس ريسينه آشاغيداکی مصلحتی وئرير: «کس، سن ده دئموکراتلاردان کس!.. گرک ائله هر شئی بيز دئيب بيز گوسته رک؟ سيز اوزونوز ده فيکيرلشيب تزه تدبيرلر ايجاد ائدين. بو عوضانکار آذربايجانی بيردغه ليک محو ائديب اونون يئرینده ايتاتکار بير آذربايجان تیکمک واختی چوخدان چاتميشدير. بو آذربايجانا ائله بير اود وورماق لازيمدير کی، توستوسو آرازين او تايينا ياييلسين! بيرجه دفعه ده اولسا دئموکراتيا دئین ديللر ديبيندن قوپاريلمايدير! سيز ايرا نين هر طرفينده شاهليق اوسولو ساخلاماق اوچون سو يئرینه قان آخيماليسينيز!.. من تکرار ائديرم: بو دئموکراتلاردان بير نئچه نفرینی شاها قوربان کس-مليسينيز!»^{۹۷}

اثرده ميللی مئتاليتتين و عقیده بوتوولوگونون بدیعی عکسینی وئرکمک اوچون ايسيتفاده اولونان ائپیزودلاردان بیری ده زيندانا عاطيلميش ۶۰۰ نفر دئموکراتين شاها عريضه يازماسی و بونونلا دا ميللی حرکتين اهمیتی نين دونيا اجتماعیتی نين گوزونده هئجه ائنديريلمه سی جهدی-دير. بو باره ده گئدن موباحیسه لر زامانی ديپلوما-تبيادان او قدر ده باشی چيخمایان حاجی ابدولقاسيم: «يازميرلار جهنمه يازسينلار... اعلاحضرت شاهين اونلارين عريضه سینه نه احتياجي وار!..» سوزونه جاواب اولاراق تبليغات ريسي، مکر و حيله داغارجینی بوشری بئله دئير:

«سهوينيز وار، حاجی آغا!.. اگر بيز آلتی يوز آدامدان بئله بير کاغيز قوپارا بيلسک، اونو بوتون دونيا قارشيسينا قويوب ميللی موختاريت ايسته ينلرين آذربای-جانلی اولماديقلارینی ايثبات ائتميش اولاريق. بيز اونلارا ثبوت ائديرک کی، ميللی موختاريت ساوزونو آرايا آتانلار مو-حاجير و اجنبی جاسوسلاريندان باشقا بير شئی دئييللر. بيز آنجاق بئله بير يازینی الهه ائتمکله آذربايجانلی، ياخود آذربايجان خالقی دئینلرين سسینی کسه بيليرک»^{۹۸}.

ایستر بوراداکی ایپهاملار، ایسترسه ده روما نین آلت قاتلاریندا حس اولونان سطرالتی معنلار بئله بیر نتیجه چیخارماغا ایمکان وئریر کی، عباس پناهی ماکولو اصلینده ایمپئرالیزم ایله کومونیست رژیمینی بیر مئدالین ایکی اوزو کیمی قییمتلندیرمیش و بونلارین هر ایکسی نین آذربایجان خالقینا قارشی وز ماددی و سیاسی ماراقلاری نین اولدوغونو قبول ائده رک بئله ده بدعی تحلیل اوبیئکتینه چئویرمیشدیر. بو فیکریمیزی موهکملمندیرمک اوچون میلی حوکومتین موزهینده ساخلانان و سرتیب طرفیندن آمتریکان حربی آتاشسینه روشوت کیمی تقدیم ائدیلمک ایستیه نیلن بیر جوت خالچا ائپیزودو موعین درجه ده ماتریال وئریر.

سرتیین فیتواسی ایله ائوی نین دیواریندکی بیر جوت قییمتلی خالچانی آمتریکان گئنرال-کونسولونا «بخشیش» ائتمه یه مجبور اولان حاجی ابدولقاسیم، اوندان اینتیقام آماق مقصدیله، حربی آتاشی کاپیتان کاکاردا دا اونون بیر جوت قییمتلی خالچا باغیشلاجاغینی ود ائدیر. چیخیلماز وضعیتده دوشموش سرتیب کاشیمی بهانه گتیرمک مقصدیله دئییر:

«به لی، جناب کاپیتا نین منیم بوینومدا موللیملیک حاقی واردیر. منیم اونا تقدیم ائده جگیم خالچالار هم کئیفیت، هم ده تاریخی اهمیتجه سیزین جناب کونسولا تقدیم ائدیگینیز خالچالاردان داها یوکسکدیر... آنجاق چوخ تأسوف ائدیرم کی، جناب کاپیتان بو خالچالاری ائوی نین دیواریندان آسا بیلیمه جکدیر...»

کونسول گوزلرینی قییاراق سرتیبیدن سوروشدو:

— نه اوچون؟

— اونا گوره کی، او خالچالارین بیرینده لئنی نین، دیگرینده استالی نین شکلی توخونموشدور.

کونسول معالی بیر تبسسومله گولومسیه رک:

– بو داها یاخشی، – دئدی، – آذربایجان دئموکراتلاری نین کومونیست آگنتی اولدوقلارینی ثبوت اتمک اوچون بوندان داها یاخشی بیر دلیل اولماز». ۹۹

بئله لیکله، آمریکالی دیپلماتین دیلی ایله اولسا بئله، آپناهی گونئی آذربایجان دئموکراتلاری نین آرخالیندیقلاری، آنجاق دار گونده اولنلاری خاینجه سینه یالقیز قو-یوب قاچان کومونیست رژیمی حاقیندا دوشوندوکلرینی دئمه یه مووفق اولموشدور.

روماندا اولدن آخیرا قدر اوزونو بوروزه وئرن اینتیقام روحو بیر نئچه ائپیزوددا گئچکلشدیریلیر. بونلاردان بیری – ایران رژیمی نین جاسوسو موللا فرجدن اینتیقام آماق ائپیزوددور. کندی وار-یوخونو تالاماقلا وارلانا موللا فرج میلی حوکومت دوورونده اوزونو چوخ پیس حس ائدیر. اونا گوره ده شاه قوشونلاری نین گلمسینی صبرسزلیکله گوزله بیر و هر واسیطه ایله ایرتیجا رژیمینه یاردیم اتمک ایسته بیر. بو یولدا او حتی حيله و مکرله اثرین قهرمانی رشیدی اسیر گوتوروب ولومه گوندرمکن ده چکینمیر؛ میلی اوردونون کاپیتانی اوز ائوینده گیزلیدیگینه گوره سالما نین ائو-ایشیگینی یاندیرتدیریر. بوتون بونلار گوره فدایلر اوندان اینتیقام آماق فیکرینه دوشورلر؛ آنجاق حادثه لر ائله اینکیشاف ائدیر کی، اونلار اللرینی موللا نین موردار قانینا باتیرمادان وز اینتیقاملارینی آلیرلار – جاسوس نووبچتی چوغوللویا گئدر-کن اوز آتی هورکوب اونون باشینی داشلارا چالیر...

ایکینجی اینتیقام میلی قووه لرین و آذربایجان خالق نین غدار دشمنی سیتوان شاهدوستدان آلبیر و بونو کاپیتان رشیدین اوزو تشکیل ائده رک هم ده سورگونه گوندریلن دئموکراتلاری آزاد ائدیر.

آنجاق بوتون بو اینتیقام روحنا باخمایاراق، عباس پناهی نین یوخاریدا نظردن کئچیردیگیمیز «یوردسوزلار» حکایه سینده گوردیوموز تئروورچولوق میلی بورادا

یوخدور. حتی شاه‌ی تترور ائتمک ایسته ین شووکت خانیم، دها یتتکین اینقیلابچی اولان مرزییه نین دئیگی آشاغیداک‌ی سوزلر تتروریزمه قارش‌ی مباریزه نین قلوبال شکیل آلدیغ‌ی چاغداش سیاسی شرایط اوچون چوخ آکتوال سسله نیر: «بیز شاه و اونون دستسی ایله دوشمن اولدوغوموز کیمی، تترورچولاری دا مودافیعه ائتمیریک. عزیزیم، «موللانی اولدورمکدن فایدا چیخماز، ایفبئی و لدورمک لازیمدیر». رضا شاهین بیرینجی اوغونو ولدوررسن، ایکینجی اوغلو اونون یئرینه کئچر، اونو ولدوررسن، اوچونجوسو اونو عوض ائدر... اونوتمایین کی، بیز تک شاه‌ی یوخ، شاهلیغین بوتون اوسولونو ولدورمه لیگیک. بو چوروموش دزگاهی آرادان قالدیرماقلا یوز ایلردن بری زلی کیمی قانیمیزی سوران اینگیلیس ایمپریالیستلری نین ده وطنیمزدن آیاغینی کسمه لیگیک. اینگیلیسلردن دها اینصافسیز و یوز دفعه وحشی اولان آمریکالیلاری اولکه میزدن چیخاریب قومالیغیق! بیزیم مباریزه میز فردی یوخ، عومومی اولمالیدیر!»^{۱۰۰}

موعین سخناتیزمینه و پوبلیسیستیک چالارینا باخمایارق، «مباریزلر» اثری نین ع.پ.ماکولونون سونراکی رومان یارادیجیلیغ‌ی نین اینکیشاف‌ی یولوندا اوینادیغ‌ی موهوم رولو دانماق چتیندیر. محض بو اثردن سونرا یازیچی نین ائپیک یارادیجیلیغ‌ینا بیر نفس گئیشلیگی، چوخشاخلیلک ایچریسینده اوستالیقلا باش چیخارماق، حادثه لرین اینکیشاف‌ینی طبیعی مجرایا سالماقلا بیر-بیری ایله عوضوی شکیلده باغلاماق و سون مقصده تاب‌ی ائتمک کیمی رومان‌یست صنعتکارلیغ‌ین گلدیغ‌ینی گوروروک. آنجاق ماکولونون اساس ادبی فعالیتینی تشکیل ائدن رومان یارادیجیلیغ‌ینا کئچمزدن اونجه، اونون علمی آختاریشلاری نین دا قییمتلی بهره سی اولان «ادبی معلومات جدوهلی» حاقیندا بیر نئچه سوز دئمک ایستردیک.

اوزون ايللرين گرگين زحمتی نين بهره سی اولان و ۱۹۶۲-جی ایلده ایشیق اوزو گورن «ادبی معلومات جدو لی»نی آذربایجان ادبیاتشوناسلیغیندا ریاضی ادبیاتشوناسلیغین ایلک اورنکلریندن بیرى حساب ائتمک اولار. بو علمی آراشدیرما، داها دوغروسو، ریازی عومومیلشدیرمه یاخین و اورتا شرق ولکه لرینده یازیب-یاراتمیش یوزلرله شاعیر، یازیچی و موتفکیر حاقیندا اون موختلیف موثر منبعده وئرلمیش معلوماتلارین ییغجام موقایسه لی تقدیماتینی اوخوجویا چاتدیریر. همین قایناقلار: اورتا آسیادا یاشایب یاراتمیش دوولت شاه سمرقندی نین «تذکره الشعرا» (۱۴۸۶)، امین احمد راضی نین «تذکره ای-هفت ایقلم» (۱۵۹۳)، لوطعلی بی آذر بیدیلی نین «تذکره ی-آتشکده» امیر قولامعلی خان آزاد بئلگیرامی نین «تذکره ی-خزانه-آمیر» (۱۷۶۲)، رضاقولو خان هیدایتین «مجموع الفوسها» (۱۸۶۷)، شمس الدین سامی بین «قاموس العالم» (۱۸۸۸-۱۸۹۸)، محمد آغا موختهیدزاده نین «ریاض العاشیقین» (۱۹۱۰)، میر موخسون آغا نوواب قاراباغی نین «تذکره ی-نوواب» (۱۹۱۳)، فیریدون بی کوچریلی نین آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری» (۱۹۲۵) و محمدعلی تربیتین «دانشمندان-آذربایجان» (۱۹۳۷) اثرلریدیر.

تدقیقاتدا یاخین و اورتا شرق ولکه لرینده یازیب یاراتمیش ۵۷۱۱ شاعیر، یازیچی و عالیمین عادی، ادبی تخلصو، آتاسی نین عادی، دوغولدوغو ایل و یئر، وفات ائتدیگی ایل و یئر، یاراتدیگی اثرلر و نهایت اونو مشهورلاشدیران ان ونملی اثری حاقیندا معلومات وئرلیر.

همین اون قاینقادان یئددیسی فارس دیلینده، اوچو ایسه تورک دیلینده دیر. بونلاردا شاعیر و یازیچیلار تقدیم ائدیلمک بیر-بیری ایله ضیدیت تشکیل ائدن چوخلو ملوماتلارا راست گلمک اولور کی، بونلار دا موقایسه لی شکیلده وئریلدیگی اوچون علمی آراشدیرمایا موراجعت ائدن هر بیر تدقیقاتچی اصل حقیقتی اوزه چیخارماق ایمکانی الده ائده بیلیر. معلومات جدولینده شاعیر، یازیچی

و موټفکیرلر الیفبا سیراسی ایله دئیل، خرونولوژی آرجیلیقلا دوزولموشدور کی، بو دا اثره موراجیعت ائندلره یاردیم مقصدی ایله حیاتا کئچیرلمیشدیر.

مؤلیف اثری یازماغی نین باشلیجا مقصدینی و اوزرینه گوتوردوبو وظیفه لری آچیقلا یارکن تدقیقاتین موقددیمه سینده یازیر:

«ادبی معلومات جدولی» عادی نشر متنی شکلینده دئیل، محض جدول شکلینده ترتیب ائدیلمیگی اوچون بورادا داها چوخ سواللارا جاواب تاپماق مومکوندور. مثلن، «عصر-۳» بولمه سی الودی خطی اوزره یوخلانیلدیقدان ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و س. عصرلر اوزره نئجه شاعیر و بو شاعیرلرین هانسی خالقا (آذربایجان، عرب، تورک، فارس، تاجیک، اوزبک، هیند و س.) منسوب اولدوغو موعینلشدیریله بیلر. هیجری ایللرین میلادییه چئوریلمه سینده اوربئلی نین سینخرونیک جدولی اساس گوتورولموشدور».^{۱۰۱}

«ادبی معلومات جدولی» نه علاوه اولاراق «کیتابدا آدلاری چکیلن قادین شاعیرلر»، «ایکی دیلده شعر یازان شاعیرلر»، «اوج دیلده شعر یازان شاعیرلر»، «دورد دیلده شعر یازان شاعیرلر»^{۱۰۲}، «شایرلرین عصرلر اوزره تصنیفاتی»، «ادبی شخصیتلرین آدلاری نین الیفبا گوستریجیسی» گورکملی موهاجیر خطات قولام دارابادی طرفیندن گوزل خطله یازیلیب نشره علاوه ائدیلمیشدیر کی، بو دا اونون علمی اهمیتی قات-قات آرتیریر.

تصادوفی دئیلدیر کی، آذربایجان ادبیاتی نین گورکملی تدقیقاتچی و تبلیغاتچی لاریندان اولان پروف. عباس زامانوو بو سانباللی اثری «آذربایجان عالیملری نین یاخین شرق فیلولوگیاسینا، عومومیتله شرقشوناصلیق ائلمینه بخش ائتدیگی گوزل بیر هدیه» کیمی قییمتلندیرمیش، آذربایجان نین خالق شاعیری، گوئی موهاجیرت ادبیاتی نین گورکملی نوماینده سی بالاش آدروغلو ایسه «ورتا عصرلر آذربایجان ادبیاتی ویرنن عالیملرین ستولوستو کیتابی» آدلاندیرمیشدیر.

یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز کیمی، یارادیجیلیغیندا گوئی آذربایجان موضوعونا موستنا درجه ده یئر وئرن عباس پناهی ماکولو ایلك رومانی اولان «ستارخان» اثرینی هله ایراندا ایکن، کنچن یوزایللیگین ۲۰-جی ایللرینده قلمه آلمیش، آنجاق گنج یازچی نین بو ایلك ائپیک قلم تجروبه سی اینقیلابین کئشمکئشلیرینده ایتیب-باتاراق بیزه گلیب چاتمامیش و یازچی باکییا موهاجیرت ائتدیکن سونرا اونو یئینیدن برپا ائتمک مجبوریتینده قالمیشدیر.

جنوبی آذربایجاندا ۲۰- اسرین اوللرینده باش وئرمیش معلوم تاریخی-سیاسی حادثه لرین بدیعی اینیکاسی اولان روماندا سوژتین آپاریجی خطی خالق قهرمانی ستارخان و اونون ان یاخین سیلاحداشلاری اطرافیندا اینکیشاف ائتمکده دیر. حادثه لرین وزو تکجه رئگیونال اهمیت دئیل، ائلجه ده قلوبال اهمیت داشیدیغی اوچون یازچی اثرین قهرمانلارینی دا عظمتلی و قارشیا قویدوقلاری تاریخی میسسیانی یئرینه یئتیرمک اوغروندا جانلارینی بئله اسیرگمه ین تیتانیک اوبرازلار کیمی تصویر ائتمه یه جهد گوسترمیشدیر.^{۱۰۳}

البته، آیدیندیر کی، اثرین سوژت خطی قورولارکن بولشئویک ایدئولوگیاسی نین پوستولاتلاری ایلك نووبه ده گوز ونونه عالینمیش و مارکسیزم کلاسیکلری نین موعین ائتدیکلری شرق خالقلاری نین آزادلیق یولو - رومان قهرمانلاری نین دا آزادلیق یولو اوچسون بیر ورنک، ظولتمده پارلایان بیر «مثل» اولموشدور. بو باخیمدان، ستار-خان حرکاتی نین بیرباشا ۱۹۰۵-جی ایل روس اینقیلابیندان تاثیرلمه سی و اونون تجروبه لرینی رهبر گوتورمه سی حاققیندا مؤلیف مووقئی غئیری-طبیعی سسلنمه لیدیر و بیرباشا سئزورا نین تاثیری کیمی قییمتلندیریلمه لیدیر.

آنجاق عدالت نامینه بونو دا قئید ائتمه دن کئچمک اولماز کی، آیری-آیری فردلرین آجیناجاقلی طالعی نین بدیعی تقدیمینده یازچی ایمکان دایره سینده مارکسیزمین پروکروست یاتاغیندان کنارا چیخماغا چالیشمیش، رئال حیاتدا

گوروب موشاهیده ائتدیگی جانلی اینسان طالعلرینی هئج بیر ایدئولوگییا تابی ائتدیرمه دن اولدوغو کیمی، وز دوشونجه لرینه او یغون شکیلده تصویر ائتمه یه چالیشمیشدیر.

اثر زنگین خارا کترلر و اوبرازلار قائلرئیاسینا، چوخشاخه لی سوژته، موختلیف یونلو کونفلیکتره مالیک اولماقلا، بوتوولوکده تاریخی حادیشه لری دوزگون و اوبیئکتیو اکس ائتدیرمک، خالقین اینقیلابی موباریزه سی نین حاقیقی قیی- متینی وئرمک مقصدیله قلمه آلینمیشدیر. روما نین دیلی و اوسلوبو اونون پئشکار بیر یازیچی نین بیشکین قله-میندن چیخماسینا شو بهه یئری قویمور.

حادیشه لرین چوخ گنیش بیر مکانی احاطه ائتمه سی و ولکه ده کی اجتماعی-سیاسی وضعیتنی اورک آغریسی ایله اکس ائتدیرمه سی باخیمیندان اونون زئینلابیدین ماراغالی نین «بیراهیمبگین سیاحتنامه سی» اثری نین عنعنه لرینی داوام ائتدیرمه سینی سویله مه یه اساس وئیریر. روما نین تاریخی اثر کیمی مزیتلریندن بیری ده بیر سیرا حاللاردا کونکرئت تاریخی اثرلره و علمی منبعلره، موتبر تاریخی-سیاسی قایناقالارا سویکنه رک تصویر ائدیلن حادیشه لره اوبیئکتیو قییمت وئرمک جهدیدیر.

کونفلیکت اولجه لوکال بیر مکاندا باشلایاراق زنجیرواری رئاکسییا سورعتی ایله بوتووو بیر ولکه نی احاطه ائدیر. ستتار، ماحمود، ایسماعیل، کربلایی، محرم کیمی دینج آداملارین، اوز آغیر زحمتی ایله گوزران کئچیرنلرین ائو-ائشیگیندن دیدرگین دوشمه لری نین سببی هر شئیدن اول، اجتماعی عدالت پرینسپلرینی سایا سالمایان و وزباشینالیق ائته تیراسی ایله قاباغینا چیخان هر شئی اودماغا حاضیر اولان فئودال تیپلی اجتماعی موناسیبتلردیر. گوجلو و ضعیف قارشیدورماسیندا ضعیفه هئج بیر شانس وئریلمیر. البته، آیدیندیر کی، بورادا صوحت فردین فیزیکی جهندن ضعیفلیگیندن و یا گوجوندن دبیل، اجتماعی قورولوشون یارامالیغی اوزوندن یارانمیش غئیری-طبیعی و عدالتسیز ایدارئتمه

ماشینیندا گوج ستروکتورلاری نین لیاقتسیز و معنویاتسیز، شره قوللوق ائدن آداملارین طرفینده اولماسیندان گئدیر. محض بونا گوره دیر کی، ساغلام، گوجلو، ائنئرزلی بیر شخص قفلتن اوزوندن قات-قات ضعیفین طولمونه معروض قالا بیلیر و کونفلیکت ده بو حاقسیز طولمون مئیدانا چیخماسی ایله باشلا بیلیر.

اینسانلارین بیرگه یاشاییشیندا، ینی جمعیت قایدالاری شرایطینده بیر فردین او بیری فرد طرفیندن ایستیثمار طبیعیدیر. مثلن، توتاق کی، جمعیت اونا هئج بیر فایدا وئرمه ین خسته لری، علیلری بسله بیر، یئدیردیب ایچیردیر، اونا لارین احتییا جالارینی تمین ائدیر. بونون وزو ده بیر ایستیس-ماردیر؛ آنجاق هومانست پرنسیپلره اساسلانان، ایستیثمار ائدیلن طرفیندن هئج بیر ائتراز دوغورمایان، عکسینه، اونون قلبینده شفقت و مرحمت کیمی اولوی دوغولار او یادان بیر ایستیثماردیر. حالبوکی، اوز امگی ایله - ایستر فیزیکی، ایستر سه ده اینتئلئکتوال اولسون - وز باشینی دولاندیرا بیلن و حتی جمعیته موعین فایدا وئره بیلن آداملارین چالیشماق عوضینه، موعین فیریلداق و حییللرله، «قایداسیز اویون» واسیطه سیله بیر قروپ آدمی وز تابعیلیگینه کئچیره رک ایستیثمار ائتمه سی غئیری-طبیعیدیر و هومانست پرنسیپلرله اویغون گل میر. تاریخ بو یو موترقی ضیالیلار محض بو جور ایستیثمارین علئیه اینه چیخمیش، زحمتکئش خالقین بو جور قارت ائدیلمه سینی پیسله میش و بونا قارشى قالدین-قالدین اثرلر یازمیشلار.

ایستیثمداد دوورو ایرانیندا مولکدار-کندلی مونسیتلری بیر چوخ بدیعی اثرلرین تصویر اوبئیکتینه چئوریلیمشدیر. اورنک اوچون موهاجیر نثری نین نوماینده لری نین بیری نین حکایه سیندن کندلی نین آغایا موراجیعتله دئدیگی سوزلری گتیره بیلرک. «اخیر، ریت دئدیگین ساتین عالینمیش قول کیمی بیر شئیدیر. اونون تویوغو دا، یومورتاسی دا، جامیشی دا، حتی آروادی دا سیزیندیر».^{۱۰۴}

«ستارخان» رومانیندا تصویر ائدیلن ایستیثمار ایئرارخییاسی نین آشاغی پیله لریندن بیرینی ده محض بو جور ایستیثمارچی - موللا قوربانه لی اوبرازی

تشکیل ائدیر. ایستیسمار ایئرارخییاسی نین بو آشاغی پیلله سی - بینا نین بونووره سی رولونو اویناییر و ایدارتمه سیستمینده یوخاریلارا گتدیکجه باسقی نین داها دا آرتماسی، ظولمون شیددتلنمه سی موشاهیده اولونور. موللا قوربانه لی - بیر ایستیثمار آلتیندن داها چوخ، ایستیثمارین قانونلیگی نی اساصلاندیران ایدئولوژی واسیطه دیر. موللا قوربانه لی کندین هم موللاسی، هم موعلیمی، هم مرثیه خانی، هم واعیطی، هم ده ان غدار ایستیثمارچیلاریندان بیریدیر. همین دوورده دین خادیم لری نین جمعیتده اوینادیغی مورتحئی رولو نظره چاتدیران رومان مؤلفی ریجت چیخاراق یازیر: «بو دوورده ایراندا حوکومت ایشلری یئرلی خانلارین، قالان ایشلر ایسه موللالارین الینده ایدی. ائله بیر حاکیم و یا خان یوخ ایدی کی، وز ایشلرینی موللا نین کومگی اولمادان گورسون. جاماعاتین ان کیچیک ایشلریندن بوپوک ایشلرینه قدر هامیسیندان موللالارین خبری اولمالی ایدی. موللا نین مصلحتی اولمادان هر بیر ایش گویا نتیجه سیز قالب اوغورسوز اولار».^{۱۰۵}

محض فئودال ایدارتمه سیستمی نین موللالار ترفیندن همیشه ساز ساخلانان بو گوجلو تبلیغات ماشینی نین سایه سینده یوزیللر بویو ریت ابطاعتده قالمیش، باشینی قالدیریب «بویویون» اوزونه آغ اولمامیشدیر. یازچی وز موشاهیده و دوشونجه لرینه داوام ائده رک دئییر: «ادمند خاتمه هئچ کس گورمه ییب کی، بیر نفر ریت بیر خانزاده نین اوزونه آغ اولسون. بئله ایشلر آلاهیین امرینه خیلافدیر. آلاهی خانی خان یارادیب، ریتی ده ریت. بو جور ایشلر آلاهی-تالایا قارشى عوصیاندیر».^{۱۰۶}

بورادا آنتیست ایدئولوگییاسی چالارینی بیر طرفه قویساق، دینی و دین خادیم لری هئچ ده آرابا نین بئشینجی تکرر، جمعیتین ضررلی عونصورلری کیمی قییمتلندیرممه لیگیک. صوحبت بورادا و بوندان اولکی موترقی روحلو، معاریفپرور اثرلرده هئچ ده دیندن و دین خادیم لری نین اجتماعی اینکیشاف انگل

اولمالاريندان دئييل، مووهومات و خورافات يايماقلا ديني وزلرينه ماسكا ائت-
 ميش فيريلداقچي و ريباكار ايستيمارچيلاردان گئدير. حال-بوکي بولشئويک
 ايدئولوگيياسی دين و دين خاديملری دئديکده ايستيناسيز اولاراق آنجاق بو
 سونونجولاری نظرده توتور و تاريخ بويو ديني دونياگوروشو ايله علمی
 دونياگوروشونون پارالل اينکيشاف ائتديگيني، بير چوخ عاليم و موتفکيرلرين
 محض دين خاديملری آراسيندان چينخديغيني نظره آلميردي. مگر بويوک بير
 خالق حرکاتی نين باشچيسي اولان شئيخ محمد خيابانی نين وزو دين خاديمي
 دئييلديمي؟ ياخود ستارخان حرکاتی نين ايشتيراکچيلاری نين هاميسي مومين
 موسلمانلار دئييلديمي؟

هر حالدا، بو پروبلئم اوزونون خصوصی تدقيقاتا احتياجي وار و بورادا بيز
 يالنيز «ستارخان» رومانيندا دين خاديملری نين عموميلشديريلميش اوبرازی
 کيمي موللا قوربانعلی نين بو «شان-شوهرت» هئچ ده لاييق اولماديغيني
 گوسترمکله کيفایتلنمک ايستردیک.

م.ف. آخوندوو، س.ع. شيرواني، ح. زردابي، م.ع. طالبيوو، ز. ماراغالی،
 ج. محمدقولوزاده، م.ع. صابير و بير چوخ باشقا موترققی هومانيسست گوروشلو
 سلفلری نين آردینجا آپ. ماکولو دا ايرا نين گئريده قالما و اهالی نين اکثر کوتله
 لری نين ظولمه معروض قالما سبيلريندن بيري کيمي جاهيلليگی، علمدن،
 معاريفدن کنارليگی، اوز حاقيني باشا دوشمه مه سی ايله ايضاح ائدير و بونلاری
 عيانی حياتی لووهه لرله اوخوجولارين نظرينه چاتديرير. اثری اوخودوقجا مؤليفين
 و قهرمانلارين آردینجا ايرا نين و جنوبي آذربايجانين کند و شهرلرينی گزير، هر
 يئرده عئینی منظره نين شاهیدی اولوروق. هر يئرده کدر، ياس و ماتم،
 تعزیهدارليق، مرثیه خانليق، آغلاشما... دوزدور، يوخاريدا دا قئيد ائتديگيميز
 کيمي، بعضن بونلار حياتين بيرطرفلی گوستريلمه سی، رنگلرين حددن آرتيق
 توندلشديريلمه سی، آیری-آیری حاديه و پروسسيلرين کونتکتستدن تجريد

اڤدلمیش شکیلده تقدیم اڤدلمه سی سایه سینده باش وئریر کی، بو دا ایدئولوژی باسقی نین تظاهورو کیمی قییمتلندیریلمه لیدیر. آنجاق ایسلام دینی نین گوزل هومانیسیت پرنسیپلریندن اولان صبر و توککول فلسفه سی نین خالق آراسیندا بعضن ایفراط درجه ده قبول اڤدلمه سی گوئی آذربایجا نین شاعیر و یازیچیلارینی لاقئید قویا بیلیمیر.

مثلن، علی توده نین «اوز گوزلریمله» آدلی اثرینده مؤلیف چایخانادا بئله بیر ائپیزود تصویر ائدیر: بیر کندلی چایخانایا گیریب دسترخانینی آچیر و اوراداکى داش کیمی قوروموش آرپا جادی نین اوزرینه بیر قدر شور قویوب گوجلہ چئینه یه-چئینه یه چایلا بیرتهر یئیر. بو «لذتلی» ناهاری قورتاردیقدان سونرا اللرینی گویه قالدیریب صیدق-اورکدن آلاها شوکر ائدیر. بایاقدان بونلارا گوز قویان عاشیق اوزونو کندلییه توتوب غضبله دئییر:

— دئه گوروم، سن نه یه شوکر ائدیرسن؟ دئه گوروم سنین یئیب دویدوغون ندر؟ دئه گوروم سن اینسانسان، یوخسا هئیوان؟ ینی بو قدر آنلامازسان کی، باشا دوشمورسن یئدیگین آرپا جادیدیر؟ هئج اولماسا او دیلسیز-آغیزسز حیوان اوز پایینی طلب ائتمک اوچون هر دن آنقیریر. سن ایسه دیلین-آغزین اول-اولا جینقیرینی دا چیخارمیرسان. اوسته لیک سنی اینسان یارادیب حئیوان یئرینه قویانین عونونینا بول-بول شوکورلر گوندرمکدن اوتانمیرسان. کس سسینی، قانماز کیشی! اولان-قالان اتمیزی ده توکمه».^{۱۰۷}

کوممونیسیت ایدئولوگییاسی نین بوخوولاریندان آزاد اولدوغوموز، میلی آذربایجانچیلیق ایدئولوگییاسی نین فورمالاشماقدا اولدوغو ایندیکی دوورده، شوبهه سیز کی، عومومیلکده ادبیاتیمیزدا و خصوصی حالدا گوئی آذربایجان موهاجیرت نثرینده آزادلیق اوغروندا موباریزه یه و حاکیملره قارشى عوصیانا چاغیریشلاری دا یئئیدن قییمتلندیرمه لی، اونلارین پسیخولوژی اساسینی،

موطیعلیگین گونا‌هان‌لاندیریل‌ماسی نین اخالاقی اوبیئکتیولیگینی ده اوزه چیخار‌ماغا سی گوسترمه لیبیک.

دوغ‌رودان دا، اوزاقدان باخانا دو‌بوش آسان گورونر، دئمیشلر. یازیچی دا حادیتیه لری آرتیق خاطرینده جان‌لاندیرارکن، اونلارا کنار موشاهیده چی نین گوزلری ایله باخارکن اوزونو، اوز ایدئاسینی، وز توتدوغو یولو داها یوکسکده، داها دوزگون گورور و بونا گوره ده آزاجیق دا اولسا بو ایدئیدان کنار چرخان حادیتیه و اوبیئکتلری غضبله قامچیلاییر. بو، تکجه نظردن کئچیردیگیمیز پارچاداکى اینقیلابی روحلو اوبرازلارین مووقئی دئییل، عومومیلیکده جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری نوماینده لری نین یاراتدیقلاری ایدئال اوبرازلارا خاص اولان بیر وزلیکیدیر.

البته، آیدیندیر کی، بیر نیطقله، بیر تحقیرله کندلینی اوز حوقوقلارینی باشا دوشمه یه سووق ائتمک اولماز. بیر ده، کندلینی آغا دا، موللا دا، عاشیق دا تحقیر ائدیرسه، اوندا آشغین آغا ایله موللادان نه فرقی اولدو؟ میلی اوبانیشین، آزاد روحلو شخصیت تربیه سی نین یولو اینقیلاب مئیدانلاریندان، قان-قیرغین ایچریسیندن دئییل، مکتبدن، معاریفدن، ایره لی گتمیش میلترین تجروبه سی نین وئريلمسیندن و تطبیق ائدیلمه سیندن کئچیر. ائله بو جهتلری نظره آلان بیر سیرا نائیرلر خالقین آزادلیق یولونو ایلك نوبه ده مکتبده، معاریفده گوروردولر.

«ستارخان» رومانیندا دا مؤلفی یونلن ایدئولوژی ایستقامتین تاثیر آلتیندا اساس دیق «تاریخین لوکوموتیوی» اولان اینقیلابی حرکاتا وئريلمسه ده، یئنی دونیوی تحصیل سیستمی یاراتماق، خالقی معاریفلندیرمک یولوندا چالیشانلارین امگینه ده آز اهمیت وئريلمیر.

او دوور ایرانی نین و جنوبی آذربایجان نین تحصیل سیستمینه نظر سالدیقدا اینسان شعورلارینداکی کونسترواتیزمین و کوهنپرستلیگین موقاویمت گوجونه حئیران قالماماق اولمور. «یئرده کی لرین قوش کیمی گویده اوچدوقلاری» (م.ع.

صایبر) بیر زاماندا ایران و جنوبی آذربایجان موللاخانلاریندا حیاتا و بیلیکلره ماراتق و هوسله دولو کورپه اورکلرین نئجه «یئره گومولدویونو»، باشلارین مووهومات و خورافات ایله دولدورولدوغونو گوردوکجه بونون سببلی حاقیندا دوشونمه مک اولمور. بو ایندی بیزی بئله هیجانلانندیریرسا، بلا واسطه همین حادیتیه لرین شاهیدی اولموش و اونلاری اورک آغریسی ایله قلمه آلمیش یازیچیلاری نئجه دهشته گنیردیگینی تصور ائتمک چتین دئییلدیر. روماندا بو جور معاریفپرور ضیالیلارین عومومیلشدیریلیمیش اوبرازی میرزه حسن صورتی واسیطه سیله تقدیم ائدیلمیشدیر.

تحصیل سیستمینده شخصیت تربیه سی عوضینه کوله و رعیت تربیه سینی گورن میرزه حسن چیخیش یولونو، آزادلیق یولونو حاقلی اولاراتق تحصیلین یئنیلشمه سینده، خالقین میشت طلباتینا اویغون معاریفلنمه سینده گورور، «قفلت یوخوسوندا قالان جاماعاتی اویاتماق، الوان رنگلی ابالارین و آغ اممامه لرین آلتیندا گیزلنن روسواچی سیمالاری آچیب جاماعاتا گوسترمک»^{۱۰۸} ایسته بیردیلر. بویوک ازیتلر، مشققتلر، مانعه و تحقیرلر باهاسینا آچدیقلاری مکتبلره شاگیرد توپلاماق اوچون دریدن-قاییقدان چیخیردیلار. خالقین اوزونه دونیا مدنیتمی، اینسان آزادلیغی نین، شخصیت آزادلیغی نین شیرینلیگینی آچیب گوسترمک ایسته بیردیلر.

البته، بو یئنیلشمه پروسسی آغریسیز کئچه بیلمزدی؛ بزن تشببوسکارلارین روحدان دوشدویو واخت دا اولوردو. آخی اینسان ضعیف مخلوقدور. آنجاق قارشیدا دوران مقسدین بویوکلوگو، اورکلرده چیرپینان وطن محبتی نین اولویلیگی هر دفعه مانعه لره سینه گرمکده، اینسان طبیعتینده نادیر تاپیلان بویوک دوزمولولوک گوسترمکده میرزه حسن کیمی معاریف فدایلرینه کومک اولوردو.

بو مسله ده ده رومان مؤلفی نین توتدوغو خطی-حرکتین داوام ائندیریلمه سینه ایدئولوژی باسقی نین آز تاثیرلی اولمامیشدیر. بئله کی، خالق معاریفلندیرمک

یولو ایله شخصیت آزادلیغی تربیه سینی حیاتا کئیرمک ایسته ین میرزه حسنلر رئال حیاتین دیکته سیندن داها چوخ، یازیچی نین منسوب اولدوغو ایدئولوژی پلاتفورما نین دیکته سی ایله چوخ تئزلیکله «باشا دوشورلر کی»، «یالنیز مکتب آچماق، خالقی معاریفلندیرمک یولو ایله» میلتن بوتون دردلرینه چاره ائتمک اولماز. بو باخیمدان مؤلیف معاریفچی میرزه هسه نین اوزونو «ماریفلندیریر» و او، چیخیش یولونون آنجاق اینقیلابی موباریزه ده، قان توکمده اولدوغونو «آنلایاراق» بولشئویمین «یئگانه دوزگون یول» اولان ایدئولوژی پلاتفورماسینا قوشولور.

روماندا ایستیشار ایئرارخییاسی نین لاپ آشای پیلله لریندن - بونوره سیندن باشلایان یازیچی تدریجن حادثه لری داها یوکسک مستویله - مونارخییا نین زیروه سینه قدر آپاریب چیخاریب و بوتون بو پیلله لری اوخوجویا قارا رنگده، شابلون بیر سخئم اوزره تقدیم ائدیر. او دورکو ایران مونارخییاسی نین باشچیسى مؤظفالددین شاه دا ایستیسمار سیستئمی نین ان عالی حلقه سیندن باشقا بیر شئی دئییلدیر. بو باخیمدان دا مؤلیفین اینقیلابچی-دئموکرات، «موللا نئرالددین» و بولشئویک موقئیینده دوردوغونو گوروروک. حالبوکی، او دورون باشقا قاینالاریندا، مثلن، «موللا نئرالددین» له عئینی بیر واختدا نشره باشلایان «فویوضات» درگیسینده مؤظفالددین شاهین آوروپایا سیاحتی زامانی ایستانبولا گلمه سینی و اونو موشاهیده ائدنلرین شاه حاقیندا وئردیگی خاراکتئریستیکانی نظردن کئچیرسک، تامامیله باشقا بیر موقئیین شاهیدی اولاریق.

هر حالدا، حقیقت ایفراط و تفریته دئیل، تدیلده اولمالیدیر. حالبوکی، عباس پناهی بوپوک بیر مملکتین باشچیسینی فولکلور عنعنه سینه و بولشئویک ایدئولوگیاسینا اویغون اولاراق کوتبئیین، عیانلار طرفیندن آلدادیلان، بورنونون اوجوندان اوزاغی گورمه ین، قانیچن و شهوت دوشکونو کیمی سترئوتیپ شاه اوپرازیندان کنارا چیخارا بیلمیر، اونو، ان منفی صیقلتره مالیک اولسا بئله، بیر

اینسان، بیر شخصیت کیمی تقدیم ائده بیلیمیر. داها دوغ-روسو، عمل ائتمه لی اولدوغو ایدئولوگیا بو ایشی گورمه یه اونا ایمکان وئریمیر؛ زیرا شاه هئچ واخت یاخشی آدم، اینقیلابچی ایسه هئچ واخت پیس آدم اولا بیلمز. بو آکسیومو، ان قاتی بیر دین قدر احکامچی اولان بولشئویزمین بو فیتواسینی همیشه گوز ونونده توتماقلا، باشقا سوزله، سوسیالیزم رئالیزی پرنسیپلریندن کنارا چیخماماقلا ائپیک ووستلی اثر یاراتماق اولار و آپ.ماکولو دا کومونیست سنزورلارین چکدیگی بو «جیز یقدان» کنارا چیخماق حاقیندا دوشونمور.

موهاجیرت نثری نین باشقا ائپیک اورنکلرینده اولدوغو کیمی، بورادا دا مؤلیف بولشئویک ماکسیمالیزی نین طلبلری نین تضيقی آلتیندا ازلیبر و بلکه اوزو ده ایستمه دن تصویر ائدیگی دونیانی آغ و قارا رنگرده تقدیم ائدیر. «کیم بیزیمله دئییلسه، دئمک بیزه قارشیدیر!» بو غئیری-اینسانی، آزاد دوشونجه یه، عقیده و مسلک آزادلیغینا یئر قویمایان، سابسیز-حسابسیز گوناھسیز اینسانلارین قانی نین توکولمه سینه حاق قازاندیران و نینکی حاق قازاندیران، هم ده تاریخین گئدیسی نین بونولا موعین ائدیلمیگی و «ونلاردان» ونلرین هامیسی نین حاقلی جزایا چاتدیغینی، «بیزدن» اولنلرین ایسه شهید اولدوغونو ساختا تاریخی اثرلر، غرضلی رومانلار واسیطه سیله سونراکی نسیللرین بیئینه یئردن بولشئویک شوکاری، چوخ تأسوف کی، «ستارخان» رومانی نین دا آپاریجی ایدئباسینی تشکیل ائتمکده دیر. بوتون اینقیلابچیلار یاخشیدیر، بوتون عکسی انقیلابچیلار پیس دیر. دئین رومان مؤلیفی ایمام اوچون آغلایارکن یئزید اوچون ده آزاجیق قهرلنمگی آغلینا بئله گتیرمیر.

شاهی و اونون اطرافینداکیلاری دا آنجاق منفی بویالار و توند رنگرله تقدیم ائدن یازیچی یقین کی، حاقی زورلا الیندن آیینمیشلارین اوز حاقلارینی زورلا گئری قایتارارکن عئینله اولکی ظالمیلار کیمی حرکت ائتدیکلری نین فرقینه وارامیشدیر.

روماندا قویولان سوسیال پروبلئمر آراسیندا اوولکی دورلردن میراث قالمیش نارکومانلیق، آغیر وئرگیلر، فانائیزم، جهالت، کوتله لرین میستیک دونیاگوروشونه سویکنن فئودال وزباشینالیغی هله م.ف.آخوندزاده نین «کمالوددوله مکتوبلاری» و ز.ماراغالی نین «ایبراهیمین سیاحتنامه سی» اثرلرینده قالدیرلمیش، آنجاق او زامانا قدر ده حلیلی تاپمامیش، بیر سیرا حاللاردا ایسه داها دا آغیرلاشمیش پروبلئمردندیر.

روماندا تکجه ایرا نین داخلی سوسیال دورومو دئییل، عینی زاماندا گئوسیاسی وضعیت، قونشولارینا قارشى توتدوغو موقعی، اونلارلا قارشیلیقلى موناسیبتلری ده بدیعی تصویر اوبیئکتی کیمی وز عکسینی تاپمیشدیر. روس گئئورالی لیاخووون کوماندانلیغی آلتیندا ولکه ده مشروطه حرکاتی نین یاتیریلماسی هر یکی قونشو دوولتده آزادلیقسئور قوووه لره قارشى کسکین مباریزه آپاریلدیغینی، بو ایشده حتّی بیر-بیرلریندن کومک اسیرگمه دیکلری تاریخی فاکتارلارین کومگی ایله وز بدیعی حلیلی تاپیر.

مشروطه اینقیلابی نین مغلوبیتینده حرکاتا قوشولموش ثباتسیز عونصورلرین گوناھلاندریلماسی دا «ستارخان» رومامیندا پرولتاتر اینقیلابلاری حاقیندا مارکسیست متئودولوگیاسی اساسیندا قویولوب حلل ائدیلمیشدیر. اینقیلابا شخصی قازانچ مقصدی ایله قوشولموش بو جور صباتسیز زومره لر مؤلیفین کسکین تنقید آتشینه معروض قالیر و او، اصل دئموکراتیک اینقیلابین نجه حیاتا کئچیریله جگینی «پیتئر فهله سیندن» اویرنمگی مظلوم شرقه، او سیرادان ایران کندیلرینه مصلحت گورور.

همین زومره لرله یاناشی، عباس پناهی اینقیلاب دوشمنلری نین ده چیرکین فعالیتینی ایفشا ائتمگی اونوتمور. بونلارین سیراسیندا ایمام جومه، میر هاشیم کیمی ایکی اوزلولری، آتابی، شوجا نیظام، حاجی صمد خان عین الدووله، امیر باهادیر جنگ، حاجی سامسال کیمی قدار اینسان جلالدلارینی و ظولمت

جارچیلارینی ان سرت بویالارلا تصویر و تنقید ائدیر. بو سیرادا نجف، کربلا، تهرآن و ب. دینی مرکزدرده فعالیت گوسترن و پول ایله ساتین آیناراق عکسی انقیلابچیلارلا مشروطه حرکاتینی بوغماقدا یاردیم گوسترن ایکی اوزلو روحانیلرین ایفشاسی خصوصی غضبله و بیرمعنالی آمانسیزلیقلا سسله نیر.

او زامانکی ایران و جنوبی آذربایجانین اجتماعی حیاتینا، سوسیال-سیاسی دورومونا دریندن بلد اولان مؤلیف یوخسول کندیلردن توتמוש دولتی مولکدار و تاجیرلره، بونلارین کولگه سینده وارلانان دین خادیملرینه ده ک، دولتین ایداره ایشلرینده چالیشسالار دا، فیکیر-ذیکیرلری وز شخصی واریداتینی آرتیرماق اولان موختلیف روتبه لی ممورلاردان توتמוש شاها قدر بوتون ایران جمعیتینی بیر آرایا گتیریر، بونلارین هامیسینی خالق حرکاتی کوتتکستینده خاراکتیریزه ائدیر و حادیشه لره قییمت وئرمه یه چالیشیر.

خاریجی دوولتترین نوماینده لری، موختلیف سوییه لی دیپلماتلار و اوز دوولتلی نین منافعیینه چالیشان جاسوسلار دا شر قوووه لرین طریفنده دایاناراق خالقین آزادلیق سسینی باتیرماغا، کسلیمیش باشلارین، بورونلارین، قولاقلارین، چیخاریلمیش گوزلرین اورتا عصرلرین غدارلیغی ایله جاماعات آراسیندا تاباقلاردا نوماییش ائتدیریلمه سی ایله خالقین ایچینده قورخو و دهشت پسپخوزو یاراتماقلا آزادلیق هو سینی سوندورمه یه چالیشیرلار.

روماندکی عکسی انقیلابی قوووه لرین تاکتیکالاری و حرکت طرزی موختلیف اولسا دا، اونلاری عومومی بیر ایرتیجاچیلیق، کونسرواتیزم عقیده سی واحید یومروق کیمی بیرلشدیریر. بونلاردان بعضیلری اولجه مشروطه طرفداری اولوب سونرادان حرکاتا خاین چیخمیش (ایمام جومه، میر هاشیم کیمی)، بعضیلری خالق حرکاتینی اونله مک اوچون موختلیف تخریباتچی باندالار دوزلدیب پوزوجولوق ایشلری ایله مشغول اولموش (آتابی عظم)، بعضیلری ایسه آرنی

قاریشیق گوروب بولانیق سودا بالیق توتماقلا خالقین وار-یوخونو قولدورلوقلا قارت ائدن آداملاردیر (شوجا نیظامین قولدور دستسی) و س.

بئله بیر واختدا یاخین شرقی ائکزوتیکا منبعی، ناغیلار عالمی حساب ائدن خاربیچیلر ده اوز فیکیرلرینده یانیلدیقلارینی اعتبار ائتمه لی اولورلار. روماندا اینقیلابی قوووه لره رغبت گوسترن و یاردیم ائدن سیمون دانیلوویچین دیلی ایله بو فیکیر بئله اعتبار ائدیلیلر: «...منه ائله گلیردی کی، من بو شهرده (تبریزده - ۱۹۰۴م) غئیری-طبیعی عادت و عنعنه لرله قارشیشلاشاغام. لاکین من بو شهرده افسانه لرین یئرینده حیاتین طلب ائدیگی حقیقتلره راست گلیم. یئنیلییه دوغرو ایره لیله ین بیر حرکات ایله قارشیشلادیم. من هله یولدا ایکن تبریز اهالیسینین وز آزادلیغی اوغروندا آپاردیغی مباریزه لر حاقیندا، بو مباریزه یه باشچیلیق ائدن ستارخان حاقیندا چوخ سوزلر ائشیتیمیشدیم».^{۱۰۹}

بو قیلدن اولان بدعی دتالارلا عباس پناهی خالق حرکاتی نین دار بیر چرچیوه ده، محدود ماراقلار و منافعلر اوچون دئیل، رئیونال و قلوبال اهمیتلی پروبلئمترین حلی اوغروندا آپاریلدیغینی نظره چاندیرماق ایسته میشدیر. هم ده یازیچی گوسترمک ایسته میشدیر کی، آذربایجان خالق و مباریزه سینده تک دئیلدیر، آرخاسیز-کومکسیز قالمامیشدیر؛ اگر ایرتیجچی قوووه لره بئیندخالق ایمپئریالیزم، او زمان دنیا ژاندارملیغی ایددیاسیندا اولان روس چاریزی قاهمار چیخیرسا، ستارخان حرکاتینا یاردیم اوچون ده باکی و طیفلیسده خصوصی کومیته لر تشکیل ائدیلیلر و پروقرئسسیو قوووه لر لریندن کلن کومگی گوسترمه یه چالیشیردیلار. بونلاردان «ایران اینقیلابچیلارینا یاردیم کومیته لری»نی گوسترمک مومکوندور.^{۱۱۰}

بو یاردیم کومیته لری نین مئیدانا گلمه سی و فعالیت گوسترمه سی تکجه ایران و جنوبی آذربایجان اوچون دئیل، بوتون دنیا اوچون بیر تجربوه، بیر اورنک ایدی. کیم بیلیر، اگر بو تجربوه اولماسایدی، بلکه سونرالار فاشیزمه

قارشی بین الخالق قوووه لرین بیرلشمه سی ده اولمایا جاقدی، عدالتسزلییه قارشی موترقی قوووه لرین بیرلشمه سی بلکه ایندیکیندن داها ضعیف اولاجاقدی...

رومان یازیلارکن مؤلفین شخصن گوروب موشاهیده ائتدیگی و بدیعی تخیولونون کومگی ایله عومومیلشدیردیگی حادیشه و ائپیزودلارلا یاناشی، تاریخی قایناق و سندلردن عالینمیش و وز دقیقلیگی ایله سئچیلن حادیشه و ائپیزودلار دا آز دئییلدیر. بو قایناقلارین سیراسیندا احمد کسروی نین «تاریخی-مشروطه-ایران»، محمدعلی تربیتین «دانشمندان-آذربایجان» اثرلرینی، او دوورده نشر اولونان و حادیشه لرین خرونیکاسینی عکس ائتدیرن مطبوع اورقانلاری گوسترمک مومکوندور. آنجاق آیدیندیر کی، عباس پناهی تاریخی موضوعدا علمی اثر دئییل، تاریخی رومان یازماغی قارشیسینا مقصد قویدوغوندان، تاریخی قایناقلاردان آلدیگی فاکتارلاری دا وز بدیعی تخیول سوزگچیندن کئچیردیکدن سونرا اوبرازلی بیر شکیلده اوخوجویا چاتدیرمیشدیر.

مثلن، ستارخان نین طنطنه ایله تئهرانا داخیل اولدوغونو بیلدیرمک اوچون یازچی تاریخی فاکتارلارین قورو دیلیندن دئییل، بدیعی دیلدن ایستیفاده ائده رک یازیر: «۱۹۱۰-جو ایل یاز فسلی نین اورتالاریندا تئهران وز تاریخی گونلریندن بیرینی یاشایردی».^{۱۱۱} بو بیر جمله ایله تاریخی رومان مؤلفی ستارخان حرکاتی نین ایران تاریخینده نئجه بویوک اهمیت داشیدییینی لاکونیک و اوبرازلی بیر شکیلده اوخوجویا چاتدیرماغا مووفق اولموشدور.

باش قهرمان نین حیاتی نین ایلك چاغلاریندان توموش خاینجه سینه اولدورولمه سینه قدرکی مباریزه لرله دولو حیاتی، خالق حرکاتی نین باشچیسکی فعالیتی گئنیش ائپیک لووحه لر، رنگارنگ بدیعی تصویر و تقدیم واسیطه لرله وئرلمیشدیر. بو باخیمدان «ستارخان» اثری کلاسیک رومان ژانری نین بوتون فورمال طلبلرینه جاواب وئریر. اثرده کی ایدئیا ایستیقامتینه گلدیکده ایسه

بو گون اوراداکي دوورو اوچون آکٽوال اولان بير چوخ پروبلٽمر يٿني راکورسدان قییمتلندیریلمه لی، دنیا نین دییشمیش اجتماعی-سییاسی منظره سی قلوبال گٽوسییاسی شرایطین دییشمه سی فونوندا صاف-چوروک اندیلمه لیدیر. بوتون بونلارا باخمایاراق، خالقیمیزین یاخین کٽچمیشی نین قهرمانلیقلا دولو صحیفه لرینی، عدالت اوغروندا موباریزه سینی اساسن اوبیئکتیو اکس اتدیردیگینه گوره «ستارخان» رومانی بو گون ده وز ایدئولوژی و پوٿتیک اهمیتینی ساخلاماقدادیر. عباس پناهی ماکولونون «خییابانی» رومانی «ستارخان» رومانی نین تاریخی و منطیقی داوامی کیمی سسلنیر. ۱۹۱۱-جی ایلده تٿهران رٽژیمی نین ایکی اوزلو مکرلی سییاستی نتیجه سینده خاینجه سینه مغلوب ائدیلمیش ستارخان حرکاتی نین مشعلینی - هله قورو سونمه میسکن، جمعییی دوققوز ایلدن سونرا ۱۹۲۰- جی ایلده شٿیخ محمد خییابانی وز باشی اوزرینه قالدیریب دوغما یورددا آزادستان دوولتینی یاراتدی. آنجاق تاریخ بویو اولدوغو کیمی، بو دفعه ده آزادلیق اوغروندا موباریز لرین یولو خیانت، فیتنه-فساد، ساتقینلیق، آرخادان وورولان ضربه لر و حيله یولو ایله کسلییر، حرکات قان ایچینده بوغولور. ع.پناهی نین بو رومانی دا، اولکی روماندا اولدوغو کیمی، ژاثرین فورما طلبلرینه تامامیله جاواب وئیریر و قهرمان نین آنادان اولماسیندان اولومونه کیمی اوتوز دورد ایلیک حیاتیینی (۱۸۸۶-۱۹۲۰) بوتوولوکده احاطه ائدیر. آنجاق باش قهرمان نین حیات و موباریزه یولونو احاطه ائدن بدییی کانون اطرافیندا بوتوولوکده رٽگیوندا جریان ائدن اجتماعی-سییاسی حادیثه لره ده نظر سالییر، همین حادیثه لرین بو حرکاتلا بو و یا دیگر درجه ده موناسییتی و باغلیلیگی بدییی تحلیل سوزگچیندن کٽچیریلیر.

عباس پناهی نین بو ایکی فوندامنتال رومانیندان صوحت آچارکن بیر پسینخولوژی مومنت آدمی دوشوندورمه یه بیلیمیر: ستارخان حرکاتیندا آذربایجان خالقی نه قدر قوربانلار وئردی، نه قدر مشققتلر و محرومییتلر چکدی، حوقوقسوز

اینسانلارین، حقوقسوز خالقلارین، ائتتیک قروپلارین حاقلی اوغروندا عدالتلی موباریزه آپاردی. بونلار هامیسی حاقلی اولاراتق خالقیمیزین قهرمان یاخین کئچمیشی کیمی قییمتلندیریلیر. بس نئجه اولدو کی، ستارخان حرکتی مغلوب ائدیلن کیمی ایرتیجا و ایستیداد یئیندن هوجوما کئچدی و خالقا اولکیندن ده آغیر ظولملر ائتمیه، خالقلارا قارشی اولکیندن ده آرتیق عدالتسیزلیک نومایش ائتدیرمه یه باشلادی؟ بس مشروطه حرکتی نین نتیجه سی نه اولدو؟ نییه جمعیسی دوققوز ایلدن سونرا یئنی بیر خالق رهبری مئیدانا چیخیب یئنه ده فدایلرین قانینی وطنین و ملتین آزادلیغی یولوندا حلال ائتدی؟

دئیرلر، کورپه واختیندان الده بسلنمیش و ماهیر تعلیمچیلرین تعلیم کئچدیگی شیرلر هئچ واخت اینسانا هوجوم ائتمیرلر. آنجاق تصادوفن اونلار وز صاحبیلری نین الینی دیشله ییب قان ییگینی حس ائتسه لر، طبیعی اوچولوق اینستینکتلی اوپانار و داها بو شیرلرین قارشیسینی هئچ بیر تعلیم، هئچ بیر تعلیمچی قامچیسی کسه بیلمز.

ستارخان حرکتی ایله شئیخ محمد خیابانی حرکتی آراسینداکی باغلیلیغی و ایکینجی نین بیرینجیدن نه گوتورمه سی ده بو آنالوگیا نین کومگی ایله آنلاشیلا بیلر. ستارخان حرکتی نین آذربایجان خالقی اوچون ان بویوک اهمیتی او اولدو کی، آزادلیغین دادینی وطنپرور قوووه لره آنلاتدی و بو آزادلیغین الده ائدیله بیله جگینی وز تجروبه سی ایله ویرتدی. محض بونا گوره اوستوندن آز بیر مدت کئچمه سینه و اصلینده اومیدسیزلیک مرحله سی نین هله اوزون مدت داوام ائتمه لی اولماسینا باخمایاراتق شئیخ محمد مئیدانا چیخدی و نینکی آزادلیغی الده ائتدی، هم ده مستقیل دولت یاراتدی.

یوخاریداکی سبلردن ع.پ.ماکولونون «خیابانی» رومانی بیرباشا اولکی رومانین واریشی و لایقلی خلفی سایلا بیلر. سوژتین قورولوشو، حادثه لرین اینکیشافی و ضیدیتلرین فورماسی دا هر ایکی روماندا دئمک اولار کی، عئیندیر. بو ایسه

طبيعيدير؛ چونکې هر ايکې روماندا عئينې بير اجتماعي-سياسي موحيطده آز قالا عئينې شرايط داخيلينده، عئينې خاراكتري مورتققي قوووه لرين عئينې خاراكتري مورتجئ قوووه لره قارشي موباريزه سي بديعي تصوير و قييمتلنديرمه اوبيټکينه چئوريلميشدير.

اولکي روماندا اولدوغو کيمي، بورادا دا زنگين اوبرازلار قائلرياسي، چوخشاخه لي مورککب سوژت، حادثه لرين واحد مجردا بيرلشمه سي بير رومان اوستاسي کيمي آپناهي نين صنعتکارليغيني بير دها ټوبوتا يټيرميشدير.

شئخ محمد خياباني نين اطرافيندا صداقتلي و سارسيلمز دوستلار کيمي واحد جبهه ياراتميش دموکرات اوبرازلاري ايله ياناشي، روماندا عکس جبهه نين ان موختليف مورتجع نوامينده لري نين بديعي پورترټي وټريلميشدير. بونلارين آراسيندا خاريجي ايمپرياليست دوولترين ايستر رسمي قولوقچولاري، ايستره ده جاسوس، آگنت و دين ياي-ماق پرده سي آلتيندا ماسکالانميش ميسسيونئرلري ان مکرلي اوبرازلار کيمي تقديم اولونموشدور.

قوووه لرين بيرمنالي اولاراق ايکي جبهه يه بولونديو بو اثرده ده سوسياليزم رئاليزمي مټودونون تاثيري و بول-شټويک ايدټولوگيياسي نين طلبی آلتيندا پرولتنار بئينلميلچيلیگی ايدئياسي، بويوک روس پرولتنارياتي نين قارداشليق کومگي، عکسینه، روس ايمپرياليزمي نين خيانتی و س. اولکي روماندا ان آرتيق بيزه معلوم اولان سترئوتیپ مسله لر بورادا دا قويولموش و «بديعي حليلني» تاپميشدير.

يازيچي، خياباني حرکاتي نين چوخ آغير و چتين گټوسياسي شرايطده آپاريلديغيني خصوصي نظره چاتديراراق يازير: «تبريزيم! ائي باشي بلالي شهر، نه موصيتلر قامادي سه نين بو ايلمز باشين چکمه سين؟! کيمين اوزونه خوش باخدين؟ کيمين اوزونه گولون، قاپيلاريني تاياتاي آچيب: «بويورون، قوناغيميز اولون!» - دندين. کيمه جان دئييب زهريمار ائشيتمه دين؟.. آنجاق تبريزيم!

بیلمه لیسن کی، ملون اینگیلیسلر هله ده سندن ال گوتورمه ییبلر. اونلارین قوشونلاری هله ده ایرا نین جنوب حیصه سینده توفان ائله بیر، قانلار توکور، ائولر ییخیر، آزادلیق عادینی چکنلرین دیلینی بوینونون آردیندان چیخاریر».^{۱۱۲}

عباس پناهی نین رومانلاریندا قویولان آزادلیق و مستقیلیک پروبلئملری بو گون ده گوئی آذربایجان اوچون آکتوال اولاراق قالیر و بو باخیمدان یازیچی نین رو-مان یارادیجیلیغی نین یئی تفککور ایشیغیندا داها موفصل اویره نیلیب قییمتلندیریلمه سینه آذربایجان ادبیاتیندا هله ده بویوک احتییاچ دویولور.

سوهراب طاهیرین رومانلاری

سوهراب طاهیرین نثر یارادیجیلیغینی تدقیق اتمیش پروف. و. آرزومانلی همین بولمه نی «صبری توکنمیش شاعیرین نثری» آدلاندیرمیشدیر. بو دقیق موشاهیدنی باشقا جور ایفاده ائتسک، «رمزلردن اوسانمیش شاعیرین سوزون داوزونو دئمه سی» دئییه بیلردیک. چونکی بویوک فوضولی ده واختیله: «آلدانما کی، شاعیر سوزو، البته، یالاندیر!» دئمیشدی. ماراقلیدیر کی، چاغداش جنوبی آذربایجان یازارلاریندان بیرری اولان الی داشقین دا وز «سئوگی داموسو» اثرینده نثری «دوز یازی» آدلاندیرمیشدیر. دئمک، س. طاهیر ده نثره کئچرکن سوزون داوزونو بیرباشا دئمک، اونو ناراهات ائدن و آلمیش ایلدن بری هله ده آرزو اولاراق قالان میلی دوولتچیلیگین برپاسی، بولونموش خالقین بیرلشمه سی حاقیندا آرزولارینی بیرباشا، رمزلرین کومگی اولمادان دئمک مقصدینی گودموشدور.

سوهراب طاهیرین ایلك رومانی اولان «قونشو قیزین مکتوبلاری» اثری نین بیرینجی حیصه سی ۱۹۷۳-جو ایله تاماملاناراق ۱۹۸۵-جی ایله اوخوجولارا چاتدیریلیمیش، ایکینجی حیصه سی ایسه اون بئش ایل سونرا ۱۹۸۸-جی ایله نشر اولونموشدور.^{۱۱۳}

موهاجیرت نثری نین اساس اورنکلی کیمی، بو روما نین دا آپاریجی موضوعو گونئی آذربایجا نین کئشمکئشلی، اینقیلابلار، قلبه لر و مغلوبیتلرله دولو اجتماعی-سیاسی حیاتیندان گوتورولموشدور. آنجاق موضو عئینیلیگی هئج ده همین موضویا موناسیبت و اونو بدیعی اکستدیرمه عئینیلیگی دئمک دئییلدیر.

موهاجیرت یازیچیلاریندان هر بیر یو موضوعیا وزونمخسوس شکیلده یاناشمیش، هره سی اونا بیر راکورسدان باخمیش و اونو وز ایستعدادی نین و پوئتیک اوسلوبونون کومگی ایله عکس ائتدیرمیش و قییمتلندیرمیشدیر.

یوخاریدا س. طاهیرین حکایه لرینی اونون قلم و مسلک یولداسی ه. تودنین حکایه لری ایله موقایسه ائدرکن هر ایکی شاعیرین نثر فعالیتینده گوستردیگی اوریژیناللیغی قئید ائتمیشدیک. رومان یارادیجیلیغیندا دا س. طاهیر اساسن اوز اوسلوبونا صادیق قالمیش و ساده یازماغا، شعرده کی غلیظ رمزلردن و اوپرازیلیقدان قاچماغا چالیشمیشدیر. بو، دوغرودان دا، هر بیر جومله سی اوخ کیمی اوخوجونون بئینینه سانجیلان و مؤلفین کئچیردیگی ناراهاتلیق و آجیلاری اونا دا تلقین ائدن بیر پوئتیک دیل، پوئتیک اوسلوبدور. اورنک اوچون «قونشو قیزین مکتوبلاری» رومانیندان بیر پارچایا دیقت یئتیرمک کیفایتدیر:

«بهرام قارداشی پرویزدن دعوتنامه آلمیشدی. بو دعوتنامه یه گوره او، اوچ آی وز وطنینه قوناق گتتمه لیددی. وز وطنینه قوناق گتتمک ائله ده آسان دئییلدی. طالع بئله گتیرمیشدی. طالعیی دیشمک اولمازدی. طالعیی اوجا فریادلار، جوشغون چاغیریشلار، گوجلویومروقلار دیشسه بیلیر. بهرام بونلاردان اوزاق دوشموشدو».^{۱۱۴}

س. طاهیرین و ائلجه ده اونونلا بیرگه نثره کئچمیش موهاجیر شاعیرلردن ع. توده نین نثری چاغداش گوئی آذربایجان موهاجیر نثری نین سون مرحله سی کیمی قییمتلندیریله بیلر. بو مرحله نین خصوصیتی نین عیبارتدیر؟ بو سووالا جاواب وئرمک اوچون هر شئیدن اول، همین نثر اورنکلری نین شاعیرلرین یئتکین یاشیندا قلمه عالیندیغینی نظره آماق لازیمدیر. بونون نتیجه سیدیر کی، بو اثرلرده اولوب کئچمیش حادثه لره داها رئالیست، اینقیلابی رومانیکادان اوزاق بیر باخیشین شاهیدی اولوروق.

«قونشو قيزين مکتوبلاری» رومانیندا بو پسیخولوژی یاشانتی، پسیخولوگییالاردا باش وئرمیش بو دییشیکلیک آشاغیداکي کیمی ایفاده اولونموشدور: «وولکي رومانتيک آرزولار، قانادلی اومیدلر، هر شئی داغیدیب یئئیدن قورماق عشقی اوندایه ضعیفه میشدی. اونلار وز اوجالیغینی ایتیرمیشدیلر. ایستی یئرده خومارلانان بیر پیشیگین مولاییم نفهسی کیمی ساکیت، راحت و قایغیسیز ایدی».^{۱۱۵}

آنجاق بیر واختلار موباریزه عشقی ایله رومانتيک دوغولارلا جوشوب-داشان اورکلر موهاجیرتده سوپوسا دا، اونلارین یئرینی یئنی قوووه لر، یئنی جوشغونلوقلار، یئنی ائهتیراصلار توتوموشدور. قوجامان شاعیر بوندان تسلی عالی؛ آزادلیق عشقی نین ولمه دیگی اونو سئویندیریر و او بو سئوین-جینی اوخوجولارلا دا بولوشمه یه تله سیر:

«وطنده ووروشلار داوام ائدیردی. جاوانلار ایستیدادین تاختینی، تاجینی گمیریدیلر. وز قیشقیریق و فریادلاری ایله کوچه لره اود ووروردولار، اودلو سوزلری ایله زیندانلار و هاسارلار داغیدیردیلار، بوش توفنگلره گولله اولوردولار، پولیسه آیین-آلینا ووروشوب اولومو شیرین شربت کیمی باشلارینا چکیردیلر».^{۱۱۶}

باياق گونئی موهاجیرت نثرینده قئید ائتدیگیمیز سون مرحله نین خصوصیتلریندن بیرى ده کئچن اسرین آتمیشینجی - یئتمیشینجی ایللری نین سونوندا ایراندا و جنوبی آذربایجاندا باش وئرن اجتماعی-سیاسی حادثه لری بدیعی آراشدیرما اوبیئکتینه چئویرمه سیدیر.

بوتوولوکده جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثری نین بیر چوخ اورنکلری اوچون خاراكتيرک اولان بدیعیلیکله تاریخیلیگین وحدتی س. طاهیرین رومانلاریندا، خصوصی حالدا اونون ایلك رومانیندا دا نظره چارپماقدادیر. بزن بو مقصدینی گئرچکلشدیرمک اوچون صنعتکار کونکرئت تاریخی فاکتورلارین کومگینه آل آتماقدان دا چکینمیر:

«خبر گلیردی کی، ولکه نین زیندانلاری مارکیست و ایسلامیستلره دولموشدور. شاهین و اونون باشلیجا تئررور اورقانی اولان ساواک-این ۱۹۶۱- جی ایله ولکه نین موعلیملرینه توتدوغو قانلی دیوان، ۱۹۶۳-جو ایله مومین، روحانی و اونلارین باشچیلارینا توتدوغو قانلی دیوان، شاهین ۱۹۵۰-جی ایلدره نئفت سنائیسی نین میللیشدیریلمه سی ایله علاقه دار ایران خالق پارتیاسینا و موسددیقه توتدوغو قانلی دیوان مارکیستلری، ایسلامیستلری، لیبراللاری بیر مقصدده بیرلشدیرمیشدی. زیندانلاردا یان-یانا یاتان و وز قانلی عاقیبتینی گوزله یین، شاهدان قیصاص آماق ایسته ینلر، اونونلا ولوم-دیریم ووروشونا گیرنلر ولکه دن ایمپریالیستلرین قارتچی اللرینی کسمک ایسته ییردیلر».^{۱۱۷}

ائله بو ایلك ایری حجملی اثریندن س. طاهیرین بیر رومانیست کیمی هئج کسه بنزمه دیگینی، هم فورما، هم ده مز-مون و تئماتیکا باخیمیندان، ائلجه ده حادیته لره قییمت وئرکم مووقئیندن فرقلندیگینی، بیر سوزله، رومانچیلیقدا اوز یولونو توماغا مووفق اولدوغونو آچیق-آشکار گورمک و اونو فورمالاشمیش، بیشکین بیر رو-مانچی کیمی قییمتلندیرمک مومکوندور.

یازیچی نین ایکینجی رومانی اکس اتئدیریلن حادیته لرین خرو-نولوگیاسی باخیمیندان بیر قدر اوله - دئموکراتیک حرکاتین یئنیجه فورمالاشماغا باشلادیغی ۱۹۳۹-۱۹۴۲-جی ایلره گئدیپ چیخیر. «یکی دفعه یوخ اولموش آدم» آدلانان بو رومان ۱۹۸۸-جی ایله «یازیچی» نشریاتیندا ایشیق اوزو گورموشدور. روما نین قهرمانلاری اولان اکبرله گوچگین مسلک و محبت علاقه لری فونوندا س. طاهیر ایکیه بولونموش وطنین او تاینندا باش وئرن فاجیعه لی، آنجاق میلتن تاریخچی اوچون غورورلا دولو حادئه-لری موضو سئچمیش و بو کونتکستده بیر چوخ آغریلی پروبلئمیره وز موناسیبتینی بیلدیرمیشدیر. بونلاردان بیرى - آزادلیغین باشلیجا علامتی اولان دیل آزادلیغی، دوغما دیله تحصیل آماق

پروبلئمیدیر کی، بونو یازیچی قهرمانلارین دیالوقو واسیطه سیله، ساده و شیرین بیر دیلله اوز اوخوجوسونا چاتدیرماغا نایل اولموشدور:

— آغایی-مودیر، اوشاق اوز دیلینده اوخوسا یاخشی باشا دوشر درسینی، یا اونا یاد اولان بیر دیلده؟

— البته، اوز آنا دیلینده اوخوسا یاخشیدیر.

— من عرض ائلمک ایسته بیرم کی، بیر فارس بالاسیلا بیر آذربایجانلی بالاسی اگر بیر صنیفده اوتوروب عئینی موعلیمین درسینه قولاق آسارلارسا، بو اوشاقلارین هانسی موعلیمین دئدیکلرینی دها تتر باشا دوشه جک؟

— البته، فارس بالاسی فارسجا دئیلن درسی دها تتر باشا دوشمه لیدیر.

— سوروشا بیلرم، نچه دقیقه، نچه ثانیه تتر باشا دوشر؟

— من اونو دئییه بیلرم، بو آیلیدی او اوشاغین اوز فراستیندن.

— من، آغا مودیر، اونو عرض ائلمک ایسته بیرم کی، اگر بیر آذربایجانلی اوشاق فارسجا دئیلن بیر درسی یانیندا اوتوران فارس اوشاغیندان بیر ثانیه نین یوزده بیر قدر گنج باشا دوشسه، او اوشاغین منسوب اولدوغو خالق بیر ایل ایچینده یوز ایل او بیرسیندن گئری قالاجاق».^{۱۱۸}

جنوبی آذربایجاندا دئموکراتیک حرکاتین رهبرلری و گورکملی شخصیتلری حاقیندا یازیلیمیش اثرلر سئریاسیندان س. طاهیرین قولام یحیا یا حسر ائتدیگی پووئستی نظردن کئچیرمیشدیک. شاعیر اوزونون اوچونجو رومانینی دئموکراتیک حرکاتین ایدئولوقو و رهبری میر جعفر پیشوری و اونون عقیده یولداشلاری حاقیندا قلمه آلمیشدیر. «سئوگیسینده ایتن قیز» آدلانان بو رومان اوچ حیصه دن عبارتدیر. اثر ۱۹۸۸-جی ایله عرب ادیفباسی ایله، ۲۰۰۰-جی ایله ایسه باکید، «آغیرداغ» نشریاتیندا ایشیق اوزو گورموشدور. بو اثر بیر نوو، «ایکی دفعه یوخ اولموش» آدام رومانی نین خرونولوژی داوامی تاثیرلی باغیشلاییر.

س. طاهیرین تاریخی رومانلاری آراسیندا ۱۹۹۶-جی ایلهده تاماملانمیش «سونونجو شاه» اثری نین خصوصی یئری و اهمیییتی واردیر. عایدان دا گوروندویو کیمی، رومان ایران تاریخی نین ۱۹۴۱-۱۹۷۹-جو ایللر آراسینداکی چوخ آغریلی و کئشمکئشلی بیر دوورونو احاطه ائدیر و دنیا نین سون مونارخالریندان بیری اولان محمد رضا پهلوی رژیمین چوروکلوگو فونوندا وطنپرور قوووه لرین ظولمه و ایستیدادا قارشی ولوم-دیریم مباریزه سی نین تسویرینی وز ایچینه آلماقدادیر.

س. طاهیرین رومان یارادیجیلیغی چاغداش جنوبی آذربایجان موهاجیرت نثرینده حادیشه سایلاجاق بیر فئو-مئندیر. اونون هرطرفلی آراشدیریلماسی و قییمتلندیریللمسی یقین کی، خصوصی تدقیقاتین اوبیئکتی اولاجاقدیر.

موهاجیرت نثری چاغداش گوئی آذربایجان نثری کونتکستینده

۲۰- یوزایللیگین سون سکسن ایلی بوتون دونیادا اولدوغو کیمی، گوئی آذربایجاندا دا بیر سیرا طالعیولو هادی-سه لرین باش وئرمه سیله خاراکتئریزه اولونور. ۱۹-عصرین ایلك چرگینده ایران فئودال-شاهلیق رژیمی نین و روسییا ایمپئریالیستلری نین قانلی چکیشمه مئیدانینا چئوریلیمیش آذر-بایجا نین ۱۸۲۸-جی ایلهده ایکی یئرہ پارچالانماسی ایله اولکه ده اوزون عصرلر بویونجا گئدن بوتوو ادبی پروسس خئیلی درجه ده بیر-بیریندن تجرید اولوناراق هر بیری وز مجراسی و تاثیر مئخانیزملری ایله داوام ائتمه یه باشلادی. ۱۹-عصرین سونو - ۲۰-عصره قدر بوتوولوکده او قدر ده زنگین نثر عنعنه لرینه مالیک اولمایان آذربایجان ادیبیاتیندا بو ژائترین اینکیشافی قوزئیده روس و آوروپا نثری ایله باغلی اولدوسا، گوئیده داها چوخ فارسدیلی ایران نثری نین عنعنه لرینه مئیل ائندی.

فارس دیلینده قلمه عالینمیش و تکجه آذربایجا نین دئیل، بوتوولوکده او زامانکی ایران جمعیتی نین پروبلئلری نین اساسن دیداکتیک یونده بدیعی اینیکاسینا و آغرلی مسله لرین حللی یوللاری نین گوستریلمه سینه یونلمیش ماراغالی زئینل العابدین و میرزه عبدالرحیم طالیبوو کیمی بویوک یازچیلارین نثری اوزوندن سونراکی آذربایجان نثرینی و پروقرئسسبو یونوملو ادبیاتینی مضمون و معنا سیقلتی باخیمیندان زنگینلشدیرسه ده، بو، هله صیرف آذربایجان نثری حساب ائدیله بیلمزدی. حقیقی معنادا گوئی آذربایجان نثری نین مئیدانا چیخماسی و فورمالاشاراق اوز خاراکتئریک خصوصیتلرینه بیلمنه سی یالنیز

۲۰- یوزاییلیگین اورتالارینا، داها دقیق دئسک، ایکینجی دونیا موحاریبه سی ایلرینه تصادوف ائدیر.

یوزاییلیگین اوللرینده شیماللا جنوب آراسینداکی ادبی پروسئس آیریلیغینی موختلیف جهتلردن خاراکتئریزه ائدرکن تدقیقاتچیلار آراسیندا او قدر بویوک فیکیر هاچلانماسینا تصادوف ائدیلمیر:

«۲۰- عصرین اوللرینده شیمالدا مدنی-ادبی، سیاسی تفککورون جنوبلا موقایسه ده داها ایره لی چیخدیغی، داها مورککب، داها آکتوال پروبلملر اوزرینده دوشوندویو شوبهه سیزدیر - بو، هر شئیدن اول، روسییا ایله ایرا نین او دورده کی اینکیشافی سویبه سی ایله باغلی ایدی. روسییا قریب آوروپادان گلن چوخونلو، چوخمعنالی ایدئولوگیالار اوزرینده باش سیندیردیغی ایلرده ایران هله دئییه سن اورتا عصرلر حیاتی نین سخولاستیکاسیندان آیریلماق ایستمیردی.»^{۱۱۹}

آنچاق او دا شوبهه سیزدیر کی، ایرا نین اورتا عصرلر سخولاستیکاسیندان خیلاص ائدیلمه سی پروسئسی نین باشلانغیجی ۲۰- یوزاییلیگین اوللرینده محض گوئی آذربایجاندا شیماللی قارداشلاری نین معنوی-مدنی تاثیر آلتیندا یئتیشن پروقرئسسبو قوووه لر طرفیندن قویولموشدور. ۱۹۰۸-۱۹۰۹-جو ایلرده ستارخان نین باشچیلیغی آلتیندا بوتون ایرانی لرزه یه گتیرمیش میلی آزادلیق و مشروطه حرکاتی، ۱۹۲۰-جی ایلده شئخ محمد خیابانی نین باشچیلیق ائدیگی و قیسا مدتی اوغور قازانمیش میلی آزادلیق و مستقیلیک حرکاتی و بیر چوخ باشقا خالق حرکاتلاری بونون عیانی ثوبوتودور. خیانت و حيله گرلیک یولو ایله قان ایچینده بوغولان بو حرکات و عوصیانلار اوزون مدت قورخو و پسپخوز توخوملاری سپسه ده، خالقین آزادلیق و مستقیلیک اوغروندا مباریزه ایراده سینی قیرا بیلمه میش، یادداشلاردا یاشامیش، سونراکی ایلرده بیر چوخ بدیعی اثرلرین، او سیرادان ائپیک ووسعتلی نثر اثرلری نین سئویملی موضوعونا، خالق یادداشی نین آیریلماز پارچاسینا چئوریلیمیشدیر.

۱۹۲۵-جی ایلده اینگیلیس ایشغالچیلاری نین حربی-سیاسی کومینه آرخالانان رضا شاه پهلوی اوزون عصرلردن بری تورک سولاله لری نین حاکیمیتی آلتیندا اولان ایران تاخت-تاجینی غصب ائده رک سون درجه مورتجئی بیر رٲژیم یاراتدیقدان سونرا گوئی آذربایجاندا آنا دلی نین ایشلمه آرئالینا و میلی دیلده یارانان ادبیاتین اینکیشافینا چوخ آغیر ضربه وورولدو. فارس شووینیزی بوتون جبهه بویو هوچوما کٲچه رک وطنپرور ضیالیالارا و پاتریوت اینسانلارا دیوان توتماغا باشلادی.

عدالت نامینه قئید ائتمک لازیمدیر کی، ایران تاریخینده «قارا دوور» (دور سیاه) آدلانان رضا شاه ایرتیجاسی تکجه جنوبی آذربایجاندا میلی دلین و ادبیاتین قارشیسینا سدد چکمکه قالمیردی؛ فارس دیلینده یازیب یارانان مورتققی صنعتکارلار دا بو دوورده دهشتلی سٲنزور نظارتینه معروض قالیر، وز آزادلیقسٲور و دٲموکراتیک گوروشلرینه گوره شاه زیندانلارینا آلیب غئیری-اینسانی ایشکنجه لره معروض قالیردی. همین دوورون ادبی حیاتینی خاراکتریزه ائدن پ.ن.خانلاری یازیر: «کٲچمیش دیکتاتور دوورونده (رضا شاه رٲژیمی نظرده توتولور - م.م.) مطبوعات آزادلیغی نین اولماماسی و قدار سٲنزورا او قدر دهشتلی خاراکتر آلمیشدی کی، حتئ لیریک شعرلر ده سٲنزوران کٲچدیکدن سونرا چاپ ائدیلمیردی. قزٲنلره نظارت ایداره سی ایسه شاعیرلره قمگین شعرلر یازماغی قاداغان ائتمیشدی. ایرانلیلارین وز سٲوینجلرینی ایفاده ائتمه یه مجبور ائدیلمیگی همین قارا دووراندا هامی زمانه دن ممنوعولوغونو بیلدیرمه لی و وز بویوک رهبرلرینه (رضا شاه نظرده توتولور - م.م.) محبت حسیني ائلان ائتمه لی ایدیلر. حتئ عاشیقلر ده اوز سٲوگیلیری نین طولومندن ناراضیقلارینی ایفاده ائده بیلمز دیلر».^{۱۲۰}

اون آلتی ایل داوام ائدن ایرتیجا ایللریندن سونرا، یالینز ۱۹۴۱-جی ایلده باشدا سووٲ آوردوسو اولماقلا موتتفیق قوشونلارین ایران اراضیسینه گیرمه سیندن

سونرا رضا شاه تاختی اوغلو محمد رضا یا وئره رک قاچدی. موعین ایصلاحاتلار آپارماغا مجبور اولان یئی شاه گوئی آذربایجاندا، خصوصیه اونون قدیم پایتختی تبریزده آنا دیلینده ادبی اثرلرین یازیلما سینا و چاپ اولونما سینا قویولان قاداغلاری آرادان قالدرمالی اولدو. بوندان سونراکی بئش ایل ادبیاتین اینکیشافینا دوغرو آپاران ایلر اولماقلا، آنادیللی نثرین فورمالاشماسی و اینکیشافینا دا نظرچارپاجاق ایره لیلگیشلر موهاجیرده اولونماغا باشلادی.

یارانما مکانینا گوره ۲۰- اسر گوئی آذربایجان نثرینی ایکی بویوک قروپا آیرماق اولار: گوئی آذر-بایجانین وز اراضی سینده و یا ایرانین باشقا شهرلرینده آذربایجانلی یازیچیلارین یارادیجیلیغیندا مئیدانا چیخان نثر و موهاجیرت نثری. دیل باخمیندان ایسه نظردن کئچیریلن هر ایکی قروپ ایکی دیلی اولوب، هم آذربایجان، هم ده فارس دیل لریندن ایستیفاده ائتمکله عرصه یه گلمیش-دیر. بونونلا یاناشی، کومکچی قروپ کیمی بیر ده شمالی آذربایجاندا یئرلی مؤلیفلر طرفیندن گوئی مووزوسوندا یارادیلیمیش نثر اورنکلرینی فرقلندیرمک اولار.

۱۹۴۱-جی ایلین سئنتیابریندا دونیادا باش وئرن سیاسی-تاریخی حادیثه لرله باغلی اولاراق قدیم دوولتچیلیک اننه-لرینه مالیک اولان ایراندا ایستیداد رژی می کوکوندن لاخلادی. اوزون ایلر بویو خالق ی زولم آلتیندا ساخلایان، ایشکنجه و قتلرله ایداره ائدن رضا شاه ولکه دن قاچدی و اونون یئرینی اوغلو محمد رضا پهلوی تودو. یئی شاه پهلوی رژی می نین سیاسی خطینی داوام ائتدیرسه ده، موعین ایصلاحاتلارا دا گئتمه یه، دئموکراتیک گوزشتر ائتمه یه مجبور ایدی. خصوصن سووئت سیلاحلی قوووه لری نین ایرانا گیرمه سی ایله شاهلیق رژی می بو رئال قوووه نی نظردن قاچیرا بیلیمزدی. محض بو دوورده شمالی آذربایجاندا بیر سیرا ادبیات، صنعت و دوولت خادیم لری آیری دو شמוש قارداشلاری نین آغیر اسارت حیاتی نی یونگوللشدیرمک، اونلاری دنیا مدنی تی نین اوغورلاریندان بحرلندیرمک اوچون قوللارینی چیرماییب غئیرتله ایشه گیریشدیلر.

ھمين دوورون سياسي حادېته لرى كىفائت قدر تدقيقاتين اويئكتينه چئوريلديگى اوچون بورادا بير داھا اوزرينده اطرافلى دورماياراق يالنيز اساس مومئنتلرى قئيد ائتمكله كىفائتلنه جگيك. البته، آيديندير كى، تبريز ادبى موحيطينده يئنى اوسلوبلو نثر اثرلرى نين مئيدانا چيخماسيندا شيمالدان گلميش م.ايراهيموو، ج.مجنونيووو، ق.موسايئو، س.عباسوو كيمى نائيرلرين بويوك رولو اولموشدور. اونلارين «وطن يولوندا» قزئتinde نشر اولونموش حكايه لرى تبريز ادبى موحيطينده بويوك اكس-سدا دوغورموش، يئنى نثرين ايلك اورنكلرى نين مئيدانا گلمه سينه سبب اولموشدو. ھمين قزئتده يئرلى نائيرلردن م.ھيلالين «اينتيقام»، لاله نين «بير گرديش خاطيره سى»، ب.ھايلى نين «ھيب» حكايه لرى خصوصى مارق دوغورور و يئنى جنوبى آذربايجان نثرى نين اوزونمخصوص اوسلوبونون فورمالاشماسيندا موھوم رول اويناماقلارى ايله فرقله نيرديلر.

جنوبى آذربايجان نثر دىلى نين و اوسلوبونون فورمالاشماسيندا ج.محمدقولوزاده نين و اونون باشچىلىق ائديگى «موللا نثرالدين» ادبى مكتبى نين رولونو خصوصى قئيد ائتمك واجيبدير. ۱۹۴۱-۱۹۴۶-جى ايللر تبريز ادبى-مدنى و اجتماعى-سياسى موحيطى نين بديعى سالنامه سى اولان على توده نين «اوز گوزلريمله» ادلى اثرينده بو دوورون خاراكتئرستىكاسى شاھيد-مؤليف طرفيندن چوخ جانلى تقديم ائديلديگيندن، خالقيميزين حياتينداكى ھمين زامان كسىگى حاقيندا داھا اطرافلى تصوور الده ائتمك اوچون عادى چكىلن اثره داھا سيخ-سيخ موراجيعت ائده جگيك.

۱۹۴۶-جى ايلين باھاريندا، ميللى حوكمتين قورولماسيندان بير نئجه آى سونرا آچيلميش تبريز دوولت فيلارمونىي-عاصينا مودير تعين ائديلميش على توده وز فنئومئثال يادداشى سايه سينده شاھيدى اولدوغو حادېته لرى او قدر جانلى تصوير ائتميشدير كى، سانكى اوخوجو اونونلا بيرگه ھمين ايللره قايدير، آجيلي-

شیرینلی خاطریره لری بیر داها یاشاییر. میلی حوکومتین آیلا رلا ساییلان چوخ قیسا عومرونون ایلره سیغمایان بویوک مدنی قوروجولوق ایشلری حاقیندا ایفتیخارلا دانشان مؤلیف یازیر:

«تبریز دوولت فیلارمونییاسی آذربایجان میلی حوکومتی نین خالقین آرزولاری ایله یاراتدیغی نئچه-نئچه تزه موسسیسه لردن یالیز بیری ایدی. میلی حوکومتین گئیش فعالییت ساحه سینده بیر صنعت مئیدانینا بنزه بیردی. گوندوز ده، گنجه ده قاینایان همین مئیدان خالق هاکیمییتی نین موباریز، خئییرخاه، دیقشایان عملرینی اوز شفاف آیناسیندا عکس ائتدیریردی. میلیونلارلا اینسانلارین اورکلرینه یاتان نجیب، پارلاق، گوزل عملر ایسه یئنی روبابلاردا سسله نیر، نغمه لرده دیلله نیر، آلقیشلاردا پروازلانیردی...»^{۱۳۱}

علی توده تبریز ادبی موحیطی نین ایدئیا-بدیعی جهتدن اینکیشافیندا «آذربایجان» قزئی نین رولونا خصوصی اهمیت و قییمت وئره رک یازیردی:

«آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین موباریز اورقانی اولان «آذربایجان» قزئی تبریزده نشره باشلادیغی گوندن گئیش اوخوجو کوتله لری نین درین هوسن-رغبتینی قازاندی. آخی بو قزئت فهله ایله ده، کندلی ایله ده، ضیالی ایله ده دوغما آذربایجان دیلینده دانشیردی. هم ده شیرین-شیرین، محرم-محرم، ایستی-ایستی دانشیردی.»^{۱۳۲}

اصلا جنوبی آذربایجاندا اولان و بونا گوره ده تبریز ادبی موحیطینه بیر کونیک یاخین اولان گورکملی آذربایجان یازیچیسی میرزه ایبراهیموون بیر پووئستی نین «وطن یولوندا» قزئینده چاپی نین نئجه گئیش عکس-صدا دوغوردوغونو خاطرلایان ه.توده یازیر: «همین گونلرده یازیچی (م.بیراهیموو - م.م.) معاصر موضوعدا «ناکام محبت» ادلی بیر پووئست ده یازیردی. اثر اژدروغلو ایضاسی ایله «وطن یولوندا» قزئینده حیصه-حیصه چیخیردی. پووئست تبریزده یاشایان بیر عایله نین حیاتیندا دانشیردی. تبریزلیلر پووئستین آردینی اوخوسونلار دئیّه

قزتین یئی نومه سینی صیبرسیزلیکله گوزله بیردیلر. چوخلارینا قزئت چاتمیردی. یاخین قونشولار بیر ائوه توپلاشیردیلار. بیرى اثرى اوجادان اوخویوردو، دیگرلری ماراقلا، دیقتله، هیجانلا قولاق عاصیردیلار. او زامان تبریزده بلکه ده م. ایبراهیمووو تانیمایانلار چوخ ایدی. لاکین اژدروغونو تانیمایان یوخدو».^{۱۳۳}

گوروندویو کیمی، میرزه ایبراهیمووون صنعتکارلیقا قلمه آیینیش پووئستی بوتوو بیر شهرین ادبیات هوسلیلرینی اوز باشینا توپلامیش و بونولا دا باشقا یئی یازانلاری نثر ساحه سینده وز قلملرینی سیناماغا روحلاندرمیشدی. آنجاق اونلار تقلید یولونو توتمامیش، وز سسلرینی، نفسلرینی نثره گتیرمه یه چالیشمیش و بز نده اوز جیغیرلارینی آچمیشلار.

همین دوورون یئنیجه فورمالاشان نثرینی تدقیق اتمیش س.میروو یازیر: «شاگردین وز اوستاسینی یامسیلاماگی هئج واخت موثبت قییمتلندیریلمه میشدیر. تدقیقاتا جلب ائدیلن دوورده الینه قلم آلان ناثرلرین بو جهته سون درجه آییق موناسیبت بسلمه لری ایلک باخیشدان نظری جلب ائدیر. گونئیلی یازیچیلار بویوک سوز اوستالاریندان اویرنسه لر ده، هئج بیر حالدا اونلاری تکرار اتمک، یامسیلاماق یولو ایله گئتمه میشلر. ماراقلیدیر کی، شعرده ساتیرایا رغبت گوستریلدیگی حالدا، نثرده لیریزمه رغبت داها گوجلو اولموشدور».^{۱۳۴}

جنوبی آذربایجان اراضیسینده اساسن آنا دیلینده فورمالاشان نثرین ایلک اورنکلری ۱۹۴۱-جی ایلدن تبریزده نشره باشلایان «وطن یولوندا» و «آذربایجان» قزتلرینده چاپ اولونماغا باشلامیشدیر. اوزون عصرلر بویو بوغولان، ادبیات صحنهسیندن و ضیالی موحیطیندن سیخیشدیریلان، یالنیز ائل-اوبا، دوغما اوجاق، کند-کسک، عایله موحیطینده، شیفاهی خالق ادبیاتی اورنکلرینده سئویله-سئویله قورونوب ساخلانان آنا دیلینه ماراغین بو دوورده کسکین شکیلده آرتماسی چوخ طبیعی و قانوناویغوندور. بو ایللرده یازیلان و نشر اولونان نثر

اورنکلرینده خالق دیلی نین تکرارئدیلیمز شیرینلیگی ایله یاناشی، شیمالدا آرتیق خئیلی اینکیشاف ائده رک فورمالاشمیش و وز میلی سیماسینی قازانمیش نثر دیلیندن و ادبی-بدیعی اوسلوبونان دا بویوک درجه ده بحرلنمه نظره چارپیر. بو تاثیرلنمی، شوبهه سبز کی، تئماتیک باخیمدان دا آشکارا چیخارماق مومکوندور. خصوصن ۱۹۴۱-۱۹۴۶-جی ایلرده سووئت اوردوسو حیصه لری تیریزده اولارکن بیلواسیته سووئت ایدئو-لوگییاسی نین تاثیر آلتیندا نشر اولونان «آذربایجان»، «آزاد میلت»، «وطن یولوندا» و باشقا قزئت و ژورناللاردا خیلاصکار سووئت اسکری اوبرازی، بوتون دونیا یا نور ساچان سووئت بولشویک ایدئولوگییاسی، بوتون دنیا نین صینفی و میلی ظولم آلتیندا ازیلن خالقارینا آزادلیق و مستقیلیک بخش ائتمک میسسییاسینی وز اوزرینه گوتورموش «قیزیل موسکوا» اوبرازی بو نشرلرده ایشیق اوزو گورن نثر اورنکلرینده آپاریجی یئر توتوردو. آنجاق آیدیندیر کی، بو، چوخ واخت ظاهریری قاییق، پرده رولونو اویناییر، درین قاتلاردا ایسه میلی آزادلیق، میلی غورور، قهرمان کئچمیشله فخر ائتمک ایدئیالاری اوزونو بوروزه وئریدی.

ایلک دورلرده داها چوخ حکایه ژانری ایله تمثیل اولونان بدیعی نثرین ایلک اوغورلو نومونه لری نین مؤلیفلری بیلر هایلی و حمزه فتحی خوشگینابی اولموشدور. خصوصن میلی حوکومت قورولدوقدان سونرا بو یازیچیلارین و اولنارین سیراسیندان اولان م.ارمغانی، ق.سمسام، گ.صباحی و باشقا تاثیرلرین بویوک هوس و محصولدارلیقلا ایشله دیگینی گورمک مومکوندور. سانکی بو وطنرور یازیچیلار جنوبدا دئموکراتیک قوووه لرین تئزلیکله مغلوب اولاجاغینی، میلی حوکومتین دئوریه جگینی اینتویسییا ایله آنلادیقلاریندان، الده اولان زامان و فورستدن داها ثمره لی ایستیفاده ائتمه یه چالیشیردییلار.

گنج یاشلاریندان دئموکراتیک حرکاتین فال عوضولریندن بیر کییمی تانینمیش، اثرلرینی اوچ دیلده آذربایجان، فارس و روس دیلرینده قلمه آلمیش

حمزه فتحی خوشگینابی اوریزینال اوسلوبا، روان دیله، ماراقلی اوبرازلی ایفاده لره مالیک اولان بیر یازیچیدیر. ۱۹۴۵-جی ایلده تبریزه قاییدارکن ادبی فعالیتینی اساسن آنا دیلینده داوام ائتدیرمیش، مسؤل رئاكتورو اولدوغو «آذربایجان» قزئتینده اونلارلا سیاسی موضوعو فعلیتونو، اوچرکلری، حئکایلری ایشیق اوزو گورموشدور. بوتون بو اثرلر گونون آکتوال پروبلئمیرنه حسر ائدیلمکله یاناشی، شیرین، اوخوناقلی، جانلی خالق دیلینده یازیلدیغینا گوره اوخوجولارین درین رغبتینی قازانمیشدیر.

قزئته باش رئاكتورلوق ائتدیگی دوورده یازیچی ایری جملی پروزایک ژانلاردا دا قلمینی سینامیش، میلی حوکومت دوورونده «سوواریلیمیش پولادلار»، «عشق و موحاریبه» پوئستلرینی یازیب تبریزده چاپ ائتدیرمیشدیر. اونون «زولئیخا»، «ایبراهیم» و ب. حکایه لری چاغداش گوئی آذربایجان نثری نین ایلك اوغورلو اورنکلریندن سایلمالیدیر.ع.ف.خوشگینابی نین بیر موهاجیر نائیر کیمی فورمالاشماسیندا و اینکیشافیندا گوئیده کئچدیگی ادبی تجروبه مکتبی نین بویوک رولو اولموشدور.

بو باخیمدان گوئی نثرینده بارماقلا ساییلماق میقداردا صنعتکارلارین یئتیشدیگینی گوروروک کی، بونلاردان دا بیر میلی موسقیلیک دوورونده بدیعی نثر اورنکلری ایله اوزونو گئیش اوخوجو کوتله سینه تانیتدیرمیش و سئودیرمیش بیله هایلیدیر. اونون حکایه لری اساسن «آذربایجان» قزئتینده چاپ اولوناراق آنا دیلینده نثر اثرلرینه تشنه اولان آذربایجانلی اوخوجولار آراسیندا یایلمیشدیر. ب.حایلی نین ۱۹۴۴-جو ایلده «وطن یولوندا» قزئتینده چاپ اولونموش «حبیبه» حکایه سی ایسه داها چوخ سخمتایک خاراکتر داشیگیر و «خیلاصکار» سووتت اوردوسونا اوخونان مدهیبه دن باشقا بیر شئی دئییلدیر.

میلیونلارلا کاسیب آذربایجانلی قیزلاردان بیر اولان حبیبه آغیر خستله نیر. اوولادلارینا داوا-درمان آماغا پوللاری اولمایان والیدینلر علاجسیز قالاراق اونون

ولومونو گوزله دیکلری زامان قدیم یونان فاجیعه لرینده اولدوغو کیمی، آلاسه ماشینلا گویدن دوشور و بوتون پروبلملری حلل ائده رک قیزی خیلاص ائدیر. بو حالدا «ماشین آلاهی» رولونو سووئت اوردوسونون حربی حکیمی یئرینه یئتیریر. تدقیقاتچیلار حاقلی اولاراق بو حکایه نین کونیونکتور خاراكتئرینی تنقید ائتمیش و موضوعون حیاتدان گلمه دیگینی قئید ائتمیشلر.^{۱۲۵}

ب. حایلی نین بیر سیرا باشقا حکایه لری ده واردیر کی، اونلاردا آرتیق صنعتکار قلمی نین پوختلشدیگی نین، رئال حیاتا موراجیعتین، بدیعی ایناندیریجیلیق قاتلاری نین اوزه چیخدیگی نین شاهیدی اولوروق. بو جور حکایه لرین سیراسیندا «تصادوفی کومک»، «لیاقتلی بیر هدیه»، «آزادلیق یولوندا» و ب. اثرلرین آدلارینی چکمک اولار. آنجاق اونو دا قئید ائتمک لازیمدیر کی، «آذربایجان» و «وطن یولوندا» قزئتلی نین ۱۹۴۵-۱۹۴۶-جی ایل سایلاریندا درج اولونموش بو حکایه لرده گوئی آذربایجان نین او دوورکو اجتماعی-سیاسی حیاتی نین رئال گئرچکلیک لووهه لری ایله اکس ائدیرمک تشبوسو گوجلو اولسا دا، اوبیئکتیو سببلر اوزوندن بعضن مؤلیف ایدئولوژی باسقی نین تاثیریندن خیلاص اولما بیلیمیدی. بئله حاللاردا نثر اورنگینده کی رئاللیق، حیاتیلیک و جانلیلیق وز یئرینی شابلونچولوغا، مدحیچیلییه و سخنماتیزمه وئریر، سووئت حیات طرزلی نین تمثیلچیلیری اولان «خیلاصکار سووئت اوردوسونون» عسکر و ظالیطلری ایدئاللاشدیریلمیدی.

تبریزده کی سووئت اوردو حیصه لری نین مطبوع اورقانی اولان «وطن یولوندا» قزئتینده چاپ اولونموش و یوخاریدا عادینی چکدیگیمیز «حبیبه» حکایه سینده محض بو جور ایناندیریجیلیقدان اوزاق، ایفراط ایدئاللاشدیرما نین شاهیدی اولماق مومکوندور. «...گئرچکلیکدن اوزاق، اصل سوسیالیزم رئالیزی اوسلوبوندا یازیلیمیش بئله اثرلر بدیعی تاثیر قوووه سیندن محروم ماتریال کیمی، شوبهه سیز، دیرینی ایتیرمیشدیر».^{۱۲۶}

ب.حایلی نین باشقا حکایه لرینده ده حیاتدان اوزاق پاتتیکا، سونی پاتریوتیزم، شابلون ایڈئال اوبرازلار، چیلپاق پولیسیست تبلیغات گوجلودور. اورنک اوچون «لیاقتلی بیر هدیه» حکایه سی نین قهرمانی عاریفین اوز آتاسینا بول-شئویک تبلیغاتی یولو ایله دئدیگی آشاغیداکی سوزلر خاراكتئریک نومونه کیمی نظرден کئچیریله بیلر:

«آتاجان، سیز مگر هر گون، هر ساعات موشاهیده ائتمیرسینیز کی، بیزیم موقدس وطنیمیز، عزیز، دوغما آنا یوردوموز محو اولماق اوزره دیر؟ مگر گورمورسونوزمو کی، فرهاد کیمی کولونگ ووروب داغلاری کوکوندن قوبارماغا مهارت و قابیلیتی اولان جاوانلاریمیزین بو گون ایشسیزلیک بوحرانی نتیجه سینده عایيله سی نین قارشیسینا قویماق اوچون آخشاملار ائولرینه گندرکن ایکی سنگک آلمانا گوجلری چاتمیر؟»^{۱۲۶}

کئچن یوزیللیگین قیرخینجی ایلرینده گونئی آذربایجان ادبیاتیندا بدیعی نثر ساحه سینده قلمینی سینامیش و اوغورلو اورنکلر یاراتمیش یازبیچیلاردان بیری ده قهرمان قهرمانزاده دیر.

جنوب نثرینده کی بو جور اورنکلرین ایڈئولوژی ایستیقامتینی موعینلشدیره جک اولساق، عومومی شکیلده دئییه بیلریک کی، اونلار اساسن پروئتتار ایڈئولوگییاسی اساسیندا یازیلیمیش و مشهور پروئتتار ادیبی ماکسیم قورکی کیمی «حیاتین دیبین» ائتمگی ادبی-ائستتیک وظیفه کیمی قارشیا قویموش حکایه و پووئستلر دیر. بونلاردا بیر قدر دیداکتیکا، معاریفچی رئالیزم ایڈئولوگییاسی اوزونو بوروزه وئیر؛ ینی اثرین قهرمانی فهله و یا کندیدیرسه، بو قهرمان موطلق موثبت و ایڈئال اولمالیدیر. بو ایسه وزلویونده قاباقجادران حیات گئرچکلیگی نین تحریف اولوناجاغینی دئمه یه اساس وئیر. محض بو سببندیر کی، بعضن «شاهلیق رئئیمی نین ظلومت سلطنتینده کی» رنگلرین ایفراط درجه ده

قاتیلاشدیریلماسی نین، اوبیئکتیو گئرجکلیکدن اوزاق بدیعی تصویرلرین حیات حقیقتی کیمی اوخوجویا تلقین ائدیلمه سی نین ده شاهیدی اولماق مومکوندور. محض ائله یوخاریدا عادینی چکدیگیمیز مؤلیفین (قهرمان قهرمانزادنین) «درمانسیر درد» حکایه سی نین قهرمانی نین طالعیینده بو تئندئسیبانی ایزله مک مومکوندور. فرانسادا تحصیل آلمیش گنج موهندیسین تا-لئی میرزه جلیلین «اولولر» درامی نین قهرمانی - فاجیعوی بیر شخصیت اولان ایسکندرین طالعیینه چوخ بن-زبیر؛ آنجاق بیر فرقله کی، بویوک ادیدن فرقلی اولاراق، ق. قهرمانزاده وز قهرمانی نین فاجیعه سینی قلمه آلا رکن توتارلی حیاتی و منطیقی بدیعی دئالالاردان ایستیفاده ائده بیلمه دیگینه گوره، بو فاجیعه نین جیدی سوسیال سببلی اوزه چیخمیر، قهرمان بیر نوو هاوادیان عاصیلی قالیر. بو دوورده چاپ اولونموش باشقا حکایه لرده بنزر ایدئولوژی تئندئسیبوزلوقون عکس اولوندوغونو گورمک مومکوندور. مثلن، ق. قهرمانزاده نین «اوغلوما نصیحت» حکایه سینده یوخاریدا نظردن کئچیردیگیمیز عئینی دیداکتیک-پاتنتیک تبلیغات پروسئسینده یالئیز اوبیئکت و سویئکتین یئری نین دیشدیگینی گوروروک. اگر اولکی اورنکده اوغول آتاسینا قارشى تبلیغات آپاریردیس، بو حالدا آتا اوز اوغولونا وطنی سئومگی ویره دیر.

آیدینین «بتول» ادلی حکایه سینده ده «ظولمت سلطنتینده کی» گوزل بیر قادینین آجی طالعیینین تصویرى زامانی رنگلرین ایفراط درجه ده توندلشدیریلمه سینین شاهیدی اولوروق. اوسته لیک، بو جور حکایه لرین اکثریتی جانلی خالق دانیشیق دیلیندن اوزاق، حددیندن آرتیق ددبه لی، سونی پوئتیک اوپراز و بنزومه لرله حددن آرتیق آغیر-لاشدیریلیمیش، «کیتاب دیلی» آدلاندریلا بیله جک بیر دیلله قلمه عالیندیغیندان، اوخوجونو یورور، اونا ائستتیک حد وئرمک عوضینه، اثری یاریمچیق قوبماغا وادار ائدیر. مثلن، ائله «بتول» حکایه سیندن بیر جومله یه نظر سالماغیمیز کیفایتدیر:

«او، بير قيروقوولتك يابانچي موحيطده دولاشاركن سانكي سرمست حريفلرين آتشين و شهوت آلود باخيشلاريندان هوركوب بير نازلي پيشيك كيمي منيم يانما سيخيلدي». ^{۱۲۷}

قئيد ائدك كي، بو خصوصيت موهاجيرت نثرينده خئيلي ضعيفلسه ده، اورادا دا حددن زياده فولكلوريزمه مئيلين شاهيدي اولماق مومكوندور.

۱۹۴۰-جي ايللر جنوب نثري نين ان گوركملی آراشديريچيلاريندان بيری اولان

س.ميروو دا بو جهتي سٲزه رك يازميشدير:

«نثرين ان بويوك اوغورو اونون آنا ديلينده يازيلماسي ايدى. بوراسي دا دوغرو دور كي، بو اثرلرده موعاصير آذربايجان ادبي ديلي نين طلبلرينه هله يوكسك سوييه ده جاواب وٲريلميردى. اصلينده اوزون ايللرين محرومييتلريندن سونرا يازيچيلاردان بونو طلب ائتمك ده دوغرو اولمازدى». ^{۱۲۸}

بو دوورده جنوبي آذربايجان نثرينده حكايه ژاثرينا گوجلو بير آخينين شاهيدي اولوروق كي، بو ادبي نووون مؤليفلري آراسيندا م.رمغان، م.طاهير، ايسلام سر-رافى، گ.صباحى، ق.فوروزان، س.ماحمودزاده، سونرالار شيمالى آذربايجانا موهاجيرت ائده رك بويوك مئديئويست عاليم كيمي شوهرت قازانميش قافار كندلى (هئريسچي) كيمي مؤليفلرين آدلاريني چكه بيلريك. البته، اونلاردان هئچ بيرى كلاسسيك رئاليست آذربايجان حكايه سي نين ميرزه جليل، ع.حاقوٲرديئو، چاغداس نائيرلردن ايسه مير جلال زيروسينه يوكسله بيلمير. بو ميسسيياني آز-چوخ درجه ده سونراكي دوورلرده حياتا كئچيرمك حمزه فتحى خوشگينابى، عباس پناهى ماکولو كيمي موهاجير گونئي نائيرلرينه نصيب اولموشدور. بونلارين سوييه سينه يوكسله بيلمه ين، آنجاق آدلارى نين ادبيات تاريخينده چكيلمه سي مومكون اولان موهاجير نائيرلردن ع.توده، م.عافيت، س.طاهير، ق.جاهانى، ع.محمدزاده، ج.موجيرى، م.داداشزاده، ر.صيادى، ح.نميينى و باشقالاريني دا قئيد ائتمك اولار.

موضوعو چاغداش حیاتدان گوتورولموش نثر اورنکلی ایله یاناشی، قیرخینجی ایلرده یاخین کئچمیشه، میلی آزادلیق حرکاتی نین تاریخینه و میلی قهرمانلارین حیات و مباریزه سی نین تصویرینه حسر اندیلیمیش بدیعی اورنکره ده تصادوف ائتمک مومکوندور. البته، ایلك باشلانغیجدا بو، طبیعی کی، بدیعی مئموار ژائرنیدا قلمه عالیئمیش یازی-لاردان عیبارت اولمالی ایدی. بئله اثرلردن بیرى ستارخان حرکاتیندا یاخیندان ایشتیراک ائتمیش، بو ولمز خالق قهرمانی نین سیلاحداشی اولموش قولامه لی سمسامین «سرداری-میلی حاقیندا خاطیره لر» ادلی یازیسیدیر. مولیفین وز شخصی موشاهیده لری و گوروشلری اساسیندا قلمه عالیئمیش بو اثر خالق حرکاتی نین، مشروطه اینقیلابی نین داها بیر راکورسدان، بو دفعه بدیعی راکورسدان آچیلماسی باخیمیندان مارق دوغورور. اثرین اساس قهرمانی ستارخانلا یاناشی، اونون ساغ الی - سالاری-میلی باغیرخان اوبرازی نین بدیعی تقدیمینه ده گنیش یئر وئرلمیش، اینقیلابی حرکاتین قارشیسینی آماق اوچون جانفشانلیق گوسترن بیر سیرا مورتجی، منفی تاریخی شخصیتلرین اوبرازلاری رئالیزم پریماسیندان تصویر ائدیلمیشدیر. بونلارین سیراسیندا محمد علی شاهى، عئین الدووله نی، رحیم خانى، میر هاشیمی، شوja نیظامی، صمد خانى، روس کونسولونو، اردبیل خانلارینی و باشقالارینی گوسترمک اولار. پروقرئسیو قوووه لرله ایرتیجاچی قوووه لر آراسیندا گئدن باریشماز، آمانسوز مباریزه نی دوغرو-دوزگون اکس ائتدیرمک باخیمیندان عادى چکیلن اثرین بویوک تاریخی-بدیعی اهمیییتی واردیر.

بو دوورده یارانمیش مئموار ادبیاتی نین قییمتلی اورنکلریندن بیرى ده، تدقیقاتچیلارین فیکرینجه، میلی دئموکراتیک حرکاتین رهبری سید جعفر پیشوری نین فارس دیلینده قلمه آدیغی «زیندان خاطیره لری دفتیرندن» ادلی اثریدیر. اثرین یازیلدیغی دیل - اونداکى وطنپرور آذربایجانلی تفککورونون، باش وئرن حادثه لره وطنین منافعیی و آذربایجانلی مئتالتتتی مووقئیندن یاناشما

نين آچيق-آشكار اوزه چيخماسينا مانع اولاييلمه ميشدير. قئيد ائتمك لازيمدير كي، س.ج.پيشوري نين يازيسينداكي بو شيرينليك و آيدنليق اونون نيطقينده ده اوزونو بوروزه وئريرميش. موهاجير اديبلردن الي توده ۱۹۸۶-جي ايلده - گونئي آذربايجان ميللي حوكومتى نين قورولماسى نين قيرخ ايلليگى موناسيبتيله قلمه آلدغي «وز گوزلريمل» مئموار-پووئستينده ميللي دئموكراتيك حرکاتين رهبرى نين چيخيشى بنله خاراكتريزه اولونور: «سوز پيشوريه وئرلدى. او، حياتى دليللرله، اينانديريجي ثوبوتلارلا، ماراقلئ مثلرله قزئتین («آذربايجان» قزئتى نين - م.م.) قارشيسيندا دوران وظيفه لردن دانيشماقلا برابر، قلم صاحيلىرى نين وهده سينه دوشن مسئوليتى ده نظره چاتديردى. اوكتابر اينقيلابيندان سونرا شيرين خاطرله لرله دولو اولان باكيذاكي ژورناليستليك فعاليتيندن دئديكجه سالونداكيلار حئيران-حئيران قولاق آيرديلار. آيدين، معنالى، ييغجام، هم ده كونسپئكتسيز دانيشيردى. چاليشيردى كي، دينلگيجيرلى يورماق اوچون فيكىرلرينده تكرارا يول وئرمه سين. شيرين دانيشيردى».^{۱۲۹}

بو دوورده جنوبى آذربايجان نئرى نين شيمال ورنى اساسيندا فورمالاشيب اينكيشاف ائتمه سينده سووئت اوردوسونون تركييينده ايرانا گلوميش آذربايجان ضياليلارى نين بويوك رولو اولموشدور. بونلارين سيراسيندا ون جرگه لردن بيرينى، هئچ شوبهه سيز كي، گوركملى آذربايجان ادبى-ياتشوناس عاليمى، يازيچى و شاعيرى جعفر خندان توتماقادير. اونون ۱۹۴۴-۱۹۴۵-جي ايللرده تيريزده نشر ائديلن «وطن يولوندا» آدلى قيزيل اسكر قزئتى نين نزدينده تشكيل ائتديگى «شايرلر مجلسى» جنوبى آذربايجاندا ادبياتين اينكيشافى، خصوصن بديعى نئرين فورمالاشماسى يولوندا موستسنا ايشلر گورموشدور. بو مجلسين قيساموددتلى - جمعى بير ايلليك فعاليتينى يوكسك قييمتلنديرن دئموكراتيك حرکات ليديئرلريندن بيرى - سيد جعفر پيشورى يازيردى:

«شایرلریمیزین کتچن شهر یوردن ایندیکی شهر یوره قدر یازدیقلاری، جور آتله دئمک اولار کی، اللی ایل موددتینده یازدیقلاریندان داها آرتیق اولاییلر».^{۱۳۰}

البتته، آیدیندیر کی، بورادا صوحت یازیلان اثرلرین سای آرتیقلیغیندان، میقداریندان دئییل، سانبالیندان، اجتماعی اهمیتیندن و مضمونوندان، خالقین و میلی دوولتین قارشیسیندا دوران پروبلئمترین حللی یولوندا اوینادیغی رولدان گئدیر. بو باخیمدان یاناشدیقدا سید جعفر پیشوری نین سوزلرینده بویوک حقیقت پای نین اولدوغونو اعتراف ائتمه مک مومکون دئییلدیر.

علی توده ده یوخاریدا عادی نی چکدیگیمیز خاطرته لرینده «شاعیرلر مجلسی» ندن حورمت و محبتله سوز آچاراق یازیر:

«شایر-عالیم جعفر خندانین سدرلیک ائتدیگی بو مجلسده ایران آذربایجانی شاعیرلریندن باشقا اوردو سیرالاریندا سووئت آذربایجانیندان گلن تانینمیش یازچییلاردان انور محمدخانلی، قیلمان موسایئو، عوض صادیق، سیف الددین عباسوو، قوجامان ژورنالیستلردن رضا قولیئو، قولام محمدلی، ایسرافیل نظروو دا ایشتیراک ائدیردیلر».^{۱۳۱}

دئمه لی، همین دوورده جنوبی آذربایجان ادیبیاتی شمال ادیبیاتی نوماینده لری ایله سیخ و جانلی یارادیجیلیق علاقه لرینده، شماللی یازارلارین ادبی پروسسده بلاواسطه ایشتیراکی شرایطینده فورمالاشیر و اینکیشاف ائدیردی.

طالعیی آذربایجان دئموکراتیک جومهوریتی نین طالعیینه چوخ بنزه ین، آنجاق اوندان داها قیساموددتلی و فاجیعه لی سونلغو ایله فرقلنن جنوبی آذربایجان میلی حوکومتی نین سووقوتو آذربایجان خالق نی یاشادیغی ان بویوک موصیبتلردن بیر کییمی تاریخیمیزین ابدی قارا و قانلی صحیفه لری سیراسیندا قالا جاقدیر. استالین رژییمی نین ائرمنی الاتیلاری نین فیتواسی و ایشتیراکی ایله خاین-جسینه فارس شووینیزمی نین قانلی پنجه لرینه حواله ائدیلن جنوبی آذربایجان میلی حوکومتی نین طالعی ائرمنی خیانتکارلیغی و روس شووینیزمی

نین بیرلشمه سی نتیجسینده ایشغال ائدیلمیش یگیری فایز آذربایجان تورپاقلاری نین طالعیندن، بو تورپاقلاردان قاچقین دوشموش بیر میلیوندان آرتیق وطنداشلاریمیزین طالعیندن او قدر ده فرقلمیر.

۱۹۴۶-جی ایلین نوایر-دئکابر آیلاریندا ایرا نین او واختکی باش ناظیری قوام السسلطنه نین مکرلی فیتنه-فسادلاری و استالین تورکلره قارشی خیانتکارلیغی، ائلجه ده بئین الخالق خریستیان ایمپئریالیزمی نین جینایتکارجاسینا راضیلیغی اساسیندا جنوبی آذربایجاندا میلی حوکومت قان ایچینده بوغولدو، خالقین تزه-تزه چیچک آچماغا باشلایان آرزولاری، سورعتلی اینکیشاف یولونا قدم قویموش ادیبی-یات و مدنیت کوبود سرباز چکمه لری آلتیندا تاپدالاندی، یئرله یئکسان ائدیلدی. تورکلرین قانینی ایچمه یه حاضر اولان و بونو خصوصی آمانسزلیقلا حیاتا کئچیرن آتاسی رضا شاهدان هئچ ده گئری قالمایان محمد رضا پهلوی جنوبی آذربایجان خالقینا قارشی میلی-مدنی سویقیریمی سییاستینی داوام ائتدیرمه یه باشلادی. «حبس ائدیلنر، سورگونه گوندریلنر، اولومه محکوم ائدیلنر، وطندن دیدرگین سالینانلار سیراسیندا نایرلر ده وار ایدی. بوتون بونلار ایسه ژاترین اینکیشافینا آغیر ضربه وورمایا بیلمدی».^{۱۳۲}

بو دوورده گونئیده یاندیریلیمیش گور نثر مشعللریندن بیر نئچه ایشیقلی شام زهرلی کولکلردن قوروناراق باکییا گله بیلدی و آذربایجا نین ایکینجی پایتاختیندا موهاجیر نثری گونئی نثری نین عنعنه لرینی یاشادیب اینکیشاف ائتدیرمه یه باشلادی.

بئله لیکله، جنوبی آذربایجان ادبیاتیندا اوزون مدت داوام ائدن ایرتیجا دورغونلوغو دوورو باشلاندی. بو ایلرده شاه رژییمی نین بوتون دهستلی تقیب و رپرئسسسییالارینا رغنم ادبی پروسئس چتینلیکله ده اولسا داوام ائدیر، اونابدیل، س.بئهرنگی، گ.صباحی، م.ساوالان، ع.باریز، م.قافالنتی، ع.کمالی، و.دستپیش، ح.دوزگون (صدیق)، تورک اوغلو، ی.شئیدا، م.دستپیش، چای اوغلو و باشقا

پاتریوت صنعتکارلار مین ایللر اونجه یاندیریلیمیش ادبیات مشعلینی سرت کولکلردن قوروماق و اونون کوزونو-قورونو ساخلاماق اوچون غئیری-عادی زحمتلر چکمه لی اولوردولار.

البته، اونو دا نظرден قاچیرماق اولماز کی، جنوبی آذربایجاندا میلیلی حوکومتین قورولماسی بیر چوخ مسله لرده بولشئویک ایدئولوگیاسی نین طلبلری ایله سلسشیردی و پاتریوت سویداشلاریمیز آراسیندا بو ایدئولوگییا نین توروندا دوشنلر ده آز دئییلدی. لاکین او دا اوبیئکتیو حقیقتدیر کی، جنوبی آذربایجان میلیلی حوکومتی نین موجودلوغو بیر چوخ جهتدن خالقین بیرلشمه سی و بوتوولوگو یولوندا مئیدانا چیخان انگلرین آشیریلماسینا، میلیلی-مدنی یوکسه لیشین هر ایکی طرفده سورعتلنمه سینه سبب اولما بیلردی. البته، مسله نین بو طرفی داها چوخ چاغداش آذربایجان تاریخشوناصیلیغی نین آراشدیرما اوبیئکتی اولدوغوندان، یالنیز بو قئیدلرله کیفایتلنمه لی اولوروق.

آراشدیریلان دوورون گوئی آذربایجان نثرینی عنعنلردن آیریلماغا قویمایان صنعتکارلار آراسیندا گنجه لی صباحی نین عادینی خصوصی قئید ائتمک لازیمدیر. اونون خصوصیله «حیات فاجیعه لریندن» آدلی پووئستی ایرتیجا ایللری نین بوتون دهشتلرینی بدیعی سوزون قودرتی ایله اوخوجویا چاتدیرماق باخیمیندان بویوک اهمیت کسب ائتمیشدیر.

۱۹۰۶-جی ایله مرنند یاخینلیغینداکی مییاب قصبه سینده آنادان اولموش گنجه لی یئددی یاشیندا ایکن آناسی ایله بیرگه قوربتده بیر پارچا چورک قازانماق اوچون فهله لیک ائدن آناسی نین دالینجا شیمالی آذربایجانا گلیر. ائلمه و تحصیله بویوک ماراغی و هوه سی اولان گنجه لی ۱۹۳۲-جی ایله باکیدا عالی پئداقوژی تحصیل آلدیقدان سونرا شمکیره قاییدیر و اورتا مکتب دیرئکتورو کیمی پئداقوژی فعالیتته باشلاییر. ۱۹۳۰-جو ایللرین استالین رئپرئسسسیالاری گنجه لی نین ده عاییلهمسی نین اوزاق قازاخستان چوللرینه عاطیلیماسینا سبب اولور. ۱۹۴۶-

جي ايلده سورگوندن قاييدان گنجھ لي، ميللي هوکويتين برقرار اولدوغو دوغما تبريزه يولا دوشور. بورادا اونون بيليك و تجروبه سينه بويوک اعتماد گوستريله رک تبريز اونيوئرسيتتي نين ديل و ادبيات فاکولته سي نين دٺکاني وظيفه سينه تعيين ائدليلير. آنجاق جمعي بيرجه ايل ايشيقلی دونيادا موجود اولان ميللي دٺموکراتيک حوکومت سوقوت ائتديکدن سونرا او، دٺموکراتيک حرکاتين فال تبليغاتچيلاريندان بيری کيمي شاه ژاندارمالاری طرفيندن حبس ائديله رک گورونمه ميش ايشکنجه لره معروض قالير. لاکين بوتون بونلار صنعتکارين ياراديجيليق اٺهتيراسيني، يازيب-ياراتماق هوه سيني سينديرا بيلمير؛ او، دوشدويو بوتون ائکسترئمال شرايطلرده بير آن بٺله قلميني يٺره قويومور، شعر و نثر اورنکلری ايله اوز سوزونو آچيق-آشکار دٺبير، اوز موباريزه سيني داوام ائتديرير. گنجعلي صباهی نين ياراديجيلغيندا نثرين خصوصي سانبالی، چکيسي واردير. اونون بلا واسطه حيات ماتريالينا، اجتماعي گٺرچکليله سويکن حکايه لری، پووئستلری دٺموکراتيک ايڊئالار اوغروندا موباريزه نين آپاريجي بديعی اورنکلرينه چٺوريلميشدير.

گ.صباحی نين نثرينده پووئست ژانری نين خصوصي يٺری واردير. ۱۹۵۰- جي ايلده قلمه عالينميش، آنجاق دوز اوتوز ايل سونرا - ۱۹۸۰- جي ايلده ايشيق اوزو گورموش «حيات فاجيعه لری» پووئستي، عايندان دا گوروندويو کيمي، صنعتکارين وز اطرافيندا، ميکروموهيتينده گوروب موشاهيده ائتديگی، بديعی تحليل سوزگچيندن کٺچيره رک عوموميلشميش شکيلده قله-مه آلدیغی اينسان طالعلری نين دهشتلی فاجيعه لری نين تسوی-ريندن و بديعی-پوئتيک اينتئرپرئتاسياسيندان باشقا بير شئی دٺيلدير.

پووئستين موٺبت قهرمانی - مرد، موباريز، اصل گوجلو کيشی خاراکاترينه ماليک اولان قودرتله منفي قهرمان - خاين، ايکيوزلو، رذيل، آلچاق، ساتقين چينگيز خان قارشياشديريلير؛ معنوی اوستونلوک قودرته وئريلسه ده، حوکومت

قوووه لرینه آرخالانان چینگیز خان فیزیکی جهت-دن قالب گلیر. قودرتی آغیر ایشکنجه لر، حبسخانا هه-یاتی، سورگون گوزله بیر؛ آنجاق طبیعی کی، سوسیالیزم رئالیزمی مئتودو اساسیندا فورمالاشان یارادیجیلیق پرنسیپینی رهبر توتان یازیچی اونو سون نتیجه ده معنوی قالب کیمی بو غئیری-برابر دویوشدن آلیناچیق، اوزواغ چیخاریر.

گ.صباحی نین «شرفلی اولوم» حکایه سی نین قهرمانی قولامرضا جاویداندیر. اوتوبیوقرافیک خاراکتر داشییان همین اوبرازدا مؤلفین معروض قالدینی کئشمکئشلی حیات یولونون بیر سیرا جیزگیلرینی سئزمه مک اولمور. ۲۱ آذر اینقیلابی نین فعال ایشتیراکچیلاریندان بیر اولان قولامرضا موین خاراکتیریک خصوصیتلرینه گوره سووئت ادیبیاتینداکی شابلون بولشویک اینقیلابچی اوبرازلارینی خاطرلالتسا دا، اونون کئچدیگی حیات و مبارزه یولو اوخوجودا آزاد گله جگه اینام دویغولاری اویدیر؛ بو جور دهشتلی رژیومه یئتیشن قهرمانلارین محض بو جور ایدئال اولمالاری سونی تاثیر باغیشلامیر. دوغرودان دا، زنجیرلریندن باشقا ایتیریه سی هئچ نه لری اولمایان بو جور قهرمانلارین مغرورلوغو و دوشمنین گاوزونون ایچینه دیک باخمالاری طبیعی گورونور و اونلارا قارشی حورمت حسی اویدیر. غئیری-اینسانی، آغلاسیغماز، سیویل جمعیت قانون-قایدالارینا ضید ائکسترئمال شرایطده، اینسانلارا اورتا اسر اینکویزیسیاسیندان داها دهشتلی ایشکنجه لر وئرن بیر رژیمین پولاد دیوارلاری آراسیندا بو رژیومه قارشی مبارزه ائدنلرین ده موعین پاتولوژی جیزگیلر کسب ائده جگی، اورکلری نین داشا دونه رک نورمال اینسان داورانیشی نین خئیلی جهتلرینی ایتیره جگی طبیعی سایلمالیدیر. آنجاق بو دا آیدیندیر کی، هر بیر موضوعون اوغورلو بدیعی حلی ایلک نوبه ده کونکرتت یازیچی نین صنعتکارلیق سوییه سیندن یوکسک درجه ده عاصیلیدیر.

«حيات فاجيعه لری» پووستينده کونکرثت قارشيدورمالارين، کونفليکتلرين فونوندا عوموميتله، جمعيتده اوزونو گوسترن باريشماز ضيديتلرين بديعی تصويری قارشيبيا اساس مقصد کیمی قوبولموشدور کی، بو دا همين اثری موعين درجه ده سوساليزم رئاليزمی ياراديجيلیق پرينسپيلرينه ياخين بير مټودا تابئ ائتمکله نتيجله نير. جمعيت کسکين شکيلده ايکی جبهه يه بولونور: ازلر و ازيلنلر؛ ايستيمار ائدلر و ايستيمار اولونانلار؛ آلچالدانلار و آلچالديلانلار. البته، بو چور سخنماتیک رياضی بولگو، بديعی اثرده ايره لی سورولن کسکين و باريشماز اجتماعی قارشيدورما - گنجلی صباحی ياراديجيلیغی نين هله بولشؤیک ايدئولوژی بوخولاريندان آزاد اولماديغینی گوستيرير کی، بونو بيز موهاجیر نائيرلرين ايلک قلم تجروبه لرینده ده آيدین گورمکديک.

گنجلی صباحی گوئی نثرینده هم ده تاثیرلی حکایه لر مؤلفی کیمی تانينير. اونون «قارتال»، «خاین»، «گول دستسی»، «شرفلی ولوم»، «اووچو»، «آنا قلبی»، «آرسيز قافار» و ب. حکایه لری چاغداش گوئی آذربایجان نثرینده کیچیک ژاژين اوغورلو اورنکلریندن ساييلير.

بعض گئرچکلیگین آغیر پسيخولوژی يوکونه داوام گتير-مین صنعتکار رومانتيک تصوير اوسولارينا دا پناه گتيرمه لی اولور. «اووچو»، «گول دستسی» کیمی حکایه لرده ياراديلمیش رومانتيک صحنه و سيتواسيالار بونا ميثال اولاييلر.

گنجه لی صباهی تنقید و ادبياتشوناسلیق ساحه سینده ده اوز قلمینی سینامیش و ۱۹۸۱-جی ایلده «شعريميز زامانلا آدديملاير» آدی کيتابینی نشر ائتديره رک ايستر چاغداش گوئی، ايسترسه ده قوزئی آذربایجان ادیبیاتی نين بير سيرا آکتوال پروبلئمیرینی احاطه ائدن مقاله لر توپلوسو حاضيرلاياراق اوخوجولارين ايختيارينا وئرميشدير.

ایرتیجا ایلرینده یازیب یارادان گوئی آذربایجان ناثیرلریندن بیر قروبوو اثرلرینی، ایراندا داها گئیش خالق کوتله لری نین مالینا چئوریمک، اونلارین پراکتیک تاثیر قوووه سینی داها دا آرتیرماق اوچون فارس دیلینده قلمه آلمیشلار. بونلارین آراسیندا هر ایکسی فارس دیلینده یازیب یارادان قولام حوسئین ساعدی و صمد بهرنگی کیمی دونیا شوهرتلی یازیچیلاریمیزین آدلارینی خصوصی قئید ائتمک لازیمدیر.

ق.ساعدی نین اوچ حکایه سی روس دیلینه ترجمه ائدیله رک چاغداش ایران نثری نین اورنکلری کیمی موسکوادا «پروقرئسس» نشریاتی طرفیندن چاغداش ایران یازیچیلاری نین حکایه لر توپلوسوندا چاپ ائدیلیمشدیر. دوغروور، حکایه لر سئچیلرکن اساسن سوسیالیزم رئالیزمی پرینسیپلرینه یاخینلاشان، ازبلن کوتله لرین، تاپدالانان، تحقیر ائدیلن اینسان طالعلری نین منافعینه اویغون گلن اورنکلره اوستونلوک وئرلیمشدیر. آنجاق ائله بونلارین وزو ده فارس دیلینده یازیب یارادان گوئی آذربایجان یازیچیسی نین یوکسک صنعتکارلیغی حاقیندا دولغون تصور یاراتماغا ایمکان وئریر.

«داندیل» حکایه سی نین ایشتیراکچیلاری باشدان-باشا مظلوم، یازیق اینسانلاردیر. اونلارین یئگانه اومیدی - قصبه نین ناموسونو آمریکالی سئرژانتا ساتاراق چورکپولو قازانماغادیر. آنجاق سون آندا معلوم اولور کی، بو دا ایلغیمدان باشقا بیر شئی دئیلمیش؛ آرا دوزلتمکله مشغول اولان مادامین ائوینده قنیرسیز بیر گوزه لین بکارتینی پوزاراق بوتون قصبه ساکینلری نین گوزلری قارشیسیندا سحره قدر اونونلا کئیف ائدن آمریکالی سئرژانت بیر قپییک بئله وئرمه دن فیت چالا-چالا ائوینه قایدیر و بویوک بیر کوتله میسکینجه سینه سئرچی مووقئ توتاراق اونا گوزون اوسته قاشین وار دئمه یه جسارت بئله ائتمیر.

کئچن یوزیللیگین آئمیشینجی ایلرینده عومومیلکده دونیا ادبیاتلاریندا گئدن قولبال دیشمه و یئنیلشمه پروسسیندن گوئی آذربایجان نثری ده کناردا

قالمادی. نئرده گونئی آذربایجان «آلتمیشینجیلارینین» ان بویوک نوماینده لریندن بیرى - صمد بهرنجیدیر.

۱۹۳۹-جو ایله تبریز شهرینده آنادان اولموش صمد ایلك تحصیلینی دوغما شهرده آنا دیلینده آلمیشدیر. گلجک نائیر بیرجه ایل تورک دیلینده اوخودوقدان سونرا معلوم حادیشه لر نتیجه سینده تبریزده میلی حوکومتین سوقوتو ایله آنا دیلینده تحصیل ده اوزون اونیللیکلر بویو قاداغان ائندیلدی. آنجاق تورکجه تحصیل آدیغی بو بیر ایل سمه دین طالعیینده اونیللیکلر قدر بویوک رول اوینادی، اوندا اوریژینال یازیچی تفککورونون و تخییولونون فورمالاشماسینا اوز عوض ائدیلمز توهفه سینى وئردی. ائلم و بیللیکلره، خصوصن ایستر شرق، ایستر قرب، ایسترسه ده دنیا ادبی-فلسفی هومانیست فیکرینه بویوک ماراق گوسترن و آجگوزلوقله موطالیه ائده رک اوز علمی-بدیعی سوییه سینى یوکسولتمک اوزرینده دورمادان چالیشان صمد بهرنجی قیسا بیر مدت عرضینده اوز موحیطی نین قباقلیل ضیالیلاریندان بیرینه چئوریلیمیش، اله ائتدیگی بیللیکلری وز دونیاگوروشو پریماسیندان کئچیرمکله هموطنلرینه چاتدیرماق اوچون ادبی یارادیجیلیقلا یاناشی، پئداقوژى فعالیتله ده مشغول اولموشدور.

«عادت» ادلی ایلك اثرینی ایگیرمی یاشلی بیر گنج ایکن قلمه آلمیش صمد بهرنجینی گونئی آذربایجان نین، بوتولوکده ایرا نین و ائله ده یاخین و اورتا شرق رنگیونلاری نین خریستیان آندئرسئن-ئکسسسی آدلان دیرساق، یانیلماریق. اونون فولکلوردان، آذربایجان شیفاهی سوز صنعتیندن یارارلانماسی و عالیب اوزرینده ایشله دیگی بدیعی ماتریالی حییرتامیز بیر اوریژیناللیقلا یئنیندین خالقا - اوخوجولارا قایتارماسی او قدر طبیعی و آسانلیقلا باش وئیر کی، بونو آنجاق کلاسیک شرق شعرینده کی سهل-مومتنع پوئتیک اوسلوبو ایله موقاییسسه ائتمک اولار.

تصادوفی دئییل کی، فولکلور اوزرینده کی یارادیجیلیق ایشینه صمد بهرنگی ایلک اونجه اوز دوستو بهروز دهقانی ایله بیرلیکده آپاردیغی اوزون ایللر بویو ثمره لی توپلاما ایشلریندن سونرا باشلامیشدیر. ییغیلان فولکلور ماتریاللاری «قوشماجالار، تاپماجالار» ادلی توپلودا نشر اولونموشدور.

صمد بهرنگی نین ناغیلارینداکی اوبرازلار عالمی چوخ زنگیندیر؛ آنجاق بونلارین مرکزینده طبیعی کی، بالاجا قارا بالیق دورور. بو اوبراز عومومیلیکده ص. بهرنگی نثری نین ایدئیا-ااستتیک سیفلتینی وز مینیاتور ظریف چیگنلرینده داشییان، یوکسک بدیعی عومومیلشدیرمه ورنی اولان تکرارئدیلمز بیر آلتقوریک صورتدیر. س. بهرنگی نین یاشایب یاراتدیغی جمعیتین، اجتماعی موحیطین محک داشینا چئوریلن بالاجا قارا بالیق اطرافینداکیلاری بیر مونیتور کیمی وز دوشونجه لر عالمینده عکس ائتدیریر، اولارین حیاتدا مووقئیینی و جمعیت اوچون خئیرلیلیک درجه سینی اوزه چیخاریر. سونرالار یازیچی نین اییرتامیز، اجتماعی سیفلتلی ناغیلارینی یوکسک قییمتلندیرن روس شرقشوناسی و. ب. کلیاشتورینا یازیردی:

«بهرنگی نین حئیکیه لری، سوزون ان یاخشی معناسیندا چوخ عیبرتامیز اثرلر دیر. فولکلورون و شیفاهی سوزون تاثیر گوسترمه عنعنه لرینه اساسلانماقلا او، اوزونون هر بیر حکایه سینی آفوریزم سوییه سینده عیبرتامیز حیات درسینه چئویرمیشدیر.

اوشاقلارین تفککور قابیلیتینه، یالانا قارشی حساسلیغینا یاخشی بلد اولان بهرنگی دوورونون خالق حیاتی نین اکتوال و اخلاقی پروبلملرینه او یغون گلن بدیعی ایفاده فورماسی تاپماغین وهده سیندن اوستالیقلا گلمیشدیر».^{۱۳۳}

فولکلوردان گئیش ایستیفاده باخیمیندان چاغداش گوئی موهاجیر نائیرلری ایله س. بهرنگی یارادیجیلیغی آراسیندا بویوک اوخشارلیقلار تاپماق مومکوندور. آنجاق س. بهرنگی نین بو عنعنه نی داها یوکسک سوییه یه قالدیردیغینی و

مٲخانیکی فولکلوریزمدن آیراراق یازیلی اثرین عوضوی علامتینه چٲویرمه سینی ده اونوتماق اولماز.

یازیلچیلیقلا موعیلملیگی عوضوی صورتده بیرلشدیرن و اوزونون اوریتینال پٲداقوژی تعلیمینی ایشله ییب حاضیرلایان سمد بٲهرنگی سونرالار خالق آراسینا موعیلملیک ائت-مه یه گٲتمگینی بٲله خاطرلاییردی: «تٲخنیکومو بیتیرن کیمی کنده یوللان‌دیم. ایلک آنداجا درک ائتدیم کی، تٲخنیکوم موعیلملری نین دٲدیکلری نین هامیسی چوروک قوز ای‌میش. هامیسینی باشیمدان آتدیم و آنلادیم کی، بورادا اوزوم اوچون موعیلملیک فندی تاپمالیام. ائلجه ده ائتدیم».^{۱۳۴}

او دوروکو ایران جمعیتی نین بیر چوخ سیاسی و اجتماعی پروبلٲملرینه ایشیق سالان «بالاجا قارا بالیق» حکایه سی وز مؤلیفینه دنیا شوهرتی قازان‌دیرمیش، بو اثره گوره او، ایتالیا‌دا کٲچیریلن ان یاخشی اوشاق حکایه سی موسابقه سی نین قالیبرلندن بیری اولموشدور. مونصیفلر هئیتی نین آذربایجان یازیلچیسینا گون‌دریگی تبریک مکتوبوندا دٲییلیر:

«حورمتلی صمد بهرنگی!

«بالاجا قارا بالیق» آدلی حٲکاینیزین موسابقه ده موکافاتا لاییق گورولمه سی موناسیبتله سیزی تبریک اٲدیر، یٲنی یارادیجیلیق اوغورلاری آرزولاییریق».^{۱۳۵}

صمد بهرنگی نین آلتقوریک خاراکتئرلی حکایه لری آراسیندا «اولدوز و قارغالار»، «اولدوز و دانیشان گلینجیک»، «بیر شفته لی، مین شفته لی»، «قوچعلی و پادشاه قیزی»، «قوشباز کٲچل» و باشقالاری دیداکتیک اهمیتینه و اجتماعی-سوسیال پروبلٲماتیکاسینا، مضمون سیقلتینه گوره باشقا اثرلریندن گٲری قالمیر.

اونون «نارینج قابیغی» آدلانان سون حکایه سی ۱۹۶۹-جو ایلده نشر اولونموشدور. اونو دا قئید اٲتمک لازیم‌دیر کی، عومومیلیکده ادبیاتیمیزا و او

سیرادان گوئی آذربایجان نثرینه یئی تفککور ایشیغیندا قییمت وئرکن سووئت دوورونده حاکیم اولان بولشئویک ایدئولوگیاسی نین شابلونلاریندان و سخئملمریندن قاچماق، دونیانی یالنیز آغ و قارا، خئییر و شر قوووه لردن عیبارت گورمک معیارلاری ایله یاناشماق زامانی آرتیق کئچدیگیندن، صمد بهرنگی یارادیجیلیغیندا دا «بیر قایدا اولاراق زحمتکش زومره لره منسوب اولان آداملارین آغیللی، وفالی، تدبیرلی اولماسی»، «ان باشلیجاسی ایسه قارشیلارینا قویدوقلاری مقصده چاتماق اوچون چتینلیکلردن چکینمه سی»نی بو بویوک یازیچی نین اثرلری نین ان بویوک مزیتی کیمی تقدیم ائتمک وردیشلریندن و سترئو-تپیلریندن ده یاواش-یاواش ال چکمک لازیمدیر. آخی زهمتکش تکجه «مزلوم کوتله لر»، «ایکی سنگک اوچون سحردهن آخشامادک داش داشییان» اینسانلار دئییل؛ هم ده اوز صنعتینه، پئشه سینه، اجتماعی بورجوناموس و ویجدانلا یاناشان هر کس، حتی وارلیلار و کاپیتالستلر - ایش آداملاری، صاحبکارلاردیر. بو باخیمدان، مثلن، ص.بهرنگی نین «یگیری دورده ساعات یوخودا و اییقلیقدا» حکایه سی نین لئیتموتیوی اولان - «حاققی وئرملر. حتی زور گوجونه اولسا دا، اونو آماق لازیمدیر» - فیکری نین این-دیکی شرایطده - اینتئقراسییا اولونان و قلوباللاشان جمعییته نه درجه ده آکتوال سسلندیگی فیکرینه ده بیر داها قاییتماق، یازیچی نین موعین ایدئوالارینا تنقیدی یاناشماق یولوندان بئله چکینمه مک لازیمدیر. چونکی بوتون بشریتین سادتیینی آرزولایان صمد بهرنگی کیمی موفککیر هومانیست یازیچی نین ایندیکی جمعیتده یاشایارسا، اثرلرینی هانسی روحدا یاراداجاغینی سویله مک چتین اولاردی؛ یقین کی، او، تامام باشقا بیر یول توتاردی...

جنوبی آذربایجاندا کئچن عصرین قیرخینجی ایللری نین سونوندان یئمیشینجی ایللرین سونونادک، یئی اسلام اینقیلابینادک رئرئسسسیایا معروض قالمیش ادبیاتین ناثیر نواینده لریندن بیردی ده رحیم دقیقدیر. اصلا جنوبی آذربایجاندا

اولان رحیم ۱۹۱۹- جو ایله باکی‌دا آنادان اولموش، ۱۹۳۷- جی ایله عایله سی ایله بیرلیکده قازاخستانا سورگون اولونموش، اورادان ایسه ایرانا گوندیریلیمشدیر. ر.دقیقین ان بویوک اثری اولان «هجر» رومانی یالیز ۱۹۹۰- جی ایله باکی‌دا نشر اولونموشدور. بونا گوره ده همین اثرین گونئیده کی ادبی پروسسه نه درجه ده تاثیر ائتمه سی فاکتی جیدی آراشدیریلمالی، یالیز بوندان سونرا علمی قناعت ایره لی سورولمه لیدیر.

ظنیمیزجه، موهاجیر یازیچیلاردان حمزه فتحی خوشگینابی و عباس پناهی ماکولونون رومانلاری ایله موقایسه ده رهیم دقیقین بو ایریه‌جملی نثر اثری او قدر ده اوغورلو عالی‌نامیشدیر. سوژت خطینده ماجراچیلیغا یول وئرلیدیگی آیدین حس اولونور. روما نین اساس ایدئاسینی ایسه سووت مودئلی اساسیندا قورولموش خالقلار دوستلغو پروبلئمی تشکیل ائدیر. بئله کی، اثرده مستقیل آذربایجاندا داها چوخ، ایرا نین بوتون خالقلاری نین واحد دئموکراتیک جبهه ده بیرلشمه سی یونونده ایره لی سورولن مؤلیف تئندئسیاسی ایلک باخیشدان بوتون چیلپاقلیغی ایله آچیق-آیدین گورونور. بونا باخمایاراق، هر حالدا «هجر» رومانی دا ۱۹۵۰-۱۹۶۰- جی ایللر گونئی آذربایجان نثری نین بیر ادبی فاکتی اولاراق قالمقادیر.

بیر نئجه مینلیک شاهلیق رژیمی - دونیانین سون بویوک مونارخیالاریندان بیری اولان ایران شاهنشاهلیغی تاریخین آناخرونیزی کیمی دئموکراتیک روحلو قوووه لرین و پروفرئسسبو دوشونجه لی روحانیلرین عینادلی سیلری ایله ۱۹۷۹- جو ایلین فئورال آییندا چوکدوکن سونرا بوتون ایراندا اولدوغو کیمی، جنوبی آذربایجاندا دا اجتماعی حیاتین بوتون ساحه لرینده بیر سیرا کولو دیشیکلیکلر اوزونو گوسترمه یه و گئرچکلشدیریلمه یه باشلادی. اینقیلابین عومومخالق ووسعتینی ایفاده ائتمک اوچون یالیز اونو گوسترمک کیفایتدیر کی، «فئورال اینقیلابیندا فهله ده، کندلی ده، ضیالی دا، قادین دا، کیشی ده، طلبه ده، شاگرد

ده، صنعتکار دا، بازار اهلی ده، روحانی ده، میلی بورژوازییا، حتی سونرادان اینقیلابا آرخا چئویرن بویوک سرمایدارلار، ایری تورپاق صاحیبلری ده ایشتیراک اندیردی. بو ترکییه، بو رنگارنگلییه گوره اونون اونوانی تاریخه خالق اینقیلابی کیمی حک اولدو».^{۱۳۶}

خصوصن ایلك دوورلرده اینقیلابی پروسئسیرین کسکین دئموکراتیک و آنتیشوونینیست خاراکنئر داشیماسی نتیجه سینده ایراندا مینیلردن بری یاشایان، شاهلیق رژییمی طرفیندن مدنی-معنوی، میلی حوقوقلاری تاپدالانان بیر چوخ خالقلارین قباقجیل پروقرئسسبو روحلو ضیالیلاری نین اوز مدنیتلرینه و ادبیاتلارینا خیدمت ائتمه لری اوچون بویوک ایمکانلار یاراتدی. طبعی کی، جنوبی آذربایجان ضیالیلاری و ایلك نووبه ده ادبیات و صنعت خادیملری بو تاریخی ایمکاندان ایستیفاده ائتمه یه تلسدیلر. تام بیر قرینه قاداغان اندیلمیش آنا دیلینده چیخان قزئت و ژورناللارین سیباهیسی چوخ بویوک اولدوغوندان، اونلاردان یالینز بعضیلری نین آدلارینی چکمکله کیفایتله نیریک: «اولدوز»، «یولدش»، «کوراوغلو»، «ایشیق»، «چنلیئل»، «قارداشلیق»، «موللا نثرالدین»، «آزادلیق»، «اودلار یوردو»، «بیرلیک»، «آذربایجان»، «موشتلوق»، «آذربایجان سسی»، «دده قورقود»، «وارلیق» خذآفرین و س. بو نشرلرین بعضیسی نین عومرو چوخ قیسا اولسا دا، بعضیلری آرتیق ایگیرمی ایلدن آرتیقدر کی، فعالیت گوستیریر.

گوئی آذربایجاندا عنعنه وی اولاراق شعر نثری اوسته لمیش، ائل صنعتکارلاری اونلاری دوشوندورن آغرلی-آجیلی پروبلئملری، فردین و جمعیتین طالعینی، سئوینج و کدرینی منظم سوزون کومگی ایله اوخوجویا و دینلگیجیه چاتدیرماغا اوستونلوک وئرمیشلر. کئچن یوزیلیگین ۷۰-۹۰-جی ایلرینده ده بو عنعنه نین داوام اتدیگینی گوروروک. آنجاق بونا باخمایاراق، شیمالدکی ادبیات ورنگی اساسیندا یارانان نثر نومونه لری ده کیفایت قدر مئیدانا گلیمشدر. خصوصن

شیمالی آذربایجان ادیبیاتیندا ۶۰-جی ایلر مرحله سی نین تاثیر آلتیندا سوسیالیزم رئالیزی آدلانان سونی و حیاتدان اوزاق یارادیجیلیق مٲنودونون پوٲزییادان و نٲردن گٲٲدیكجه داها عینادلا سیخیشدیریلدیغی، ۲۰- یوزییلیگین اوللرینده یوکسک زیروه یه چاتمیش کلاسسیک نٲر عنعنه لریندن داها گٲٲیش و یارادیجی شکیلده ایستیفاده ائدیلدیگی مرحله دن سونرا جنوب نٲری نین قارشیسیندا خالق حیاتی، اینسان پسیخولوگییاسی، اینسانلارین درد-سری ایله داها یاخیندان سسلشن نٲر اورنکلی یاراتماق اوچون لایقلی نومونه پٲیدا اولدو.

یارادیجیلیغا هله ایستیداد ایلریندن باشلامیش گنجلی صباهی نین «دده قورقود» ژورنالیندا نٲر اولونموش «ابنتیقام» حکایه سینده یاخین کٲچمیشین اجتماعی ضیدییتلری تاریخینه بدیی اٲکسکورس ائدیلیر، عنعنه وی اینتیقامچیلیق، قیصاصچیلیق موتیوی ایله تراگیکیگین بیرلشمه سی نتیجه سینده اوخوجونون قلبینده کاتارسیس دویغولاری اویاتماغا سی گوستریلیر. البته، هله بو حکایه ده (ونو پوٲست آدلانیرانلار دا واردیر) یٲنی نٲره - اینسان طالعلرینی مؤلیف تٲٲدٲسییاسی و سویٲکتیویزمله دٲییل، درین پسیخولوگیزمله آچماغا مٲیلین او قدر ده گوجلو اولمادیغینی گوروروک و بو جهٲدن همین اثری یٲنی نٲره کٲچیدین ایلك اورنکلریندن بیری کیمی قییمتلندیرمک موم-کوندور.

عٲینی سوزلری ایف نورلا نین «گونش» درگیسینده درج ائدیلمیش «سلمه خالا» حکایه سی باره سینده ده سویله مک اولار. بو اثرده ده اجتماعی حیاتدا داها چوخ باریشماز ضیدیتلر آختارماق، اوخوجونو تصوورتدیلمز دهشتلرله اوز-اوزه قویاراق اونون اورگینده یاخین کٲچمیشین غٲیری-اینسانی اجتماعی مونسیتلرینه قارشی غٲیری-طبیعی نیفرت دویغولاری اویاتماقلا بوگونکو «خوشبخت حیاتی» ترنوم اٲتمک مٲیلی دوپولور کی، بو دا آرتیق کٲچن عصرین ۲۰-۵۰-جی ایلر شیمالی آذربایجان نٲری نین اورنکلریندن بیزه معلومدور.

اونو دا قئید اتمک لازیمدیر کی، بو جور پاتولوژی نیفرت توخوملاری سپمک باخیمیندان نظردن کئچیردیگیمیز نثر اورنکلیری گوئی آذربایجان موهاجیرت نثری نین آنالوژی نومونه لری نین واریشی سایلا بیلر.

بونلاردان فرقلی اولاراق، جنوبدا یئی نثرین اوغورلاری سیراسیندا داها چوخ ساتیریک-یومورستیک پلاندا قله مه عالینمیش اثرلیری گوستره بیلرک. بو ساحه ده نائیرلر داها رئالیست و اوبیئکتیو مووقئ توتاراق، اینقیلابدان سونراکی جمعیتی، ایتقتصادی و سیاسی پروبلئملی ایدئال-لاشدیرماقدان اوزاق اولدوقلارینی نومایش ائتدیرمیش و حللی واجیب پروبلئملی ساتیریک بیر دیلله نظره چاتدیرمیشلار. داها چوخ گیزی ایضالارلا چاپ اولونان بو یازیلاردا «موللا نثرالدین» عنعه لری نین قاباریق اولدوغونو گورمک چتین دئییلدیر. مثلن، «یورغانعلی» ایضالی موللیفین «طاماح دیشی» حکایه سی بو باخیمدان خاراکتیریک ورنک حساب ائدیله بیلر. همین حکایه نی تحلیل ائدن ادبیاتشوناس ص. امیروو یازیر:

«حکایه اینقیلابدان سونرا کسکین بیر پروبلئم کیمی قارشیدا دوران تورپاق رئفورماسی مسله سینه حسر ائدیلیمیشدیر. یاخشی معلومدور کی، بو باره ده اوزون-اوزادی صوحبتلرین، رئفورما شرطلرینه حسر ائدیلیمیش ایضاح و تبلیغاتلارین آردی-آراسی کسيلمه سه ده، مسله هله ده اوزونون قطعی و تام حلینی تاپمامیشدیر».^{۱۳۸}

مؤلیف رئفورما ایله باغلی بیر مسله نی - «حارام حالالیق» مسله سینی قابارداراق بونا گوره تورپاقدان ایم-تینا ائدن، اونو باشقاسی نین «حالال مالی» سایان کندلییه گولور، اونون فیریلداقچیلارین توروندان چیخماسی اوچون یوللار آختاریر و آجی کینایه نی همین یوللاردان بیری کیمی ایره لی سورمه یه مجبور اولور. حکایه ده دوولت طرفیندن ایریلیمیش قانونی تورپاق صاحیبی اولان کندلیلر یالینز کئچمیش اربابین «حالالیق» پولونو بیغیب حوکومت مأمورلاریندان گیزلین

اونا چاتديرديقدان سونرا بو تورپاغين اوزرينده ناماز قيبليب اوروج توتماغين و عيادتله مشغول اولماغين، ائلجه ده اورادان حلال محصول گوتورمگين مومكونلويونه سادلووهجه سينه اينانيرلار. البته، بورادا قاسيمي ذاكيردن توتوموش، س.ه.شبيرواني، م.ع.صابير، ميرزه جليل، ع.حاقوئردييو و ب. بويوك آذربايجان ساتيريكلري نين ان ياخشى عنعنه لرى نين يئنى ادبي موحيطده داوام اتتديريلمه سى نين شاهيدي اولوروق.

بو دوور نئرى نين موعاصير ايدتيا-ائستتتيك طلبره جاواب وئرملك، جمعيت حياتيندا، گنج نسلين يئنى روحدا تربيه سينده اوز قاباقجيل رولونو اويناماق باخيميندان هله چوخ چاليشمالي اولدوغونو جنوبي آذربايجان ادبيياتى نين آراشديريجيلارى دا اعتراف اتميشلر:

«نشر موعاصير طلبره جاواب وئرملك اوچون چوخشاخه لى حادثه لر عالمينه باش وورمالي، اجتماعى ترققيه خدمت ائده بيله جك كئيفيتلرى اوزه چيخارمالي، صنعت-كارليغين چوخچالارلى... سيرلرينه بييلنمه ليدير».^{۱۳۹}

كئچن يوزيلليگين سكسه نينجي ايللرى نين سونو و دوخسانينجي ايللرى دوغرو اولاراق جنوبي آذربايجان ادبيياتيندا يئنى يوكسك مرحله كيمي موعينلشديريلميشدير. بو دا سبب سيز دئييل. بوتون دونيادا گئدن قلوبال اجتماعى-سياسى پروسسولرين تاثيرى آلتيندا دونيا سو-سياليزم سيستمي نين چوكمه سى نتيجه سينده شيمالي آذربايجاندا خالقين اوز ميللى مستقيلليگيني و سووئرئن دوولتيني اله ائتمه سى اوبيئكتيو رتالليغا چئوريلدى. معلوم اولدوغو كيمي، بوتون بونلار آغريسيز-آجيسيز باش وئرمله دى. مينرله آذربايجان ايگيدى تورپاقلاريميزين آزادليغي و دوولتيميزين سووئرئتليگي، خالقيميزين موستملكه بويوندوروغوندان خيلاص اولماسى يولوندا اوز جانيندان كئچسه ده، ازلى آذربايجان تورپاقلاريني خاين قونشولارين قانلى جايناقلاريندان قورتارماق هله ده

مومکون اولمامیشدیر. قاراباغ یاراسی ایندی ده آذربایجان نین سینه سینده قان وئرمکده دیر.

آنچاق بونا باخمایاراق آذربایجان رئسپوبلیکاسی مستقیلیک الده ائتدیکن سونرا شیماللا جنوب آراسیندا ایستر سیاسی و ایقتیصادی، ایسترسه ده ادبی-مدنی علاقه‌لرین خئیلی گئیشلمه‌سی بوتوولوکده جنوبی آذربایجان ادبیاتی نین اینکیشافینا دا گوجلون تکان وئرمیش اولدو. لاکین اولکی مرحله‌لرده اولدوغو کیمی، بورادا دا بیز داها چوخ منظوم ژاثرین، پوتتیک اورنکلرین اینکیشافیندان و سایجا زنگینلشمه سیندن دانیشا بیلریک. نثره گلدیکه ایسه اونون سانبالجا اینکیشافیندا و سایجا زنگینلشمه سینده موعین پروبلئم‌لرین اولدوغونو گوروروک کی، بو دا موعین اوبیئکتیو و سویئکتیو سببلرله باغلیدیر. بونلارین آراسیندا ان باشلیجاسی کیمی، خصوصن سکسنینجی ایللرین ایکینجی یاریسیندان باشلا یاراق توتالیتار رئژیمین گوجلنمه‌سی، موعین موضوعلارین بدیعی ادبیاتا گتیریلمه سینه، اونلارین پروبلئم سوییه سینه قالدیریلماسینا قاداغالار قویولماسی، سئنزورا نین گوجلنمه‌سی، بعضن رسمی دایره لر طرفیندن اکتوال حیات حقیقتلرینین اولدوغو کیمی بدیعی اینیکاس ائتدیریلمه‌سی یولوندا مانعه لر یارادیلماسینی و س. گوسترمک اولار.

آنچاق جنوب نثری بو چتینلیکلری آرادان قالدیرماق و حقیقی صنعت اینجیلری یاراتماق یولوندا بوتون سی و باجاریغینی سفربر ائتمکده دیر. بونون نتیجه سی کیمی بو ایللرده احمد آذرلنون «ونلار کیملر دیر؟»، ایسمایل هادی نین «دومانلی گونلر»، ائلچی نین «هانی او دلیر؟»، میر هیدایت حصاری نین «علی و مرجان»، ع. آغچایلی نین «هایدی نین اولومو»، ب. ایفتیخاری نین «بیر گئجه نین قملی خاطیره سی»، یورغانعلی نین «اولدو وار، دوندو یوخ»، م. اوچاقوئردی نین «اصحابی-کھف یوخوسو»، ساوالا نین «قیزیلگول ایله شئه» حکایه لری

قلمه آينميش و بوتوولوڪڊه گوتورولوڪڊه بير سيرا اوغورلو نتيجه لر الڊه ائڊيلميشڊير.

موختليف موضولارا حسر ائڊيلميش بو حكايه لڊه بعضن نيسگيللى ليريك دويغولارين ترننومو، بزن ساتيريك اوسلوبون تيكانالارى، فاجيعه لى اينسان طالعلى نين عاقبتي يازيچيلارى دوشوندورموش، اونلارى قلمه ساريلماغا و ناراحتچيلينغى چكديكلرى پروبلملرين حللى يوللارنى اوخوجولارلا بولوشمه يه وادار ائتميشڊير.

بو باخيمدان يئنه ده داها چوخ رٲالليغى و موعاصير اجتماعى طلبره جاواب وئرمه سى جهندن ساتيريك نثر اورنكلرني قئيد ائتمك لازيمڊير. مثلن، م.اوجاقوئردى نين «اصحابى-كهف يوخوسو» حكايه سينده او دوور اوچون چوخ آكتوال اولان بير پروبلئمه - ادبى ديل، خصوصن ده راديو و تئلويزييا ايله يابينلانان تورك ديلينده كى وئريلشلرين ديلي پروبلئمينه كسكين ايسئتهزا اوزونو بوروزه وئير. رسمى دوولت مطبوعاتيندا آپاريلان سونى فارسلاشڊيرما سيباستى حكايه مؤلفى نين كسكين اعتراضينا سبب اولور؛ بير آذربايجانلى چوبا نين ديلي ايله بو سيباست كوكوندن ايشا اولونور: «آخى توركوستان يئرلرينده اولان راديولارين برنامه لرني دوشونمك بير فارس ديلومو ايستر، آزا دا «گلديم، گئڊيم» توركو فئيللرين». ^{۱۴۰} بو حكايه ده ده تنقيدى-ساتيريك ادبياتيميزين ان ياخشى عنعنه لرني، خصوصى حالدا بويوك ميرزه جليلين ديل حاقيندا فعليئتونالاريندا و «انامين كيتابى» پيئسينده قالديريلان پروبلئمين يئنى شرايطده قوبولوب حللينه سى ائڊيلديگينى گورمه مك اولمور.

بو دوورون نثرينده حكايه ايله ياناشى، ايرى حجملى ائپيك اورنكلر ياراتماق عنعنه لرى نين داوام ائڊيريلمه سى ايله ده قارشىلاشيريقي. بو باخيمدان ايسماييل هادى نين «لاچين» و ناظير منظورى نين «قارا چوخا» رومانلارى تدقيقات اوچون كيفايت قدر ماتريال وئير.

ایسماییل هادی نین «لاچین» رومانی ۱۳۷۰ (۱۹۹۱) - جی ایلهده تهراند چاپ اولونموشدور. بو، اوز موضوعونا گوره معاصر حیاتدان بحث ائدن بیر اثر دیر. روما نین قهرمانی، بلکه ده ایدئال اینسان آدلانا بیله جک گنج بیر آذربایجانلیدیر. بو باخیمدان رومانی موعین قدر میلی ایفتیخار موتولرینی اوزونده احتیوا ائدن و بو دوغولاری گنج نسله آشیلماق مقصدی گودن بیر اثر کیمی ده قییمتلندیرمک اولار.

اثرده آذربایجانلی گنجلره خاص اولان خاراکتریک صیفتلردن بیر ی ده دوستلوغون یوکسک توتولماسی و دوستا صداقت دوغوسودور. اوشاقلیق دوستلاری اولان لاجین، اصلان و ایبیش بو موقدس حسی همیشه عزیز توتور، اونونلا فخر ائدیرلر. لاکین طالع بو صمیمی اوچلویه ووردوغو ضربه ایله اونلاری بیر-بیریندن آیریر؛ ان بدبخت طالعه مالیک اولان ایبیش ایسه فاجیعه ایله دولو ببر عومور یاشایاراق، منحوس قوووه لرین تاثیر آلتیندا وز ایراده سیندن آسیلی اولمادان دوستلارینی ابدی اولاراق ترک ائتمه لی اولور.

روماندا آپاریجی موتولردن بیرینی ده ایستیداد دورونده آذربایجانلیلار اوچون آنا دیلی نین قاداغان ائدیلمه سی و بو عدالتسیز، غئیری-اینسانی، شووینیست سیاستین رومان قهرمانلاری نین اورگینده دوغوردوغو غضب و اعتراض دوغولاریدیر. بوتوو بیر ملتین دیلینی چوبان دیلی، غئیری-علمی دیل، پریمیتوو دیل آدلاندیراراق همین دیلده چاپ اولونموش کیتابلاری، حتی موقدس قورا نین تورکجه یه ترجمه سینی بئله یانديرماغا حاضیر اولان شاه رژییمی نوماینده لرینی آنجاق بشر علمی-فلسفی فیکری نین و مدنییتی نین قودوز دوشمنی اولان، أوروبا نین گویننده کیتابلاردان تونقالار قالایان آلمان فاشیستلری نین غئیری-اینسانی، باربار حرکتلری ایله موقایسه ائتمک اولار. چوخ سیموولیکدیر کی، لاجین دا وز نیجاتینی ایرا نین فاشیست رژییمیندن قاچاراق، فاشیستی آرتیق تاریخین زیبیلیگینه آتمیش آلمانیا دئموکراتیاسیندا تاپماغا مجبور اولور.

ناظیر منظوری نین «قاراچوخا» رومانی «لاچین» رومانیدان اوچ ایل سونرا - ۱۹۹۴- جو ایلهده تته‌راندان نشر اولونموشدور. آذربایجان خالقی آراسیندا «قاراچوخا» کیمینسه اویاق بختی معناسیندا ایشله نیر. بو سیموولیک معنا چالاریندان اوغورلا ایستیفاده ائدن یازیچی، آییق-ساییق، بیلیکلی، گوروب-گوتورموش، مودریک بیر آذربایجانلی آغساققال ایله بیر گنجی یول یولداسی ائدیر و اونلار یول بویو موختلیف موضوعلاردا ماراقلی صوحبتلر آپاریرلار.

روماندا قاراچوخا میسسییاسینی سکسن یاشی چوخدان وتموش، آنجاق آغلی-هوشو، درراکه سی، فراستی یئرلی-یئرینده اولان ایلقار ه می یئرینه یئتیریر. اونون یاشی دوخسانی حاقلاسا دا، اجتماعی و سیاسی حادیثه لردن یاخشی باش چیخاران، خئیبری شردن، یاخسینی پیسدن آیرماقدا گوزو ترضی اولان، وز یوردنون، وطنی نین، تورپاغی نین، ائل-اولسونون تاریخینی یاخشی بیلن، کئچمیشیندن، بو گونوندن خبردار اولان بیر ائل آغساققالیدیر.

اثرده دیقتی چکن پروبلملردن بیری ده شیمالی آذربایجاندا خالقین بو گون اوزلشدیگی قاققینلیق، دیدرگینلیک، سورگون حیاتی، دوغما تورپاقلارین ایتیریلمه سی فاجیه سیدیر. نازیر منظوری سانکی بوتوو آذربایجان خالقی نین شیمالی-جنوبلو موختلیف دورلرده باشادیغی بو فاجیه نی قلمه آلماقلا، خالقی آییق-ساییق اولماغا، قاراچوخاسینی - بختینی یاتماغا قویماماغا، حيله گر و آمانسيز دوشمنلر قارشیسیندا تدبیرلی، اوزاقگورن، احتیاطلی و دیقتلی اولماغا، باش وئرن فاجیه لردن عبیرت گوتورمه یه چاغیریر.

روما نین دیلی ده اوزونه مخصوص و اوریزینالدیر؛ منثور شعرله سجلی نثر آراسیندا کئچید مووقئی توتماسی ایله کلاسیک آذربایجان نثری نین، خصوصی حالدا بویوک فوضولی نثری نین بدیعی دلیل عنعنه لرینی بیر نوو داوام ائتدیریر. بو باخیمدان مودریک آغساققال ایلقار ه می نین شیرین-شکر ائل

دیلینده سورگون پروبلئمی حاقیندا دالدیغی دوشونجه لرین پوئتیک دیلی ماراق دوغورور:

«سورگون بو تورپاقدادی. سورگون آدامین جانیندادی. سورگون سورگونو یاراداندادی. سورگون سورگونو بویوران-دادی. سورگون سنین جانیندادی. سورگون منیم جانیم-دادی. بیر زامان تک-تک اولار. بیر زامان وار، بیلینمز. بیر زامان وار، آدامین جانینا داغلار باسار. بویوک بیر یارا اولار سورگون. بویوک بیر تاپماجا اولار سورگون. باشا چاتماز سورگون. حزین بیر اورک قورخوسو اولار سورگون. زامانلاردا آخار سورگون».^{۱۴۱}

عادى گوزله ده بو پارچادا «کیتابی-دده قورقود» دیلی نین شیرینلیغینی، روانلیغینی، آخارلیغینی، آیدینلیغینی، دورولوغونو، سلیسلیغینی سزومه مک اولمور. سورگون آنلا-بیشی حاقیندا خالق دوشونجه سی نین یازیچی فلسفه سی ایله قاینایب قوووشماسی دا بو آنلامین توتومونو گئنیشلن-دیریر، اونو اجتماعی و سیاسی بیر اکسییادان داها چوخ اینسانلارین و اینسان قروپلاری نین پسیخولوگییالارینی فورما-لاشدیران بیر داخلی یاشاتتی، ایچیمسل حرکاتلا موقایسه ائتمه یه ایمکان وئریر.

اثرین سونوندا خالق طالعی نین سیموولو اولان ایلقار عمی قاراچوخا، خالقین سیموولو اولان یولچو ایله ویدالاشیب گئتدیکن سونرا یارانان مایوسلوق - اومیدسیزلیک تاثیرى باغیشلامیر؛ یاتمیش بختین نه زامانسا اویانا جاعی، قاراچوخا نین نه واختسا قایداجاعی و خالقا یول گوستره جگی باره ده نیکبین دوشونجه لر دوغورور. البته، بو - موهاجیرت نثرینده گوردویوموز سوسیالیزم رئالیزمی نین طلبی ایله سونی شکیلده اثرین فیئالیندا سسلنن نیکبین نوتلار دئیل؛ بونون داها درین خلقی کوکلری واردیر.

سون دوور جنوبی آذربایجان نثری نین اوریژینال ادبی حادیشه لریندن بیرینی ده علی داشقی نین یارادیجیلیغی تشکیل ائدیر. اونون اوریژیناللیغی ایسه اساس

اعتباريله پوئتيك ديلندهدير؛ علي داشقين بو باخيمدان گوئي آذربايجان ادبيياتيندا بلکه ده تهاديير - گوئي لهجه سي نين شيرينليگي ايله ايستانبول تورکجه سي نين پوئتيکا ايمكانلاريني عوضوی شکیلده قوووشدورماق باخيمندان.

علي داشقين ۱۹۵۵-جي ايل مارت آي نين ۲۰-ده گوئي آذربايجا نين اوچان بولگه سي نين خالاج کندينه آنادان اولموشدور. اورتا تحصيليني تبريزده کی شاه ايسماييل ختای مکتبلرينده تاماملاميش، عالی تحصيليني ايسه سوووقبولاق و تتهران اونيوئرسيتتئلرينده باشا وورموشدور. بوندان سونرا علي داشقين موسکوا، باکی و تورکيه نين آتاتورک مرکزنده ياراديجيليق ايشلری آپارميشدير. موختليف يونلو ادبی فعاليتله مشغول اولان ه. داشقين شاعير، ترجمه چی، رئاكتور کیمی اوزونو تانيتديرميشدير. آذربايجان يازيچيلار بيرليگي نين و بين الخالق أوراسييا مطبوعات فونديو رياست هئيتی نين عضوودور. ع. داشقين باکیدا بوراخيلان «باياتی» ژورنالی نين ايران اوزره نوماينده سي و تبريزده چيخان «آسان» قرئتی نين باش رئاكتورودور.

آذربايجان ميلي ائلملر آکادئمياسی نيزامی آدینا ادبیات اینستیتوتو و نسیمی آدینا ديلچيلیک اینستیتوتو آذربايجان ادبیاتی و ديلینی تدریس ائتمک اوچون ع.داشقين لازیمی صلاحیتی وئرميش و حال-حاضریدا او، تبریز، ماراغا، سولدوز، خوی، اورمو شهرلرينده کی اونيوئرسيتتئلرده دوکتور کیمی بو فنلری تدریس ائدير.

ع.داشقی نين حیات و ياراديجيلیغی حاقیندا تورکییه ده رایله گونگوز و ایراندا محمد فایق باقیری تدقیقات ایشلری یازمیشلار. ۱۲۰-دن آرتیق کیتاب، و بروشورون مؤلیفیدیر.

ع.داشقی نين ان بویوک بدیعی اثری ۲۰۰۴-جو ایله تبریزده چاپ اولونموش «سؤگی داموسو» («سؤگی جهنمی») کیتابیدیر. بیر نوو آوتوبیوقرافیک

خاراکنتر داشییان بو اثرین اکثر حیصه لری نثرله، تخمینن اوچده بیر حیصه سی ایسه شعرله قلمه آیینمیشدیر. بو باخیمدان اثر آذربایجان داستانتچیلیق عننه لری نین دوامچیسی کیمی قییمتلندیریله بیلر. کیتابین ایتحاف حیصه سینده مؤلیف یازیر:

«آتش ائتکیسیندن دوغان بو کیتابی شیرینه، لئیلیه، زولئیا، اوفلیایا دئیل ده، قاراداغین آغ بنیزلی ساراسینا، کونلونده سؤگی قویلاغی قازماغی باجاران بیرینه سونورام!»^{۱۴۲}

بو ایتحافدان گوروندویو کیمی، اثرین اساس سوژتتی سؤگی، محبت موضوعو اطرافیندا جریان ائدیر. بش حیصه دن عیبارت اولان کیتاب حادثه لرین جریان اتدیگی مکانا گوره، موسکوا، باکی، تبریز، سولدوز، اورمو باشلیقلاری آلتیندا بیرلشدیریلیمیشدیر.

ایلك اونجه بیز مؤلیفی موسکوادا اوشوین گوروروک. ائله بو اوشومگینه گوره ده اونون ایچینده اود آرزوسو، اود سؤگیسی، دوغما وطنی اودلار یوردونون سؤگیسی وار. یاد ائللرده اوشوین، داریخان لیریک قهرمان (مولیف) وطنه تله سیر:

«من ده تله سیرم، بزز قالاسینا، قاراداغ مئشسینه، یوردومون «مارالگزن» بوروق-بوروق (اونون دیلینجه «بیریک-بیریک» - م.م.) یولارینا، کوره، آرازا، خزر دینزینه، اورمو گولونه، سهنده، ساوالانا و اونلارین بوتونونو ایچیمده یونلدن سؤگی داموسونا، یئئیدن دوغولما اودونا».^{۱۴۳}

علی داشقینین «سؤگی داموسو» اثری اوریزینال بیر نثر-نظم اثری کیمی و مؤلیفین ادبی-فلسفی دوشونجه لری نین بدیعی اینیکاسی کیمی خصوصی تدقیقات اویئکتی اولماغا، ایدئا-بدیعی مزیتلری نین داها اطرافلی شکیلده قییمتلندیریلمه سینه لاییق دیر. ایندیلیکده ایسه اثر حاقیندا بونلاری دئمکله کیفایتله نیریک.

بوتوولوکده جنوبي آذربايجان نثري سکسن ايلليک فورمالاشما و اينکيشافي دوورونده کئشمکئشلي بير يول کئچميش، بزن جوشغون اينکيشافين، بزن سوستلوک و دورغونلوعون داديني دا حس ائتميشدير. آنجاق بوتوولوکده بو حرکاتين اينکيشاف خطي يوکسلن ايستيقامته اولموشدور و ايندي ده بو ايستيقامته تکجه چاغداش شيمالي آذربايجان و تورکيه نثرينه دئييل، بوتوولوکده دونيا نثرينه اينتئقراسيا ائتمکدهدير. ۱۹۴۶-۱۹۹۰-جي ايللر موهاجيرت نثري ايسه بوتون فرقلري و ايريليقلاري ايله بيرليکده بو نثرين ترکیب حيصه سي کيمي قييمتلنديريله بيلر.

نتیجه

۲۰- عصرین اوللرینده بوتون دونیادا گئدن قلوبال اجتماعی-سیاسی دیشیکلیکلر، یئی ایمپئریالیست قوووه لرین مئیدانا چیخماسی و دونیا نین اونلار آراسیندا یئئیدن بولوشدورولمه سی قالماقالی نین باشلانماسی نتیجه سینده مینیللیکلر بویو اجتماعی حیاتیندا او قدر ده بویوک دیشیکلیکلر باش وئرمه یین ایرانی دا سیلکله دی و خالقین، هر شئیدن اول ایسه، خالقی تشکیل ائدن فردلرین اوز اینسانی حوقوقلارینی آنالییب بو حوقوقلار اوغروندا مباریزه یه باشلاماسینا تکان وئردی.

اوز آزادلیقسئورلیگی ایله تاریخ بویو تانینمیش آذربایجان خالقی دا یارانمیش تاریخی-سیاسی شرایطن بهرلنه رک، میلی موسقیلیک اوغروندا اولوم-دیریم ساواشینا قالدی. ستارخان و خیابانی حرکاتی نین داغالاری سونمیش گوئی آذربایجاندا میلی-دئموکراتیک حرکات باشلاندی. بو حرکاتین ستمولوتربجی قوووه لریندن بیرینی، هئج شوبهه سیز کی، ایکینجی دونیا موچاربیه سی نین باشلانماسی و هیتلئر آلمانیا سی نین سووئت ایئتیفاقینا هوجوم ائتمه سی نتیجه سینده سسری- نین گوئی سرحدلری نین تهلوکه سیزلیگی اوچون ایرانا سووئت قوشون حیصه لری نین یئریدیلمه سی اولدو. گوئی قارداشلاری نین آجیناجاقلی وضعییتینی همیشه دوشون شیمالی آذربایجان ضیالیلاری نین دا بو قوشون حیصه لری نین ترکیبینه تبریزه گلمه سی، بورادا آزادلیق و وطنپرورلیک روحو تربیه ائدن متبو اورقانلارین نشری گونئیده میلی-مدنی دیرچه لیشین گورونمه میش بیر سورعتله ایره ليله مه سینه سبب اولدو. دوغرودور، گوئی آذربایجاندا

سوؤت قوشونلاری نین کومگی ایله قورولان میلی دولت سوسیالیست تیپلی بیر دولت ایدی و دنیا کومونیزم سیستمی نین گئیشلمه سی مقصدینی گودوردو. آنجاق بوتون بونلارلا یاناشی، خاراکتئریندن آسیلی اولمایارق، میلی دولتچیلیگین یارانماسی فاکتی نین اوزو خالقا بویوک روح یوکسکلیگینه، میلی ایفتیخار دوینولاری نین یوکسک سوییه ده تربیه سینه سبب اولموشدو.

میلی دئموکراتیک دولتین موجود اولدوغو جمعی بیر ایل عرضینده ایقتیصادیاتین و مدینیتین اینکیشافیندا گونئی آذربایجان اونیلر قدر ایره لی گئتمیشدی. ادبییات دا بو اینکیشفان گئریده قالمیردی و عنعنه وی اولارق دیوان ادبیاتی یاراتماقلا مشغول اولموش گونئی صنعتکارلاری چاغداش ادبیاتین بوتون ژانرلاریندا قلملرینی سینامیشدی. دوغوردور، عنعنه یه اوینون اولارق نظم نثر دن داها اوستون ایدی؛ آنجاق نثر ژانرلاری نین دا فورمالاشماسی و اینکیشافی موشاهیده اولونماقدادیر.

چاغداش ایران، او سیرادان دا گونئی آذربایجان رئالیست نثری نین فورمالاشماسینی عادتین بویوک آذربایجان ادیبی و دراماتورقو، گورکملی فیلسوف میرزه فته لی آخوندزاده نین عادی ایله باغلائییرلار. اونون اثرلری اولجه آذربایجان دیلینده، سونرا ایسه فارس دیلینه ترجمه ده ایراندا بویوک پوپولیارلیق قازاناراق یئنی دونیوی نثرین اینکیشتافینا گورونمه میش تکان وئردی.

۱۹۴۱-۱۹۴۶-جی ایللر آراسیندا میلی دولتچیلیک اوغروندا موباریزه و همین دولتچیلیگین موجودلوغو دوورونده گونئی یازیچیلاری هم ده شیمالدا آرتیق فورمالاشمیش و یوکسک اینکیشاف زیروه سینه چاتمیش نثر اثرلرینی اوز یارادیجیلیقلاری اوچون ورنک کیمی آلاراق وز نثر مکتبلرینی فورمالاشدیرماغا چالیشیردی.لار.

بو دا مارق دوغورور کی، شیمال نثری اساسن ساتیریک پلاندا اولدوغو حالدا، گوئیده دیداکتیکایا میئل داها گوجلو حس اولونوردو کی، بو دا تاریخی عنعنه نین چوخ گوجلو اولماسی ایله ایضاح ائدیلمه لیدیر.

اینکیشاف تئمپی نین چوخ یوکسک اولماسینا باخمایاراق، کئچن اسرین قیرخینجی ایلرینده گوئی آذربایجاندا فورمالاشان نثر پوئتیک ایمکانلارین گئرچکلشدیریلمه سی باخیمیندان و تبلیغ اولونان ایدئیلارین سیقلتینه گوره شیمال اورنگی سوییه سینه قالخا بیلمه دی و میلی دوولتچیلیگین سوقوتو ایله او دا اوزون مدت عرضینده دورغونلوق و گئرله مه دوورونو یاشاماغا باشلادی.

جنوبدا یارادیجیلیغا باشلامیش بیر قروپ صنعتکارین شیمالا موهاجیرت ائتمه سی نتیجه سینده باکیدا موهاجیرت ادبیاتی نواینده لری آراسیندا موهاجیر ناثیرلر ده فعالیت گوسترمه یه باشلادیلار.

موهاجیر ناثیرلرین یارادیجیلیغینی ایکی مرحله یه بولمک اولار. بونلاردان بیرنجیسینی - اینقیلابی رومانیکا، یاخین زامانلاردا باشلانمیش بویوک ایشی داوام ائتدیرمک و قلبه قازانماق اومیدی، بیر طرفدن ده یئنی سیاسی شرایطده سنزورا نین و کومونیست ایدئولوگیاسی نین تزییقی ایله خاراکتیریزه ائتمک اولار.

ایکینجی دورده داها چوخ بوشا چیخمیش اومیدلر، مباریزه سیز کئچمیش ایلرین اینقیلابچیلیق پئشکارلیغینی ضعیفلت-مسی و بوتون بونلارین موهاجیرت نثرینده اوز عکسینی تاپماسی ایله سجیبله نیر. بو جور اثرلر داها چوخ سون دورولرین محصولو اولوب، سونرادان نثره کئچمیش شاعیرلردن الی توده نین و سوهراب طاهیرین حکایه و رومان-لاریندا اوزونو گوستریر. بو تیپلی اثرلرده تئماتیکا عنعنوی موضوعلاردان عبارت اولسا دا، حادثه لره موناسیبتین اوزونون دیشدیگینی گورمه مک مومکون دئییلدیر. بو ایسه وز نووبه سینده مباریزه آپاران قوووه لرین اوزونون آراسیندا نسیل دیشیکلیگی نین باش وئردیگینی

گوستریر و یئی گئوسییاسی شرایطه موباریزه نین اوزونون ده خاراکتتری نین دیشیلدیگینی گوستریر.

بوتولولوده یئی دونیا نیظامی نتیجه سینده ادبیات صحنه سیندن چیخماقدا اولان و تاریخیلشن چاغداش گونئی آذربایجان موهاجیرت نثری چاغداش گونئی آذربایجان نثری نین و عومومیتله آذربایجان ادبیاتی نین ایریلماز ترکیب حیصه لریندن بیرى اولاراق قالیر.

ایچینده کیلر

- ۶گیریش
- ۱۷چاغداش گوئی آذربایجان موهاجرت نثرینین ژانر تیپولوگیاسی
- ۲۲موهاجیرت نثرینده حکایه ژانرینین تشککولو و اینکیشاف یولو
- ۳۱حمزه فتحی خوشگینابی نین حکایه لری
- ۴۱عباس پناهی ماکولونون حکایه یارادیجیلیغی
- ۴۸علی توده نین حکایه لری
- ۷۶سوهراب طاهیرین حکایه لری
- ۸۰«جنوبی آذربایجان یازارلارینین ادبی مجموعهسی» نه داخیل اولان حکایه لر...
- ۹۵گوئی آذربایجان موهاجیرت رومانی
- ۹۷حمزه فتحی خوشگینابی نین رومانلاری
- ۱۰۳عباس پناهی ماکولونون رومان یارادیجیلیغی
- ۱۳۴سوهراب طاهیرین رومانلاری
- ۱۴۰موهاجیرت نثری چاغداش گوئی آذربایجان نثری کونتتکستینده
- ۱۷۹نتیجه

QAYNAQLAR:

¹ Mahmudov M. VII-XII əsrlərdə ərəbcə yazmış Azərbaycan şairləri. Bakı: 1983, s. 76

² Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə. C. 2. Bakı: 1989, s. 20

³ AKƏK, c. 2, s. 211-212

⁴ Kəndli-Herisçi Q. Xaqani Şirvani (həyatı, dövrü və mühiti). Bakı: 1988, s. 435

⁵ Səfərli Ə., Yusifli X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: 1998, s. 324

⁶ Səfərli Ə., Yusifli X., s. 327

⁷ Füzuli. Əsərləri. 6 cildə. C. 1. Bakı: 1996, s. 68, 221

⁸ Füzuli. Əsərləri. 6 cildə. C. 1. Bakı: 1996, s. 228

⁹ Məmmədəliyev V., A. İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslığının ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi // Şərq və qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr (A. İmanquliyevanın 65 illiyinə həsr edilmiş Beynəlxalq elmi konfransın materialları). Bakı: 2004, s. 23-26.

¹⁰ Вах: Б.Нябийев. Дидярэин шаир. Бакы: Сабаш, 1996; V.Sultanlı. Ağır yolun yolçusu. Bakı: 1996; N.Cabbarlı. Mühacirət və klassik ədəbi irs. Bakı: 2003; A.Tahirli və s.

¹¹ Яфяндийев Щ. **Азәрбајҹан бядии нясринин тарихиндян.**

Бакы: Азярняшр, 1963, с. 4

Комиссаров Д.С. Очерки современной персидской прозы. 17
Москва: Изд. Вост. Лит., 1960, с. 27-

¹³ **Там же, 29**

¹⁴ Комиссаров Д.С. Очерки современной персидской прозы. Москва: Изд. Вост. Лит., 1960, с. 30

¹⁵ Там же, с. 32

¹⁶Сəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı: 2004, s. 4

¹⁷Bu barədə bax: Əfəndiyev H. Azərbaycan bədii nəsrinin tarixindən. Bakı: 1963

¹⁸Сəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə, s. 5-6

¹⁹Araslı H. VII-XII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. C. 1. Bakı: 1943, s. 69

²⁰Sultanov M. Əfzələddin Xaqani Şirvani // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə. C. 1. Bakı: 1960, s. 96

²¹Вах: Абу Бакр ибн Хосров ал-Устад. Мунис-Наме. Перевод и примечания Р.М.Алиева. Баку: 1991

²²**Вах: Абу Бакр ибн Хосров ал-Устад. Мунис-Наме.**

Перевод и примечания Р.М.Алиева. Баку: 1991, с. 13

²³Фцзули. Ясярляри. 6 ылддя. Ъ. 6. Бакы: «Шярг-Гярг», 2005, с. 30, 384 с

²⁴Ямиров С. Ъянуби Азярбайъан милли-демократик ядыбийъаты (1941-1990). Бакы: Елм, 2000, с. 32

²⁵Бу барядя бах: Комиссаров Д.С. Очерки современной персидской прозы. Москва: Издательство Восточной литературы, 1960

²⁶Яфяндийев Щ. Азярбайъан бядии нясринин инкишаф тарихиндян. Бакы: 1963, с. 165

²⁷Ямиров С. Ъянуби Азярбайъан милли-демократик ядыбийъаты (1941-1990). Бакы: Елм, 2000, с. 36

²⁸Йеняорада с. 37

²⁸Йеняорада

- ³⁰ Мяъмуя, с. 204
- ³¹ Мяъмуя, с. 204-205
- ³² Йеня орада, с. 205
- ³³ Мяъмуя, с. 207-208
- ³⁴ Мяъмуя, с. 211
- ³⁵ Йеня орада
- ³⁶ Мяъмуя, с. 221
- ³⁷ Шцкцров А. Байрабы вятян, силащы гялям олан шаир
// «Елм» гяз., 25 феврал 2004
- ³⁸ Тудя Я. Юз эюзляримля. Бакы: Азярняшр, 1986, с. 3
- ³⁹ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 3
- ⁴⁰ Йеня орада, с. 4
- ⁴¹ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 5
- ⁴² Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 8
- ⁴³ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 19
- ⁴⁵ Йеня орада, с. 10
- ⁴⁶ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 20
- ⁴⁷ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 27
- ⁴⁸ уене орада s.43-44
- ⁴⁹ Йеня орада, с. 50
- ⁵⁰ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 50
Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы:
Эяньлик, 1983, с. 43-44
- ⁵¹ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 53
- ⁵² Йеня орада, с. 52
- ⁵³ Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик,
1983, с. 54

- ⁵⁴Йеня орада, с. 56
- ⁵⁵Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 57
- 56 Йеня орада, с. 56
- ⁵⁷Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 59
- ⁵⁸Иманов М. Мцасир Азырбайъан нясриндя психолоэизм. Бакы: Елм, 1991, с. 3. – 116 с
- ⁵⁹Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 3-4
- ⁶⁰Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, 58
- 61 yene orada
- ⁶²Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 57
- ⁶³Йеня орада, 59
- ⁶⁴Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 59
- ⁶⁵Йеня орада, с. 59-60
- ⁶⁶Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 60
- 67 yene orada
- ⁶⁸Я.Тудя. Мяня еля бахма. Бакы: Эяньлик, 1990, с. 13, 280 с.
- ⁶⁹Тудя Я. Теллярдя чырпынан щясрятляр. Бакы: Эяньлик, 1983, с. 14
- ⁷⁰Ашыг Ялясэяр. Ясярляри. Бакы: Чашыоьлу, 2000, с. 48
- ⁷¹Ашыг Ялясэяр. Ясярляри. Бакы: Чашыоьлу, 2000, с. 14
- ⁷²Йеня орада, с. 8
- ⁷³Йеня орада, с. 9
- ⁷⁴Ашыг Ялясэяр. Ясярляри. Бакы: Чашыоьлу, 2000, с. 20
- ⁷⁵Йеня орада, с. 23
- ⁷⁶Ашыг Ялясэяр. Ясярляри. Бакы: Чашыоьлу, 2000, с. 25

- ⁷⁷ Йеня орада, с. 27-28
- ⁷⁸ Ашыг Ялясяр. Ясярляри. Бакы: Чашыюьлу, 2000, с. 62
- ⁷⁹ Сющраб Ташир. Юлцмдян эцълц, щяйатдан уъа. Бакы: Эяньлик, 1981
- ⁸⁰ Арзуманлы В. Йетмиш беш йашын пилляляри. Бакы: Гаргал, 2001, с. 101, 380
- ⁸¹ Ташир С. Яманят. Бакы: Эяньлик, 1991, с. 394
- ⁸² Мяъмуя, с. 225-226
- ⁸³ Орада, с. 226-227
- ⁸⁴ Мяъмуя, с. 231
- ⁸⁵ Йеня орада, с. 232
- ⁸⁶ Мяъмуя, с. 233
- ⁸⁷ Орада, с. 233-234
- ⁸⁸ Мяъмуя, с. 235
- ⁸⁹ Йеня орада, с. 236
- ⁹⁰ Мяъмуя, с. 248
- ⁹¹ Мяъмуя, с. 255
- ⁹² Мяъмуя, с. 299
- ⁹³ Орада, с. 300
- ⁹⁴ Мяъмуя, с. 326-327
- ⁹⁵ Мяъмуя, с. 327-328
- ⁹⁶ Мцтяллимов Т. Щяйат лувщяляри // *Азербайжан журн.*,

11,1959

- ⁹⁷ Мцтяллимов Т. Щяйат лувщяляри // *«Азербайжан» журн.*, 1959, 11

⁹⁸Макулу, Мцбаризляр. Бакы: Ушагэяньняшр, 1952, с. 3-4,

112 с

⁹⁹Мцбаризляр, с. 7-8

¹⁰⁰ Мцбаризляр, с. 9

101 Orada

102 orada s.23

103 orada s.48

104 orada s.62-63

105 orada s.53

105 orada s61

106 orada s.88

¹⁰⁷ Макулу А.П. Ядяби мялумат гьдвяли. Бакы: Елм, 1962, с. 5

¹⁰⁸ Заманов А. «Ядяби мялумат гьдвяли» // Ядябийят вя иньясянят, 11 май, 1963

¹⁰⁹ Азярьолу Б. Тарихи романлар мцяллифи // Коммунист гяз., 27 май 1982

¹¹⁰ Мяъмуя, с. 275

¹¹¹ Макулу. Сяттархан. Ы китаб. Бакы: 1983, с. 224-225

¹¹² Сяттархан, Ы, с. 225

¹¹³ Тудя Я. Юз эюзляримля, с. 16

¹¹⁴ Сяттархан, Ы китаб, с. 131-132

¹¹¹⁵ Сяттархан, Ы, с. 269-270

¹¹⁷ Сяттархан, ЫЫ, с. 290

¹¹⁶ Бу барядя бах: Дубински И. Няриманов. Бакы: Йазычы, 1970

¹¹⁷ Сяттархан, ЫЫ, с. 290

- ¹¹⁸Макулу. Хийабани. Бакы: Йазычы, 1979, с. 158
- ¹¹⁹Тащир С. Гоншу гызын мяктублары. Бакы: Йазычы, 1988
- ¹²⁰Тащир С. Гоншу гызын мяктублары, с. 4
- ¹²¹Йеня орада
- ¹²²Тащир С. Гоншу гызын мяктублары, 4
- ¹²³orada s. 4
- ¹²⁴Тащир С. Ики дядя йох олмуш адам. Бакы: Йазычы, 1988, с. 253
- ¹²⁵Бяфяров Н. Классиклярдян мцасирляря. Бакы: Чашыюьлу, 2004, с. 148
- ¹²⁶Ханлари П.Н. Нясре фарси дяр доурейе яхир. Тешран: 1326, с. 141
- ¹²⁷Яли Тудя. Юз эюзляримля, с. 3-4
- ¹²⁸Йеня орада, с. 33
- ¹²⁹Яли Тудя. Юз эюзляримля, с. 39-40
- ¹³⁰Ямиров С. Ёянуби Азярбайъан милли-демократик ядябиййаты. Бакы: Елм, 2000, с. 33
- ¹³¹Ялигызы А. Эцней Азярбайъан ядябиййаты: мярщяляляр, тямайцлляр. Етцдляр. Бакы: 1998, с. 235
- ¹³²Ялигызы А. Эцней Азярбайъан ядябиййаты: мярщяляляр, тямайцлляр. Етцдляр. Бакы: 1998, с. 237
- ¹³³Ямиров С. Ёянуби Азярбайъан милли-демократик ядябиййаты (1941-1990-ъы илляр). Бакы: 2000, с. 42-43
- ¹³⁴Ямиров С. Ёянуби Азярбайъан милли-демократик ядябиййаты (1941-1990-ъы илляр). Бакы: 2000, с. 45
- ¹³⁵Ямиров С. Ёянуби Азярбайъан милли-демократик ядябиййаты (1941-1990-ъы илляр). Бакы: 2000, с. 47
- ¹³⁶Тудя Я. Юз эюзляримля, с. 34
- ¹³⁷Ямиров с. Ёянуби Азярбайъан милли-демократик ядябиййаты (1941-1990-ъы илляр): Фил. елм. док. ...дис. автореф. 2002, с. 11

- ¹³⁸Тудя. Юз эюзляримля, с. 35-36
- ¹³⁹Ямиров С. Ёянуи Азярбайъан милли-демократик ядыбиййаты (1941-1990-ъы илляр). Багы: 2000, с. 104
- ¹⁴⁰Ямиров С. Ёянуи Азярбайъан милли-демократик ядыбиййаты (1941-1990-ъы илляр). Багы: 2000, с. 109
- ¹⁴⁰Бешрянэи С. Хейри чохдур, йа зяряри? // «Азярбайъан мцяллими» гяз., № 9 1983
- ¹⁴¹Бешрянэи С. Хейри чохдур, йа зяряри? // «Азярбайъан мцяллими» гяз., № 9 1983, с. 110
- ¹⁴²Ямиров С. Ёянуи Азярбайъан милли-демократик ядыбиййаты (1941-1990-ъы илляр). Багы: 2000, с. 115
- ¹⁴³Ямиров С. Ёянуи Азярбайъан милли-демократик ядыбиййаты (1941-1990-ъы илляр). Багы: 2000, с. 145
- ¹⁴⁴Ямиров С. Ёянуи Азярбайъан милли-демократик ядыбиййаты (1941-1990-ъы илляр). Багы: 2000, с. 146
- ¹⁴⁵«Дядя Горгуд», 1360 (1981) № 17
- ¹⁴⁶Мянзури Н. Гарачуха. Тешран: 1994, с. 72
- 147 Дашгын Я. Севэи дамусу. Тябриз: 2004, с. 3
- ¹⁴⁸Йеня орада, с. 17

MAHMİZƏR MEHDİBƏYOVA

**GÜNEY AZƏRBAYCAN
MÜHACİRƏT NƏSRİ**

(1947-1990-cı illər)